Володимир
ГНАТЮК

НАРИС УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ

Володимир Гнатюк

НАРИС УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ

Ілюстрації Олени Кульчицької

ЛЬВІВ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДАМІЇ НАУК УКРАЇНИ
2000

ББК 82.3(4УКР)
Г56

Інститут народознавства НАН України висловлює вдячність Голові Тернопільської обласної державної адміністрації п. КОЛОМИЙЧУКОВІ Василеві Степановичу за фінансову підтримку цього видання. Ми направду щасливі, що після тривалих зусиль вдалося нарешті здійснити давню мрію нашого великого народознавця.

Я вже давно хотів видати "Українську мітольогію" (популярну для широких кругів), бо вважаю її дуже цінним остатком нашої старшої культури. І коли Ви переглянете слов'янську мітольогію — чи Махаля, чи Нідерлього (що написані найкритичніше), побачите, що найбільша частина матеріалу, на якім вони опираються, наша — українська. Тим часом самі українці ні не знають сього, ні не цінять (тому, що не знають).

(*З листа Володимира Гнатюка до Івана Панькевича від 13 червня 1924 р.*)

Праця рекомендована до друку Вченою радою Інституту народознавства НАН України

Підготовка та опрацювання тексту, вступна стаття і примітки професора, докт. філол. наук *Романа КИРЧІВА*

Відповідальний за випуск член-кореспондент НАНУ, професор *Степан ПАВЛЮК*

Редактор *Марія ГОРБАЛЬ*

Г $\frac{0505000000\text{-}055}{2000}$

ISBN 966-02-1460-X

© Інститут народознавства НАН України, 2000

Відсканировано: Кася

ВІД УПОРЯДНИКА

"Нарис української міфології" — недрукована досі праця визначного нашого вченого-фольклориста і етнографа, літературознавця і мовознавця, а також журналіста і видавця та громадсько-культурного діяча Володимира Гнатюка (1871–1926). Її автограф з датуванням на титульній сторінці — 1918-м роком зберігається у відділі фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського Національної академії наук України (Ф. 28–2, од. зб. 24). Рукопис складається з 386 листків жовтуватого газетного паперу поздовжнього формату розміром 23 х 11 см, списаних чорним чорнилом здебільшого з одного боку, але в непоодиноких випадках різні авторські дописки, доповнення та примітки подаються і на звороті.

Рукопис зберігся загалом добре, у наскрізній нумерації листків відсутній лише 49-й, але, можливо, це похибка при позначенні, бо якоїсь помітної прогалини в тексті немає. Він є цілісним, хоч, мабуть, не цілком викінченим і завершеним. Явно відсутній вступ. Рукопис починається з розділу "Всесвіт" і його першої статті про народну міфологему неба. Так — без хоч би найзагальнішого вступного погляду на тему, її предмет і своє авторське завдання — В.Гнатюк не починав навіть найменшої статті. Дуже можливо, що остаточне упорядкування рукопису праці, в тому числі і написання її вступної частини, автор відклав до часу реальної можливості її видання, яка так і не з'явилася до останніх його днів. Також можливо, що ця частина рукопису десь загубилася чи не виявлена досі. Адже ця праця писалася, як видно з матеріалів, кількома наворотами.

"Нарис української міфології" змістово пов'язаний з попередньою розвідкою В.Гнатюка "Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків", що була надрукована як вступ

до другого тому його збірника "Знадоби до української демонології" (1912). Властиво, текст цієї розвідки автор майже повністю використав без змін чи з певними доповненнями і уточненнями (докладніше про це йтиметься далі) у своїй пізнішій праці. Ця обставина підказує нам допустимість перенесення з надрукованого варіанта його вступної частини до "Нарису...". Цей вступ, щоправда, не зовсім пасує до якісно нової роботи. І сам Гнатюк в одному з листів до О.Кульчицької зазначав, що порівняно з надрукованим текстом у "Нарисі..." "буде розширена і доповнена передмова". Але оскільки задуманої переробки немає, то перенесення попереднього варіанта передмови хоч якоюсь мірою компенсує наявну прогалину. Це, власне кажучи, єдиний випадок "реконструкції" авторського тексту в цій публікації, він позначений квадратними дужками.

Поза цим, праця В.Гнатюка друкується за автографом з повним збереженням властивих їй структурних, змістових і мовно-стильових (лексичних, синтаксичних) рис. Певні виправлення допускаються лише для узгодження з сучасним правописом. Зокрема, в таких основних моментах:

1. У написанні разом і окремо, через риску і апостроф. Наприклад, авторське "стикаєть ся", "запала ся", "будьде", "зпід", "бє", "зїсть" передаємо: стикається, запалася, будь-де, з-під, б'є, з'їсть.

2. Замість літери ї після м'яких приголосних (менї, тодї, землї, птицї, лїто) вживаємо і.

3. Тверді закінчення в таких словах, як "на земли", "в ясности", "в пісни", "сине" виправляємо на м'які (на землі, в ясності, синє).

4. Відповідно до діючих правописних норм виправлено написання слів "міфольогія" (мітольогія), "демонольогія", "літопись", "значіннє", "кирниця", "жиють", "хороба", "Славяни", "кождий" і т.п., уточнено написання з великої і малої літери (напр., "в Українців", "Поляків", "Словаків"), вживання лапок.

5. За сучасними нормами виправлено пунктуацію.

6. Російськомовні написання назв праць подаються за сучасною орфографією з заміною ятя (ѣ) і пропуском твердого знака (ъ) в кінці слів.

Але залишаємо без зміни авторське написання слів "сей", "сього", "сі", "горівка", "опир", характерних не тільки для діалектного мовлення, а й західноукраїнської писемності. Цілком зберігаються говіркові риси в численних цитатах з фольклорних текстів.

Часто вживані скорочення слів "приміром", "порівняй" ("прим.", "пор.") розкриваються в тексті в квадратних дужках, а в посиланнях залишаються без змін.

* * *

Праця В.Гнатюка основана на обширній літературі предмета і джерельних матеріалах, що стосуються української міфології та міфології інших слов'янських і неслов'янських народів. У кожному конкретному випадку відсилок до порівнянь, паралелей і аналогій вказуються відповідні публікації в скороченному бібліографічному описі. Ці скорочення в алфавітному порядку розкриваються в доданому нами прикінцевому списку.

До тексту "Нарису..." в кінці додав В.Гнатюк свій переклад розділу "Огляд праць із царини словянської міфології"зі знаменитої монографії чеського вченого Любора Нідерле (1865–1944) "Життя старих слов'ян". Зважаючи на те, що цей додаток і сьогодні не втратив своєї науково-інформаційної вартості, вважаємо доцільним зберегти його в цьому виданні. На жаль, у згаданому покажчику скорочень не вдалося розкрити і подати в належному бібліографічному описі багато зазначених у Нідерле публікацій, зокрема з чеської, словацької, долгарської, сербської, німецької періодики — через відсутність її у бібліотеках України. Але і в такому неповному вигляді вони можуть пригодитися

заінтересованому дослідникові, повести його до спеціальних бібліографічних пошуків.

Посилання на "Історію України-Руси" М.Грушевського подає В.Гнатюк за третім виданням, зазначаючи це в рукописі при вказівці на том маленькою цифрою "3". Цю позначку знімаємо.

Зберігаються підрядкові авторські примітки, посилання і пояснення, вони мають цифрове позначення. Підрядкові примітки і пояснення упорядника позначені зірочками (*).

Текст "Нарису..." ілюструється рисунками визначної української художниці Олени Кульчицької (1877–1967), які свого часу були спеціально створені для цієї праці за спонукою і порадами В.Гнатюка. Художня міфологіана О.Кульчицької, що налічує близько півтори сотні творів,— це також великою мірою заслуга вченого, результат залучення художниці до здійснення унікального проекту — представити українську народну міфологію в циклі багатоілюстрованих видань.

Використання рисунків О.Кульчицької в цій публікації — хоч часткова реалізація мрії В.Гнатюка. Сподіваємося, що цей початок знайде продовження.

Складаємо тут подяку керівництву Національного музею у Львові і його філіалу Художньо-меморіального музею Олени Кульчицької — п. Василю Отковичу за ласкаво надану можливість підібрати і залучити ілюстративний матеріал для цього першодруку "Нарису української міфології" В.Гнатюка. Також висловлюємо щиру вдячність колишній завідувачці відділом фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України, доктору історичних наук В.Борисенко за допомогу у виготовленні ксерокопії рукопису цієї праці.

Наша подяка також дійсному членові Наукового товариства ім. Шевченка п. Петрові Медведику за допомогу в організації коштів для появи цієї книжки.

МІФОЛОГІЯНА ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

У широкому колі народознавчих інтересів, збирацьких пошуків, публікаторських опрацювань і наукових досліджень Володимира Гнатюка значне місце займає українська народна міфологія. Ця тема цікавила його з юнацьких років. Уже в одній з найраніших своїх друкованих праць — рецензії на статті Франціщека Ржегоржа про народні вірування і звичаї українців Галичини В.Гнатюк докладно реферує, зокрема, зміст публікації чеського етнографа, присвяченної характеристиці чорта в народних оповіданнях[1]. Помітна досить добра обізнаність молодого автора рецензії з фольклорним матеріалом стосовно народної демонології і намагання наукового підходу до його розгляду.

З того часу В.Гнатюк не випускає з поля своєї уваги народної міфології. Сам збирає й інших заохочує записувати народні оповідання і вірування, що відносилися до цієї сфери народної духовної культури. У 1904 р. виходить підготований ним обширний том "Знадоби до галицько-руської демонології"[2], що містить 400 народних оповідань на цю тему, з них майже половина (196) — записи самого упорядника. У "Передньому слові" В.Гнатюк наголошує на важливості фіксації і публікації фольклорних творів і етнографічних відомостей з народної міфології: "Звичайно записувачі звертають найбільшу увагу на пісні та казки, а інші матеріали, між тим і такі, як обняті сим томом, записують лише припадково. Тим часом, якраз такі матеріали мають спеціальну ціну для нас і то не лише тому, що їх зібрано відповідно дуже мало, але й з тої причини, що в них міститься багато елементів,

---

[1] *Гнатюк В.* Čert. Mozaika z lidóvych podàni halicko-ruskych. Sestavil Frant. Řehoř.— Zlata Praha, 1895... // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — ЗНТШ).— 1896.— Т. 9.— С. 41–45 (Бібл.).

[2] Етнографічний збірник.— Львів, 1904.— Т. 15.— 272 с.

властивих лише нашому народові, а не перебраних із загальнолюдської скарбниці фольклорної, як се, приміром, із казками. Розуміється, що тими словами не хочу я приписувати сим матеріалам цілковитої оригінальності; звертаю на них лише більшу увагу, якої вони заслуговують вповні"[3].

У 1905 р. В.Гнатюк видав перекладену ним з російської українською мовою розвідку Володимира Антоновича "Чари на Україні". У "Передньому слові" до цієї публікації перекладач наголошує, що бажає заінтересувати цією "надзвичайно цікавою" темою "широкі круги читачів" та "спонукати охочих до збирання, а евентуально і опрацювання, відповідних матеріалів"[4].

Другий том "Знадобів до української демонології", що вийшов двома книгами у 1912 р.[5], був продовженням публікації матеріалів з української демонології. Він охоплює 1175 народних оповідань і не тільки з Галичини (як у першому томі), а й з Наддніпрянської України. Коли ще додати до цих трьох книг В.Гнатюка видану за його ініціативою і допомогою збірку "Матеріали до гуцульської демонології"[6], підготовану народним учителем Антоном Онищуком, то будемо мати і досі неперевершене найоб'ємніше і найгрунтовніше в нашій фольклористиці видання з української народної міфології.

В обох книгах "Знадобів..." надрукована обширна вступна студія упорядника "Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків"[7], яка є спробою системного історико-теоретичного

---

[3] *Гнатюк В.* Переднє слово // Етнографічний збірник.— Т. 15.— С. 1.

[4] *Антонович В.* Чари на Україні.— Львів, 1905.— С. 3.

[5] Знадоби до української демонології // Етнографічний збірник. Львів, 1912.— Т. 33; 34.

[6] Матеріали до гуцульської демонології. Записав у Зеленици Надвірнянського повіту Антін Онищук... // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1909.— Т. 11.— С. 1–139.

[7] Етнографічний збірник.— Т. 33.— С. V–XII; Т. 34.— С. V–XXIV.

узагальнення відомостей і матеріалів з української народної міфології. У спадщині В.Гнатюка вона є найзначнішим з досі опублікованих його досліджень на цю тему. Для нас вона становить інтерес ще й тим, що має прямий зв'язок з пізнішою працею вченого "Нарис української міфології", яка залишається в рукописі і яку хочемо тепер дати в руки читацької громади.

* * *

Українська народна міфологія, окремі її персонажі і питання ще задовго до В.Гнатюка привертали увагу дослідників. Опрацювання відповідної бібліографії і аналіз зробленого в цій ділянці може бути предметом спеціального дослідження. Тут лише дуже побіжно торкнемося основних моментів історії і результатів цієї роботи.

Початки збирання і вивчення матеріалів та відомостей з української міфології пов'язані з атмосферою того загального піднесення інтересу до простого народу, його традиційної культури, яке приніс романтизм наприкінці XVIII — в перші десятиріччя XIX століття. Після класицистичного і просвітительського ігнорування міфології і потрактування її як продукту темноти та забобонів романтична філософія й естетика підняли міф до рівня вищих досягнень народного поетичного генія і мудрості. На хвилі романтичного захоплення міфом постала, зокрема, знаменита праця Якоба Грімма "Німецька міфологія" (1835), яка мала великий вплив на активізацію процесу вивчення національних міфологій, в тому числі і слов'янських народів.

Саме до того часу відноситься одна з ранніх відомих спроб характеристики української народної міфології на основі фольклорних творів. Маю на увазі малознану статтю українського фольклориста і етнографа, сучасника і сподвижника "Руської трійці" Григорія Ількевича (1801–1841) "Про руську міфологію за на-

родними переказами", датовану 1837-м і надруковану 1839 року[8]. В ній стисло характеризуються основні персонажі української народної міфології — головно нижчої — демонології, розміщені в алфавітному порядку їх назв.

У 30-х рр. XIX ст. розгортає роботу над дослідженням народної міфології Іван Вагилевич. Праця була задумана як монографія про слов'янську демонологію, в якій головне місце мав посідати український відповідний фольклорний і етнографічний матеріал, зібраний здебільшого самим автором. Збережені в його архіві дані засвідчують великий обсяг виконаної І. Вагилевичем збиральської і дослідницької роботи на цьому полі. Рукопис "Слов'янська демонологія"[9] містить докладний план цього дослідження, проспектні розробки його частин і розділів, виписки з різних праць, списки персонажів з міфології різних народів, начерки і чистові опрацювання окремих частин тексту. Вражає небуденна для свого часу широкомасштабність задуму, серйозність і оригінальність підходу до його реалізації.

На жаль, ця праця не була завершена в наміченому плані. Перешкодили цьому об'єктивні труднощі і несприятливі умови життя та діяльності вченого, відсутність багатьох потрібних праць і розробок з національних міфологій слов'янських народів та й численні інформаційні прогалини з різних місцевостей України. І все ж збережені результати опрацювання цієї теми І.Вагилевичем становлять чималий інтерес. Передусім — з науково-методологічного та фактологічного боку, а також з погляду історії укра-

---

[8] *I[lkiewi]cz Miroslaw.* O mitologii ruskiej według podania ludu // Sławianin.— Lwów, 1839.— T. 2.— S. 91–95.

[9] *Wagilewicz J.* Demonologia siowiańska // Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.— Відділ рукописів.— Фонд І. Вагилевича.— № 39, пап. 9.— Арк. 1–46. Докладнішу характеристику цієї праці див.: *Кирчів Р.* Етнографічно-фольклористична діяльність "Руської трійці".— К., 1990.— С. 169–174.

їнської наукової міфологіяни, що майже зовсім залишилася поза увагою дослідників.

Більше пощастило дослідницьким зацікавленням у сфері народної міфології Якова Головацького. Опублікована ним праця "Очерк старославянского баснословия или мифологии" (Львів, 1860) була певним підсумком його тривалої попередньої збирацької і дослідницької праці в цій ділянці. Вона, як і праці І.Вагилевича про слов'янську демонологію, оперта здебільшого на українські фольклорні й етнографічні матеріали. Я.Головацький вказав на наявність у народних віруваннях, обрядах численних реліктів давньослов'янської міфологічної архаїки, зокрема звернув увагу з цього погляду на весняні, купальські і колядні звичаї та обряди, весільний обрядовий спів "ладкання", міфологічні мотиви й образи в народних казках та ін.

Народній міфології приділив значну увагу Микола Костомаров у монографії "Об историческом значении русской народной поэзии" (Харків, 1843). Він вважає її джерелом багатьох мотивів, образів, поетико-виражальних засобів народних пісень, зокрема першопочатком народнопоетичного символу. Під цим кутом зору вчений розглядає численні змістові і поетичні моменти українського пісенного фольклору. Ще обширніше охоплюється і розглядається міфологічна тема в українському фольклорі, зокрема в народних повір'ях і піснях, у книжці М.Костомарова "Славянская мифология" (Київ, 1847).

Великий український фольклорний і етнографічний матеріал використав відомий представник міфологічної школи в російській фольклористиці Олександр Афанасьєв у своїй тритомній монографії "Поетичні погляди слов'ян на природу"[10]. В усіх розділах

[10] *Афанасьев А.Н.* Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифологическими сказаниями других родственных народов.— Москва, 1865.— Т. 1; 1868.— Т. 2; 1869.— Т. 3.

цієї праці — в основному тексті і примітках — автор звертається до відповідних порівняльних даних з українського фольклору як на основі друкованих праць, так і рукописних джерел.

У дусі теоретичних засад міфологічної школи написана монографія українського вченого Олександра Потебні "О мифическом значении некоторых обрядов и поверий" (Москва, 1865). Ця праця майже повністю базується на аналізі, виявленні міфологічного субстрату в українських народних звичаях і обрядах календарного й сімейно-побутового циклів, а також в обрядовому пісенному фольклорі, повір'ях, забобонах, приказках, прислів'ях, давніх народних іграх тощо.

Під значним впливом традиційного романтичного підходу до розгляду і трактування народної міфології та теорії і практики міфологічної школи, зокрема праць О.Афанасьєва, написаний нарис І.Нечуя-Левицького "Світогляд українського народу. Ескіз української міфології" (Львів, 1876).

Обширний матеріал з української народної міфології зібраний фольклористами і етнографами, згуртованими навколо Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Велика частина цього матеріалу побачила світ у підготовленому під керівництвом Павла Чубинського виданні "Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край", зокрема в його перших п'яти томах (1872—1878), які містять етнографічні відомості і фольклорні твори про народні вірування, забобони, світоглядні уявлення, замовляння, обряди, звичаї, пісні, казки та ін.

Збереженим у традиційно-побутовій культурі пам'яткам української народної міфології приділена значна увага в працях Миколи Сумцова, особливо в його монографії "Культурные переживания" (Київ, 1890), фольклористичних розвідках Михайла Драгоманова, дослідженнях російського вченого-славіста Олександра Веселовського, в численних публікаціях матеріалів і досліджень укра-

їнських етнографів і фольклористів Володимира Милорадовича, Петра Іванова, Бориса Грінченка та ряду інших авторів, що друкувалися здебільшого на сторінках української періодики.

Стислий розгляд питань релігійного світогляду нашого народу в передхристиянські часи, критичний аналіз і осмислення відомостей про богів і різні культи княжої доби, народну демонологію в "Історії України-Руси" Михайла Грушевського орієнтує вивчення української міфології на рівні новочасної науки[11]. В.Гнатюк, до речі, відразу сприйняв цю орієнтацію і в своїх наступних працях не раз покликається на відповідні судження свого авторитетного вчителя.

Коли ще додати матеріали і відомості з української народної міфології, опубліковані рядом іноземних дослідників (Оскаром Кольберґом, Антоні Подбереським, Євгеніушем Руліковським, Володимиром Ястребовим, Франтішеком Ржегоржем та ін.), то це буде в загальному той основний доробок у сфері вивчення цієї теми, який у свій час мав перед собою В.Гнатюк. За своїм характером, науковим рівнем і вартістю цей доробок дуже різний, позначений впливом наукових концепцій різних шкіл (романтичної, міфологічної, порівняльно-історичної), а інколи і просто аматорським, дилетантським підходом до народної міфології.

* * *

Враховуючи зроблене щодо вивчення української народної міфології і взагалі слов'янської та інших національних міфологій, В.Гнатюк у своїх студіях над цією темою відмовився від далекосяжних теоретизувань та всіляких, за висловом І.Франка, "міфологічних фантазувань" і основний наголос поставив на максимальний збір відповідного матеріалу з усієї етнічної території України, система-

[11] *Грушевський М.* Історія України-Руси.— Київ, 1991.— Т. 1 (репринтна публікація за третім виданням, 1913).— С. 315–337.

тику цього матеріалу, аналітичне його опрацювання і осмислення головно на основі народної семантики персонажів і явищ української народної міфології в контексті з відповідними реаліями міфології інших народів.

Крім згаданої рецензії на статті Ф.Ржегоржа, в якій В.Гнатюк відзначив цінність зібраних дослідником фольклорних і етнографічних матеріалів з української демонології, він звернув увагу і на інші публікації стосовно цієї теми. Так, у своїх оглядах етнографічних матеріалів, вміщених у журналі "Киевская старина", вчений виділив, зокрема, "Заметки о малорусской демонологии" і нарис "Украинская ведьма" Володимира Милорадовича[12], в яких відзначав "докладне знання предмета, використання відповідної літератури, порівняльну методику дослідження, ясність і аргументованість поглядів". В.Гнатюк стверджує наукову доцільність і раціональність такого спрямування досліджень народної демонології, оскільки це уможливлює висвітлити в ній як загальнолюдські погляди, так і специфічно національні елементи. Згодом В.Гнатюк повною мірою використає ці та інші праці В.Милорадовича в своїх дослідженнях, присвячених українській народній міфології.

Уже в цих рецензіях В.Гнатюк виявив свою прихильність до вивчення народної міфології за окремими її персонажами, істотами. При цьому вважав необхідним охоплення оглядом усієї етнічної території України, щоб показати відміни і навіть дрібні нюанси їх фольклорної характеристики в різних місцевостях. З цього погляду він констатував як недолік те, що в розділі про русалок праці В.Милорадовича "Заметки о малорусской демонологии" охоплено надто скупий матеріал, що "ціла карпатська територія,

[12] Огляд часописей за 1899 р. // ЗНТШ.— 1900.— Т. 38.— С. 7–8 (Наукова хроніка. Частина "Огляду" В.Гнатюка підписана ініціалами В.Г.); Огляд часописей за 1901 р. // ЗНТШ.— 1902. — Т. 48. — С. 7 (Наукова хроніка).

на якій існує ще дотепер значне число переказів про русалок, не заступлена в тому матеріалі"[13], а тому і "висновки на його підставі не можуть бути остаточні"[14].

Вважаючи основною передумовою наукового дослідження української народної міфології належну повноту відповідної фольклорної й етнографічної інформації з усієї території України, В.Гнатюк відповідно спрямовує і увагу збирачів на фіксацію такого матеріалу. У своїх методичних порадах, питальниках (квестіонарах), інструкціях і відозвах, адресованих збирачам народознавчих матеріалів, він постійно наголошував на важливості повсюдного запису матеріалів з народної міфології. Так, у одній з таких відозв (написаній разом з І.Франком) народні оповідання демонологічного змісту навіть винесені на перше місце у фольклорній прозі: "Найбільшу увагу просимо звернути тут на демонологічні матеріали: оповідання про чортів, різних страхів, хованців (домовиків), блуд, смерть і персоніфіковані хвороби, мерців, покутників (душі на покуті), висельників і топельників, упирів, вовкулаків, відьом і чарівниць та знахорів і чарівників, хмарників (градобурів), інклюзників, закопані скарби..."[15].

Таке розуміння і такий підхід до вивчення народної міфології знайшли свій предметний вираз у вказаних виданнях В.Гнатюка "Знадоби до галицько-руської демонології" (1904) та в його другому томі (у двох книгах) — "Знадоби до української демонології" (1912). Таким чином, можна сказати, що ці публікації і розвідка "Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків" були певним підсумком і узагальненням результатів вивчення української народної міфології, в тому числі і ви-

---

[13] ЗНТШ.— 1900.— Т. 38.— С.8.

[14] Там же.

[15] *Франко І., Гнатюк В.* До збирачів етнографічних матеріалів // Літературно-науковий вісник.— 1904.— Т. 28.— Кн. 12.— С. 215.

конаної самим В.Гнатюком та під його керівництвом роботи на цьому полі, практичною реалізацією його дослідницьких роздумів і поглядів на цей предмет.

У вступній частині названої розвідки, якою після "Переднього слова" відкривався другий том "Знадобів", В.Гнатюк так формулював завдання своєї праці: "Я поставив собі за задачу відтворити образ демонічних постатей на підставі матеріалів, записаних із уст народа, але не вдаватися при тім у такі інтерпретації, пояснювання та здогади, яких повно у міфологів, та з яких досі мало що устоялося. Найвірніший вийде образ тоді, коли буде чисто описовий і я сього тримався"[16]. Це засадниче методологічне положення наголосив учений і в стислому резюме своєї розвідки, вміщеному в "Хроніці НТШ". Вказує, що на основі фольклорних матеріалів він прагне відтворити "образ поодиноких демонічних постатей, тримаючися при тім описової методи і не вдаючися у міфологічні інтерпретації, які все мусять виходити суб'єктивні"[17].

В.Гнатюк застерігає також, що його розвідка не дає повної системи української міфології, "а лише характеристики демонів, які можуть увійти до такого систему"[18]. Повна характеристика української міфології, на його погляд, повинна б включати народні уявлення про сотворення світу, людини, загробне життя, відомості про тих християнських святих, "що заступили з часом демонів і сповняють їх функції", такі істоти, які згадуються у фольклорі, але поки що немає достатнього матеріалу для їх окреслення, наприклад, залізна баба, що сидить у кукурудзі, якою лякають дітей, житній дід, баба-яга, манія, мара, горе, зоря (зірни-

---

[16] *Гнатюк В.* Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків / Знадоби до української демонології.— Т. II.— Вип. 1// Етнографічний збірник.— Т. 33.— Львів, 1912.— С. VII.

[17] Хроніка НТШ.— Львів, 1913.— № 54.— Вип. 2.— С. 10.

[18] *Гнатюк В.* Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків.— С. VII.

ця), місяці, райдуга (веселиця, веселка), смоки, рахмани, "що були, мабуть, також демонічними істотами, домашній вуж (відомий з байки Хмельницького), який правдоподібно лишився з культу вужа і т.д."[19]

З цього зауваження виразно пробивається думка дослідника про потребу цілісного охоплення української народної міфології. Він зазначає, що теперішню відсутність достатнього матеріалу для характеристики вказаних істот не можна вважати за незмінний стан, "бо дальші пошукування в сім напрямі можуть увінчатися добрими успіхами, треба лиш за них узятися"[20].

Те, що В.Гнатюк уже в той час думав про узагальнюючу працю, присвячену українській народній міфології, ще виразніше висловлено у згаданому резюме. Характеристики представлених у референованій розвідці демонічних постатей трактуються як такі, що на їх основі "можна буде зладити повний нарис української міфології"[21].

Уже з перших слів розвідки видно, що В.Гнатюк добре уявляв собі структуру такої праці і цілісну систему її предмета: "Наші давні предки були з огляду на віру пантеїсти. Вони вірили, що ввесь світ, небо, повітря й уся земля заповнені богами та що вся природа жива, повна всякого дива, а в ній усе думає й говорить нарівні з людьми та богами. На чолі світу стояли боги, що всім кермували; за ними тягнувся цілий ряд нижчих божеств та демонів, який старшим богам стояв до послуги; на кінці стояли люди, обдаровані надприродною силою, які могли не лише конкурувати з демонами та спорити з ними, але навіть примушували сповняти їх волю, коли сього вимагали обставини"[22].

---

[19] *Гнатюк В.* Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків.— С. VII.

[20] Там же.

[21] Хроніка НТШ.— 1913.— № 54.— Вип. 2.— С. 10.

[22] *Гнатюк В.* Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків.— С. V.

Отже, дослідник чітко виділяє три основні групи міфологічних істот: 1 — верховні боги, що всім управляли; 2 — нижчі божества і демони, які були підпорядковані першим; 3 — люди з надприродною силою, "бого-чоловіки". При цьому застерігає, що немає достатньої кількості писемних пам'яток, які достовірно засвідчували б побутування в давнині всіх цих категорій міфологічних істот, описували б їх культ і характеризували б їх "з такими подробицями, як се має місце, прим(іром), у старинних греків". Але, продовжує вчений, на основі наявних згадок у пізніших джерелах і з допомогою аналогій до релігійних систем інших індоєвропейських народів, зокрема "найближчих нам греків" та збережених до наших днів серед простого народу вірувань і обрядів "можемо відтворити собі доволі повний образ первісного релігійного світогляду наших предків"[23].

Далі автор подає літописні згадки про вищих богів на Русі (Перуна, Хорса, Дажбога, Волоса та ін.), відомості з давніх писемних джерел про поклоніння наших предків силам природи. Вказує, що впродовж довгого часу від прийняття християнства до наших днів багато втрачено з колишніх уявлень і вірувань, позатиралися відмінності в характеристиках демонічних істот, а тому "треба добре орієнтуватися в матеріалі, щоб не помішати прикмет одних демонів із прикметами других"[24].

Характеристика категорії вищих міфологічних істот — богів — обмежена тут, властиво, лише дуже загальними конспективними відомостями. Основна увага автора розвідки зосереджена на міфологічних персонажах і уособленнях двох наступних груп, себто стосується матеріалу, що подається в самих збірниках.

---

[23] *Гнатюк В.* Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків.— С. V.

[24] Там же.— С. VII.

Ця праця побудована так, що в ній у певній послідовності характеризуються демонічні істоти і персоніфікації. Усіх їх 53, кожній з них присвячена окрема стаття, скомпонована на основі відповідних фольклорних матеріалів з різних місцевостей України. Відомості систематизуються так, щоб дати зовнішній образ демонічної істоти — як він змальований у фольклорі і віруваннях з урахуванням місцевих відмін і варіювання, з'ясувати його походження, природу, характер, функції відповідно до побутуючих у різних місцевостях національного ландшафту народних вірувань. Ця характеристика щедро ілюструється цитатами з фольклорних творів, тому виходить надзвичайно жвава і колоритна, доступна і зрозуміла для найширшого читацького кола. Вона об'єктивна і переконлива передусім тим, що основне слово надане фольклорним текстам, вибірки з яких пов'язуються в певну цілість.

Однак роль автора праці аж ніяк не зводиться лише до компіляції фольклорних відомостей. Він істотно збагачує першоджерельну сутність останніх передусім своїм глибоким знанням і розумінням народнопоетичного матеріалу, виражених у ньому реліктів давнього світогляду, міфологічних уявлень та вірувань і пізнішої їх еволюції та змін під впливом християнської ідеології. Простота і доступність викладу вміло поєднана з науковістю: вказівками на джерела кожної конкретної інформації, на відповідні аналогії і паралелі в традиційній культурі інших народів. Ці останні відомості підсилюються відсилками до кращих і найбільш грунтовних праць із слов'янської та світової міфології, при окремих статтях досить значний прикінцевий список таких праць.

Кожна стаття виділена загальною назвою демонічної істоти чи явища з її народними варіантами і місцевими різновидами (в дужках). Наприклад, перша стаття про чорта, якою відкриваються характеристики, має заголовок "Чорт (біс, диявол, дідько,

щез би, щезник, він, той, пек му, осина, осинавець, скаменюшник, злий, сатана)". До цього розділу віднесені і народні оповідання про страхи. "Що таке страх,— зазначає В.Гнатюк,— сього не означується ніде виразно, але на запит дістається від оповідача відповідь, що лише "біда" страшить, а під бідою розуміється чорт. Тому відділ оповідань про страхів не творить властиво самостійної групи, лише мусить причислятися до оповідань про чортів"[25].

Таке групування назв і повір'їв стосовно певних персонажів народної демонології — також один з істотних аспектів наукової розробки і осмислення матеріалу теми. Нерідко в публікаціях з народної міфології (зокрема, авторів-аматорів) такі, по суті, синонімічні назви відносяться до начебто різних міфологічних реалій. Тому певні конкретні кроки щодо з'ясування семантики і функціональної прив'язки назв істот народної міфології є водночас і реальним поступом у розробці систематики матеріалу цієї теми. Спираючись на наукову літературу, дослідник вказує і на відповідні назви однотипних з українськими міфологічних персонажів у інших слов'янських народів, зазначає ті випадки, коли такі аналоги відсутні, не знані іншим слов'янам, не зафіксовані. Це також дуже цінний елемент у студіях В.Гнатюка над українською народною міфологією.

Відповідно до наявного матеріалу характеристики ряду демонічних персонажів розростаються до багатосторінкових чи зводяться лише до кількох рядків, як, наприклад, "Скарбник", "Лизун", "Морок", "Дідо (Капуш)" тощо. Властиво, з суми таких послідовно нумерованих характеристик і складена вся розвідка. Вона охоплює групу демонічних істот (Чорт, Домовик, Лісовик, Полевик, Водяник, Болотяник, Блуд, Мавки, Русалки та ін.—

[25] *Гнатюк В.* Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків.— С. XV.

22 персонажі), ряд міфологічних персоніфікацій космічних тіл, явищ природи (Сонце, Місяць, Зорі, Мороз, Вітер, Огонь, Літо, Зима), уявлень про долю, різні хвороби, смерть, душу, мерців, упирів, вовкулаків, людей з надприродною силою — відьом, знахарів, градівників та ін.

Вважаю за потрібне звернути увагу на ці характерні прикмети розвідки В.Гнатюка і його методики розробки цієї теми, оскільки вони лягли в основу і структуру його обширнішої наступної праці "Нарису української міфології".

* * *

Як уже згадувалося, В.Гнатюк тривалий час виношував намір написання узагальнюючої праці про українську народну міфологію, продумував її структуру, план, розробляв окремі частини. Спробою реалізації цього задуму став "Нарис української міфології", рукопис якого датований 1918 роком. Тоді почала оживлятися занепала під час війни українська видавнича справа. У Відні засноване 1917 р. видавництво "Чайка", яким керував відомий письменник Антін Крушельницький, у Львові відновлювала діяльність "Українсько-руська видавнича спілка". Саме з цими установами В.Гнатюк мав, очевидно, домовленість щодо видання двох книжок народних міфологічних оповідань і "Нарису української міфології". Для ілюстрування цих книжок він запросив Олену Кульчицьку, яка проживала тоді в Перемишлі.

Листи В.Гнатюка до О. Кульчицької дають досить широку інформацію про цей задум і хід його здійснення. Ось уже в листівці від 23 лютого 1918 р. В.Гнатюк писав: "Я ладжу тепер рівночасно дві книжочки народ[них] мітів — одну для А.Крушельницького, другу для Вид[авничої] спілки і хотів би, щоб Ви поробили до них ілюстрації так, як ми говорили в часі Вашого побуту у Львові. Прошу повідомити мене, чим Ви тепер

зайняті, коли будете вільні і коли можна би Вам надіслати рукопис. Надіюся, що Ви вже досі понамальовували хоч трохи чортиків"[26].

З листа від 26 червня 1918 р. видно, що рукописи планованих книжок з міфами були художниці вже надіслані на той час. В.Гнатюк заохочував її до малювання ілюстрацій, радив користуватися, крім текстів оповідань, і "Етнографічним збірником", т. 33, 34, себто другим томом "Знадобів до української демонології" з його передмовою. "Я хочу видати аж три книжки, що будуть дотикати нашої мітольогії — пояснював В.Гнатюк свій задум.— Перша — се буде "Нарис української мітольогії". В ній буде розширена і доповнена передмова з "Етн[ографічного] збір[ника] 33, 34. Як бачите, в ній подані описи демонів (божеств), які відповідають у малярстві портретові. До сеї книжечки треба, отже, зладити портрети всіх демонів, отже: Домовика, Полевика, Лісовика, Чугайстра, Русалки, Сонця, Місяця, Холери, Відьми і т.д. З кожного демона повинен бути один портрет. У другій і третій книжечці містяться оповідання про ті демони, а образки в них повинні представляти сцени з їх життя, також один образок до кожного демона"[27].

Ця тема є домінуючою і в інших листах. Надзвичайно цікаві поради В.Гнатюка художниці*. Робота, як видно, посувалася інтенсивно. Але події осені 1918 р., розвал Австро-Угорської імперії, утворення Західноукраїнської Народної Республіки, польсько-українська війна і дальше драматичне розгортання політичних реалій у Галичині і на Великій Україні перервали цю роботу. А до того ще й важка недуга вченого і домашні нестатки. "Щодо мене

---

[26] Архів Музею Олени Кульчицької у Львові.— Г-д/ 10.— № 2013.

[27] Там же.— Г-в/3.— № 1552.

* Тут немає можливості докладніше зупинитися на цьому, маю намір зробити це в окремій спеціальній праці.

самого,— скаржився в листі до О.Кульчицької від 16 травня 1919 р.,— то можу тільки сказати, що такого поганого і тяжкого часу, як від грудня, я не переживав іще ніколи. Ні запасів поживи, ні вугля, ні нічого іншого, потрібного до життя,— і при тім сам собі дивуюся, що тільки відповідно короткий час я мусів лежати в ліжку, а поза тим уставав і робив, що міг"[28].

І, все-таки, тут же просить художницю закінчувати ілюстрації до "обох книжечок" і готуватися до третьої — "Нарису української міфології": "Так, мені тепер дуже тяжко працювати над нею, але може я її викінчу і тоді повідомлю Вас та передам через когось, щоби Ви й її зілюстрували"[29]. У листі від 1 лютого 1920 р. висловлює надію, що може скоро прийде час, коли можна буде відновити "занедбані праці". Щодо "Нарису...", то повідомляє, що ще не закінчив його через різні несприятливі обставини[30].

Та всупереч сподіванням умови не поліпшилися. Стало ще гірше, пішли післявоєнні негаразди польської окупації Галичини. Цілком занепала наукова і видавнича діяльність в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка, ще дошкульнішими стали матеріальні нестачі, пов'язані з побутовими потребами і утриманням сім'ї. Під впливом цих умов з'явилося неймовірне для одержимого наукою вченого — розчарування і втрата інтересу до наукової праці. Філарет Колесса наводить сповнені гіркою резиґнацією слова В.Гнатюка в той час: "На що я маю даремно витрачати сили на складання збірників і писання праць, коли нема вигляду на їх видання"[31]. Ця ж скарга звучить і в листі до українського літературознавця

---

[28] Архів Музею Олени Кульчицької.— Г-в/3.— № 1551.

[29] Там же.

[30] Там же.— Г-в/3.— № 1550.

[31] *Колесса Ф.* Передне слово // Матеріали до етнології й антропології.— Т. XXI–XXII./ Ч. 1.— Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка.— Львів, 1929.— С. X–XI.

Михайла Могилянського від 28 жовтня 1925 р.: "Науково працювати у своїм фаху не можу, бо не маю де друкувати". І далі додає із властивим йому гумором: "Та й, зрештою, добре, що не можна друкувати, бо якби я повидавав усі матеріали, то що лишилось би наслідникам, коли такі появляться, бо досі їх також не видно"[32].

Дещо допомагали зв'язки з Товариством "Просвіта" в Ужгороді, почесним членом якого було обрано В.Гнатюка в 1921 р., можливість друкуватися в його виданнях і, що особливо важливо, одержаний з допомогою закарпатських друзів заробіток, пов'язаний з дорученим йому укладанням "Словника закарпатських говірок".

Тоді відновилася в Гнатюка надія на видання в Закарпатті його праці про українську міфологію. В листі від 13 червня 1924 р. до свого близького приятеля в Ужгороді, вченого і активного громадсько-культурного діяча Івана Панькевича він писав: "Звертаюся до Вас з іще одною пропозицією. Коли я відішлю словар, то мушу зайнятися якоюсь іншою роботою. Я вже давно хотів видати "Українську мітольогію" (популярну для широких кругів), бо вважаю її дуже цінним остатком нашої старшої культури. І коли Ви переглянете слов'янську мітольогію — чи Махала, чи Нідерлього (що написані найкритичніше), побачите, що найбільша частина матеріалу, на якім вони опираються, наша — українська. Тим часом самі українці ні не знають сього, ні не цінять (тому, що не знають). Значну її частину маю готову (коло половини). Та ще багато треба дописати. Обчислюю, що книжечка формату Вид(авничої) спілки — мала би 10—12 аркушів друку. Чи не видала б її Ваша "Просвіта" або яка інша фірма,— бо в нас тепер трудно найти накладця. До неї можна би поробити й образки

[32] *Могилянський М.* Спогади про Володимира Михайловича Гнатюка та листування з ним // Записки Історично-філологічного відділу Української Академії наук.— Київ, 1927.— Кн. 10.— С. 257.

(дещо вже намалювала О. Кульчицька), але се збільшило би значно кошт накладу, бо треба би ще платити за образки і за кліші. Чи можливо се видати в Вас, не знаю, але піддаю проект"[33].

Наведені рядки з листа цікаві кількома моментами стосовно міфологіяни В.Гнатюка. Вчений зазначає, що "давно" хотів видати популярну для широкого загалу працю про українську міфологію, виходячи головно з того переконання, що остання є "дуже цінним" реліктом нашої давньої культури. Звертає на себе увагу принципове наукове положення про історичну і навіть доісторичну глибину культурної традиції українського народу і акцентування не стільки на академічному аспекті цього погляду, скільки на його прикладному функціональному сенсі — на потребі пізнання, усвідомлення і належного поцінування цього самими українцями. Себто вчений вказує на один з найефективніших, найдійовіших чинників формування і утвердження національної свідомості — пробудження історичної пам'яті, пізнання глибин свого коріння й етнокультурної спадщини.

Звідси передовсім і бажання видати таку працю про українську міфологію, яка була б доступною для широких кіл читачів. В цьому зв'язку заторкнув В.Гнатюк ще одне немаловажне питання, висловитись з якого публічно може вважав не зовсім зручним чи науково коректним, але в листі подав прямим текстом,— про широке використання матеріалу з української народної міфології у працях, присвячених дослідженню загальнослов'янської міфології. При чому, використання часто без національної атрибуції цього матеріалу і мимовільним чи тенденційним знеособленням, розмиванням в загальнослов'янському морі його приналежності до української культури. Це було властивим для багатьох ранi-

[33] Листи Володимира Гнатюка до Івана Панькевича (1920–1926). Упорядкування і підготовка до друку М.Мушинки // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику.— Пряшів, 1967.— Т. 3.— С. 190.

ших і тогочасних публікацій, присвячених дослідженню пам'яток слов'янської культури, в тому числі і міфології.

В.Гнатюка явно не вдовольняв такий спосіб висвітлення української міфології, не були винятком з цього погляду і кращі на той час праці, що стосувалися цієї проблеми, якими він вважав дослідження відомих учених — словацького Гануша Махаля (1856—1939) "Нарис слов'янської міфології" (Прага, 1891)[34] і чеського Любора Нідерле (1865—1944) "Життя старих слов'ян" (Т. 1—3, Прага, 1911—1916)[35]. Ці праці вчений виділяв серед обширної літератури зі слов'янської міфології як найбільш науково достовірні ("написані найкритичніше"). Першу з них назвав В.Гнатюк "дуже гарною працею", одиноким досі "добрим підручником слов'янської міфології" ще в своїй попередній друкованій розвідці[36].

Для з'ясування історії "Нарису української міфології" В.Гнатюка є істотними відомості з наведеної цитати про те, що автор бачив цілість цієї праці в обсягу 10—12 аркушів друку, хотів, щоб вона була ілюстрована і що "дещо" вже намалювала для майбутньої книжки О.Кульчицька, його свідчення про те, що на час писання листа (червень 1924) було готовою лише біля половини рукопису і що "ще багато треба дописати".

З останнього виходить, що датування 1918 р. на титульному аркуші автографа нарису не може стосуватися до цілості цієї праці, а лише до її початку чи, можливо, тієї "коло половини", про яку мовиться в листі. Те, що ця праця писалася в неодин час і з тривалими перервами, зраджує і характер різних частин рукопису, певні відміни авторського почерку.

---

[34] *Màchal H.* Nàkrés slovanského bàjeslovi.— Praha, 1891.

[35] *Niederle L.* Život starych slovanů.— Praha, 1911—1916. Т. 1—3. Слов'янській міфології присвячені в цій праці, зокрема, перша частина другого тому і додаток/ Praha, 1916/.

[36] *Гнатюк В.* Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків.— С. VII.

Коли, все ж, дописувався нарис? Уже в листі від 28 червня 1924 р., себто через два тижні після листа з Гнатюковим "проектом", І.Панькевич повідомляв, що,"на жаль", не може дати позитивної відповіді на його пропозиції щодо публікації в Ужгороді його книжок, бо "Товариство "Просвіта" ледве животіє з матеріальної сторони"[37]. Отже, надія на друк в Ужгороді мусила відпасти. Дописування праці було, очевидно, пов'язане ще з якимось "проектом" — уже після ужгородського, більш реальним, що послужив стимулом для продовження роботи над рукописом. Не маючи більше конкретних даних, відносимо це продовження на ті два роки, які після червня 1924 р. залишалося В.Гнатюкові жити, а ще менше можливості працювати.

В усякому разі "Нарис української міфології" — одна з останніх праць ученого. У свій час для неї так і не знайшлося видавця*. А в пізніший, уже радянський період, коли народна міфологія була відсунута десь далеко на задній план, на публікацію цієї праці В.Гнатюка тим більше не було надії. Навіть дослідники здебільшого залишали її поза увагою або згадували лише побіжно.

* * *

Текст рукопису "Нарису...", як і планував В.Гнатюк, сягає 10—11 аркушів друку. Він має вигляд закінченої праці, хоч, очевидно, бракує вступної частини. Автор майже повністю використав свою друковану розвідку "Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків", включивши її готові статті про ті чи інші демонічні істоти і явища у відповідні місця "Нарису...". Ос-

[37] Листи Івана Панькевича до Володимира Гнатюка (1910—1926), упорядкування і підготовка до друку М.Мушинки // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику.— Пряшів, 1969.— Т. 4.— Кн. 1.— С. 82.

* Не були надруковані і згадувані "книжечки" з народними міфологічними оповіданнями, рукописи яких В.Гнатюк висилав О.Кульчицькій для ілюстрування.

танній так само, як і попередня розвідка, складений з характеристик різних персонажів і уособлень народної міфології, написаних на основі фольклорно-етнографічного матеріалу та даних давніх писемних джерел. Тут також безпосередньо в тексті чи прикінцевих бібліографічних увагах подані вказівки на цитовані і використані матеріали, на аналогічні реалії в міфології інших народів.

Але загалом "Нарис..." має характер оригінальної праці. На цьому наголошував і сам автор. У збереженному фрагменті листа до О.Кульчицької (без дати) він писав: "Нарис укр. мітольогії" буде дуже відмінний від "Останків релігійного світогляду наших предків", значно побільшений, доповнений, перероблений. В окремім розділі будуть літописні боги (8 богів і 1 богиня)... Між персоніфікаціями буде Дуга, Душа, Град і т.д. Деякі уступи, пр., Місяць, Сонце, Зорі, Вітер і т.д. будуть значно ширші"[38].

У цій праці застосовує В.Гнатюк групування матеріалу в кількох розділах: "Всесвіт", "Боги", "Духи", "Персоніфікації", "Чудовища", "Люди з надприродною силою". Тут український вчений пішов за новочасним у науці досвідом систематики міфологічних реалій за їх, так би мовити, ранговим статусом і функціональною семантикою, що замінила раніше поширене розміщення їх за алфавітом назв. Скористався, зокрема, працями відомого вченого-міфолога Людвіка Преллера (1809–1863) про грецьку і римську міфології[39] та згаданими дослідженнями Г.Махаля і Л.Нідерле, присвяченими слов'янській міфології, на які він найчастіше покликається в своєму "Нарисі...".

Однак В.Гнатюк не копіює якоїсь готової класифікаційної схеми своїх попередників-міфологознавців. Найбільше схиляється він до групування матеріалу Махаля і Нідерле, але відходить від їх

---

[38] Архів Музею Олени Кульчицької у Львові.— Г-в/з.— № 1549.

[39] *Preller L.* Griechische Mythologie.— Leipzig, 1854.— Bd. 1,2; *Preller L.* Römische Mythologie.— Berlin, 1865.

надто роздрібненого рубрикування, за яким іноді близькі й однотипні міфологічні реалії потрапляли в різні групи. Групування у В.Гнатюка більш укрупнене, компактніше, простіше і тому сприятливіше, легше для сприйняття. Зрештою, воно цілком продиктоване логікою самого матеріалу, його національною специфікою.

Не все, щоправда, переконує в класифікації В.Гнатюка. Ледве чи можна, скажімо, об'єднати в одну групу все те, що вміщено в розділі "Всесвіт" ("Небо", "Хмари", "Вирій", "Земля", "Почитання гір", "Почитання криниць і джерел", "Душа" тощо). Не вмотивоване вміщення Купайла серед розряду богів. Очевидно, що й "Закляті скарби" слабо вписуються в розділ "Люди з надприродною силою".

Слід зазначити, що пошуки раціональної наукової класифікації матеріалу народної міфології тривають і в наш час. Тому "Нарис..." В.Гнатюка з присутньою в ньому тенденцією власного підходу до цієї проблеми заслуговує на увагу і з цього погляду.

Послідовність розділів у праці відповідна тій структурі міфологічних уявлень, яку схематично подав В.Гнатюк у наведеній формулі про пантеїзм (себто одухотворення, обожествлення природи, культ природи) світогляду наших предків. Після першого, порівняно невеликого, розділу "Всесвіт", наступна частина представляє богів і божеств. Їх характеристики основує автор головно на свідченнях літописів, грецьких хронік та інших давніх пам'яток, з яких часто цитує відповідні фрагменти, а також на положеннях і висновках дослідницької літератури, основні позиції якої вказує наприкінці статей.

Маємо тут не тільки зведення наявних відомостей про богів давньоруського язичництва і використання наукових інтерпретацій цих відомостей, а й власний дослідницький аналіз та осмислення цього матеріалу автора нарису. На чолі вищих богів він ставить Сварога, солідаризуючись у цьому з думкою М.Грушевського,

який не поділяв скепсису і заперечення цього погляду рядом відомих учених (В.Ягичем, Г.Махалем, О.Фамінциним та ін.).

Власна дослідницька позиція В.Гнатюка простежується і в інших випадках. Дуже істотним при цьому є те, що вчений нерідко додає до наявної інформації про давніх богів і божества непомічені досі відповідні відомості про відгомін і збереження їх традицій в реаліях етнографії і фольклору. І, що також важливо, постійно тримає в полі зору зв'язок цього давнього пласту культури з пізнішою українською традицією та, де тільки може, вказує на нього. Ось, наприклад, у статті про Перуна: "Деякі учені старалися доказати, що поганські русини перебрали культ Перуна або від литовців, в яких був бог Перкунас, або від скандинавців, у яких бог Тор дістав у Києві іншу назву; інші доказували, що він був богом князя і його дружини, але не народу. Та всі ці доводи нестійкі. Перун був старинним богом русинів і його культ перейшов з Києва в передхристиянських часах іще в інші слов'янські землі, чого сліди полишалися подекуди в західних, а особливо, у полудневих слов'ян і дісталися навіть до народних вірувань. У нас заховався досі прокляття: "Перун би тебе вбив (або — тріс)!" І далі називає ще цілий ряд інших прикладів про відгомін Перунової традиції у віруваннях і усній словесності українців. Характеристики божеств Громовика і Бурівника цілком основані на українському фольклорному і етнографічному матеріалі.

Свіжими і науково цінними є оперті на етнографічних відомостях спостереження вченого про перенесення ряду прикмет поганських богів на пізніших християнських святих, поєднання давніх звичаїв, обрядів, святковостей з християнськими. Аналітичні дослідницькі розробки і судження стосовно еволюційного процесу давніх вірувань і міфологічних уявлень, їх інфільтрації в пізніші світоглядні і релігійні нашарування містять багато продуктивного для дальшого дослідження цієї складної проблеми.

Розділ "Духи" складений переважно з опублікованих раніше готових текстових розробок, які В.Гнатюк переносить здебільшого без змін чи з деякими дрібними виправленнями і невеликими додатками. Зберігається навіть той же, що в розвідці, порядок розміщення духів, починаючи від Чорта до "Страдчата (потерчата)"[40]. За надрукованим текстом подані також характеристики Змія і Перелесника. Новими є в цьому розділі лише статті "Лісун (полісун)", "Нічки", "Нітки" і "Часник".

Розділ "Персоніфікації" також включає дещо з того, що було в надрукованому варіанті. Але, по-перше, більшість з цих статей значною мірою перероблені й доповнені так, що, по суті, утворюють нову редакцію попередніх характеристик. Приміром, якщо в надрукованому тексті про персоніфікацію місяця говориться в якихось кількох рядках, то в рукописі нарису цій темі присвячена обширна стаття з добіркою яскравих ілюстрацій з народних колядок та з інших фольклорних жанрів і повір'їв, з фіксацією різних регіональних версій цієї персоніфікації. У новій розробці подається стаття "Злидні". В цілу окрему студію розрослася стаття "Доля (щастя)" — тепер вона має назву "Доля (щастя) і Недоля".

І, по-друге, багато статей у цьому розділі цілком нові, у них ідеться про міфологічні персоніфікації, які в попередній розвідці В.Гнатюка не фігурували або лише згадувалися: "Зоря", "Світання", "Туча", "Дощ", "Дуга", "Сон", "Диво", "Обида". Оригінальними складовими цього розділу є цикли статей про персоніфікації часу (пір року, місяців, днів тижня, годин), різних хвороб (пристріт, вроки, гостець, чума, пропасниця та ін.) і смерті.

Невеликий за обсягом розділ "Чудовища" містить зведені В.Гнатюком відомості про жахливі фантастичні істоти, страховища, які збереглися в українській фольклорній традиції. Відкриває цю частину

[40] *Гнатюк В.* Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків.— С. VIII–XXX.

оповідання про Вія (Шолудивого Буняка в Галичині), написане головно на основі розвідки М. Драгоманова "Шолудивий Буняка в українських народних оповіданнях" (1887). Але чомусь зовсім залишена поза увагою фактично перша праця на цю тему — стаття І.Вагилевича "Шолудивий Буняк. З народних переказів" (1844). До пошуків додаткового фольклорного матеріалу спрямовують короткі статті про Дику Бабу, велетенських вужів (полозів) і птахів (грифів), велетів-людоїдів (песиголовців), виродків (несамовитих) та ін.

Одним з найбільших є розділ про людей з надприродною силою. Він відкривається статтею про мерців, які, згідно з народними віруваннями, не припиняють свого існування після смерті, можуть сприяти або шкодити живим, турбуються про родину, сплачують земні борги, мстять за кривду тощо. Ця і низка наступних статей ("Покутники", "Потопельники", "Повісельники", "Опирі", "Вовкулаки", "Відьми", "Знахарі", "Градівник", "Інклюзники", "Закляті скарби") майже без змін перенесені з попередньої розвідки[41]. Додані лише невелика замітка "Нічниці" і кінцева в цьому розділі стаття про надзвичайно сильних людей ("Богатирі").

Завершує нарис В.Гнатюка його переклад одного з розділів праці Л.Нідерле "Життя старих слов'ян", присвяченого стислій характеристиці наявних досліджень слов'янської міфології ("Огляд праць із царини слов'янської міфології").

В. Гнатюкові імпонував (на цьому він не раз наголошував) науково-критичний аналіз доробку визначного славіста в сфері вивчення слов'янської міфології, його проникліва селекція цього доробку і стислі влучні оцінки. Для українського читача цей огляд мав послужити не тільки оціночним орієнтиром в історіографії проблеми, але й значним розширенням тієї бібліографічної інформації, що давалася в його нарисі. Тому В.Гнатюк уважав за

[41] *Гнатюк В.* Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків // Етнографічний збірник.— Т. 34.— С. VII–XXIV.

доцільне додати цей фрагмент праці чеського вченого до тексту свого дослідження.

Зіставлення українського тексту цієї частини з оригіналом засвідчує цілковиту точність перекладу. Лише в окремих місцях В.Гнатюк дещо скорочує підрядкові примітки Нідерле , вилучає його поклики на попередні розділи монографії "Життя старих словян", подає в оригіналі написання праць "гражданкою", транскрибованих Нідерле латинкою, доповнює інформацію про праці українських вчених з поля дослідження словянської міфології, зокрема Олександра Потебні. Виправляє неточність Нідерле, який зарахував І.Франка й В.Гнатюка до вчених Росії. Перед іменами цих учених вставив два слова:"в Україні"[42].

Такий у загальному зміст нарису і співвідношення його з попередньо опублікованою розвідкою В.Гнатюка на цю тему. Окрім того, що було вже зроблено і сказано ученим на цю тему раніше, "Нарис української міфології" вносить багато нового — як конструктивною спробою цілісного охоплення української міфології, так і багатством фактичного матеріалу, його освітленням та інтерпретацією.

* * *

Як і свого часу І.Вагилевич, В.Гнатюк був кращим знавцем української і взагалі слов'янської міфології. Але обом їм не вдалося реалізувати свій задум — завершити і видати узагальнюючі дослідження на цю тему. Така вже доля української науки, що в

---

[42] Глибоко поважаючи Л.Нідерле як визначного вченого-славіста, В.Гнатюк не схвалював його проросійської, москвофільської позиції, яка в непоодиноких випадках давала себе взнаки в його працях, як і в цьому випадку. Звичайно, Нідерле не міг не знати, що І.Франко і В.Гнатюк — не російські вчені. Про своє неприхильне ставлення до москвофільства Нідерле В.Гнатюк зазначає у листі до І.Панькевича від 6 листопада 1924 р. (Листи Володимира Гнатюка до Івана Панькевича (1920–1926) // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику.— Пряшів, 1967.— Т. 3.— С.194).

умовах чужоземного поневолення постійно була залежною від скупих коштів, обмежених видавничих можливостей та інших несприятливих чинників. А шкода, бо в українському (та й загальнослов'янському) міфологознавстві ці праці могли стати свого часу значними віхами. Тим більше, коли б "Нарис..." В.Гнатюка вийшов так, як хотів автор,— у поєднанні з проникливими ілюстраціями О. Кульчицької, то взагалі став би прецедентом у практиці видань зі слов'янської міфології. Його поява могла перервати смугу тривалої відсутності більш-менш помітної праці про українську міфологію і, можливо, послужила б імпульсом для активізації досліджень у цій сфері.

Але цього не сталось, рукопис заліг в архіві. Шкода для науки, для українського читача, якого головно мав на увазі В.Гнатюк, готуючи свою працю, якому хотів повідати про його минуле, щоб він більше знав і цінив своє.

Для української науки в радянський час національна міфологія була якщо не забороненим, то в усякому разі небажаним полем для дослідження. І зрозуміло чому: імперській системі, яка брутально і агресивно прямувала до злиття народів "Союзу" в уявній спільноті "советский народ" (а фактично їх тотальної русифікації), були абсолютно не на руку дослідження, що висвітлювали історичну глибину й етнокультурну самобутність цих народів.

Тому в Україні за останнє сімдесятиліття не з'явилось якоїсь значнішої публікації, присвяченої українській чи слов'янській міфології, за винятком деяких, в яких ця тема обговорюється принагідно у зв'язку з іншими питаннями[43] або трактується поверхово, ненауково. Набагато більше зроблено в цій ділянці російською наукою, на яку меншою мірою налягав тиск офіційної регламен-

[43] Однією з найповажніших є книжка українського філософа Мирослава Поповича "Мировоззрение древних славян" (Київ, 1985).

тації й ідеологічної заанґажованості[44]. Та, як і в попередні часи, український матеріал у цих працях — лише складова ширшого загальнослов'янського чи східнослов'янського контексту, а не предмет дослідження.

На цьому безвідрадному тлі новочасного українського міфологознавства виразно виділяється кілька публікацій учених діаспори. Передусім, це монографія Митрополита Іларіона (Івана Огієнка) "Дохристиянські вірування українського народу" (Вінніпеґ, 1965). В ній зроблено спробу охопити стислим оглядом цілу систему дохристиянських вірувань українського народу, в тому числі і його міфологію (богів і божества та демонологію). Простий і яскравий характер викладу цієї праці робить її доступною і зрозумілою для широкого кола читачів. Це фактично перша опублікована монографія і перший підручник української міфології. Нічого кращого з цього предмета поки що не маємо. Тому добре, що акціонерне товариство "Обереги" перевидало цю працю репринтним способом в Україні (Київ, 1992).

Цікавою спробою критичного розгляду відомостей про давні релігійні уявлення і культи на території сьогоднішньої України та пантеон вищих богів дохристиянської доби із залученням археологічних джерел та інших додаткових даних є невелика, але предметна і оригінальна стаття Богдана Кравціва "Мітологія української землі", надрукована як додатковий розділ діаспорного перевидання (Вінніпеґ, 1964) колективної праці "Історія української культури", що заходами відомого видавця Івана Тиктора наприкінці 30-х років вийшла у Львові[45].

---

[44] Найзначнішими є монографічні дослідження С. Токарєва "Религиозные верования восточнославянских народов XIX — начала XX в." (Москва, 1957), Б.Рибакова "Язычество древних славян" (Москва, 1981), фундаментальна двотомна енциклопедія "Мифы народов мира"(М., Т. 1, 1987; Т. 2, 1988).

[45] Ця праця Б.Кравціва передрукована в першому зшитку факсимільного видання "Історії української культури", здійсненого видавництвом "Обереги" (Київ, 1993).

Слід згадати і перевиданий уже в наші дні (тими ж "Оберегами") нарис І. Нечуя-Левицького "Світогляд українського народа. Ескіз української міфології" (Київ, 1992) та збірник "Українці: народні вірування, повір'я демонологія", що вийшов у серії "Пам'ятки історичної думки України" (Київ, 1991)[46]. В останньому вміщена низка праць українських дорадянських дослідників, що стосуються народних вірувань і міфології. Передруковано, до речі, і розвідку В.Гнатюка "Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків", але чомусь з великими скороченнями, які ніяк не позначені в тексті і в примітках упорядників[47].

Отже, на сьогодні читач уже дещо має про українську міфологію. Можна вважати, що названа книжка І. Огієнка певною мірою реалізувала задум В.Гнатюка видати науково-популярну працю на цю тему, яка була б доступною для розуміння широкого загалу. Але ця обставина аж ніяк не знімає доцільності публікації рукопису "Нарису української міфології" В.Гнатюка. І не тільки тому, що йдеться про фактично невідому одну з цікавих пам'яток нашої науки, що, зрештою, також належить до заповнення прогалин у наших знаннях про минуле[48].

Важливіше те, що праця В.Гнатюка не втратила інтересу своїми науково-пізнавальними якостями, своїм змістом, який у багатьох моментах несе нову інформацію, оригінальні аналітичні дані

---

[46] Упорядкування примітки та біографічні нариси А.П.Пономарьова, Т.В.Косміної, О.О.Боряк, Вступна стаття А.П.Пономарьова.

[47] В кінці тільки вказано, що друкується за: Гнатюк В.М. Вибрані статті про народну творчість // ЗНТШ.— Нью-Йорк, 1981.— Т. 201. Але чому за передруком, а не за оригіналом-першодруком, який цілком доступний? Хіба можна в такий спосіб перевидавати пам'ятки?!

[48] У передмові до названої книжки Митрополит Іларіон зазначає, наприклад, що його праця — "перша спроба хоч коротко подати всі дохристиянські вірування українського народу" (с.9). Але це не так, бо такою першою спробою був, властиво, "Нарис..." В.Гнатюка, якщо навіть не враховувати ще ранішої праці І.Вагилевича.

і дослідницькі судження, що не тільки не повторюють того, що вже надруковане, а розвивають, поглиблюють студії попередників, освітлюють досліджувані явища з таких сторін, з яких вони ще не розглядалися чи простежені недостатньо. В цьому легко переконатися, коли порівняти написане про давньоруських богів у різних авторів (хоча б, наприклад, у названих новіших публікаціях Митрополита Іларіона, Б. Кравціва, Б. Рибакова) з тим, що говориться про них у "Нарисі..." В.Гнатюка. Щодо української народної демонології, то досі нічого кращого від написаного про неї у працях В.Гнатюка немає.

І ще одне, також дуже істотне й актуальне. "Нарис..." В.Гнатюка з його великим науковим апаратом, поважними і виваженими судженнями, з прикінцевим перекладом критичного огляду літератури про слов'янську міфологію Л.Нідерле може отверезуюче впливати на тих, хто легковажно піддається спокусі довільних "міфологічних фантазувань" і спрощеного, поверхового підходу до народної міфології. А таких чимало вже розвелося в наш час. І, водночас, праця В.Гнатюка здатна стимулювати розвиток наукового пізнання цього предмета.

Студії над українською народною міфологією — нашою прадавньою культурною спадщиною, релікти якої й досі залишаються живучими в духовності українського народу, і є одним з вагомих свідчень глибини його етногенетичного кореня та багатовікової безперервності і спадкоємності культурної традиції, потребують продовження зусиллями серйозних, компетентних дослідників. Добрим помічником і порадником буде їм оця праця нашого великого народознавця.

Роман Кирчів
1993 р.

Володимир Гнатюк.

Нарис української мітольоґії.

Львів, 1918.

1

му то й собі з'являєть ся
в пісни:

Біднає моя головонько,
Що я рано з вирія вийшов,
Що по горах сніги лежать,
По долинах води стоять.

Сойка, кажуть, летить аж три
рази в році до вирію та все не-
вдатно. Девушки вірять, що ла-
стівки не відлітають до вирія,
але сплітають ся одна другої ла-
пками та ховають ся на зиму
по водах, де їх будьто ри-
баки не раз знаходили та витя-
гали. Навіть комарів віднають
в осени вітри до вирію, на теплі
моря, а весною приносять назад.

Про вирій маємо згадку в
нашім старім письменстві вже
в XII ст. Володимир Мономах
у своїм „Поученію" говорить:
„И сему ся подивуемы, како
птица небесныя изъ ирья идуть,

Титульна сторінка і фрагмент тексту рукопису праці В. Гнатюка "Нарис української міфології"

НАРИС УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ

[Наші давні предки були з огляду на віру пантеїсти. Вони вірили, що весь світ, небо, повітря й уся земля заповнені богами та що вся природа жива, повна всякого дива, а в ній усе думає й говоритъ нарівні з людьми та богами. На чолі світу стояли боги, що всім кермували; за ними тягнувся цілий ряд нижчих божеств та демонів, який старшим богам стояв до послуги; на кінці стояли люди, обдаровані надприродною силою, які могли не лише конкурувати з демонами та спорити з ними, але навіть примушували сповняти їх волю, коли сього вимагали обставини.

Правда, до нас не доховалися письменні пам'ятки з тих давніх часів, що потверджували б вповні наш погляд, подавали б характеристики богів, демонів та богочоловіків — якою назвою можна б охрестити людей із надприродною силою — і описували б їх культ із такими подробицями, як се має місце, прим[іром], у старинних греків, але з деяких повідриваних згадок у пізніших літературних пам'ятках, з аналогії до релігійних систем інших індоєвропейських народів, а в першій мірі найближчих нам греків, вкінці з численно перехованих вірувань і обрядів до наших часів між простим народом, можемо відтворити собі доволі повний образ первісного релігійного світогляду наших предків.

Про вищих богів довідуємося дещо вже з літопису. У договорі Олега з греками згадується, що русини клялися своїми богами Перуном і Волосом. В оповіданні про початок панування Володимира Великого говориться: "И нача княжити Володимеръ въ Кіевѣ и постави кумиры на холму внѣ двора теремнаго: Перуна древяна, а главу его сребрену, а усъ златъ, и Хърса, Дажьбога, и Стрибога, и Симаръгла, и Мокошь. Жряху имъ, наричуще я богы, привожаху сыны свои и дъщери, и жряху бѣсомъ, оскверняху землю требами своими, и осквернися кровьми земля Руска и холмъ отъ". В Іпатієвському літописі згадується знов "про солнце царъ, сынъ Свороговъ, еже есть Дажьбогъ". Коли Симаргла (ідентифікованого з Семігераклем) і Мокош відойметься до демонів, якими вони були, як се видно ще з інших джерел, то повище — названі всі головні боги.

Що наші предки поклонялися силам природи, як і більшість індоєвропейських народів, на те маємо письменні вказівки. В "Хождении

Богородицы по мукамъ" говориться: "Они же все богы прозваша, слънце и мѣсяцъ, земли и воду, звѣри и гады". А в Густинському літописі маємо виразний натяк на культ дерев, рік і джерел: "Иные кладеземъ, езеромъ, рощевіямъ жертву приношаху". Як довго така віра удержувалася, не вважаючи на офіціальне заведення християнства, видно хоч би з такого факту, що ще в XVI ст. новгородський архієпископ Макарій говорить про москалів, що вони "обычая держахуся отъ древнихъ прародителей"; "суть же скверные молбища ихъ лѣсъ и каменіе, и рѣки, и блата, источники и горы, и холмы, солнце, и мѣсяцъ, и звѣзды, и озера, и просто рещи всей твари поклоняхуся ако богу, и чтяху, и жертву приношаху бѣсемъ". Розуміється, що і в нас не було інакше і ще в XVIII ст. можна подибати виступи поодиноких осіб проти такої давньої "безбожності".

Вже з повищої літописної згадки бачимо, що богам ставлено статуї (кумири), як пізніше християнським святим. Чи ставлено і храми, про те нема згадки, але судячи по аналогії і знаючи, що у балтійських слов'ян були храми, яких описи переховалися, можемо припускати, що вони були і в нас, бо ж неможлива попросту річ, щоби всі церемонії відбувалися без огляду на пору року та погоду під голим небом. Як статуї, так, очевидно, і храми, будовано виключно з дерева, і тим можна пояснити, чому вони так грунтовно пропали, що в пізніших літературних пам'ятках не полишалося їх описів. А що з давніх богослужень та церемоній і молитов, приналежних богам, не полишилося також письменних пам'яток, се можна пояснити загальною неграмотністю у тих часах. Тоді одні монахи знали письмо, але ж їм не випадало займатися такими "безбожними" речами і списувати їх. Отакто з бігом часів погинула пам'ять про давню релігію наших предків, а полишалися тільки останки між простим народом у численних його віруваннях, обрядах, зашептуваннях, оповіданнях та піснях. Певна річ, що й ті останки не доховалися в первісній чистоті; з бігом часу мусіли вони підлягати стороннім впливам; одно забувалося, друге ставало незрозумілим і заступалося відповіднішим новотвором. Порівнюючі студії зможуть, одначе, виказати чужі впливи, коли для них назбирається тільки відповідних матеріалів, до чого тепер іде все більше.

На тім довгім протязі часу, що нас ділить від пори прийняття християнства, мусіли почасти позатиратися навіть різниці між дохованими до нас демонічними істотами так, що треба добре орієнтуватися в матеріалі, щоб не помішати прикмет одних демонів із прикметами других. Під впливом християнства затиралися поволі різниці між чортом, домовиком, водяником, болотяником, пасічником, скарбником і т.д.; усе те була "нечиста сила" і як така, зводилася під один знаменник чорта. Та все ж таки у призбиранім матеріалі можна повіднаходити й різниці між тими поодинокими духами і на їх основі відтворити постаті. Те саме можна сказати, прúм[ірóм], про мавки, богині, русалки або про персоніфікації хвороб. Багато знов старинних обрядів і демонічних постатей християнство не тикало, лише заступало їх аналогічними своїми. Так, очевидно, заступив Ілія — Перуна, Юрій або Николай — Волоса, Різдво — сатурналії, Великдень — святкування весни, Зелені свята — русалії, Іван — Купала і т.д.

Я поставив собі за задачу відтворити образ демонічних постатей на підставі матеріалів, записаних із уст народу, але не вдаватися при тім у ніякі інтерпретації, пояснювання та здогади, яких повно у міфологів та з яких досі мало що устоялося. Найвірніший вийде образ тоді, коли буде чисто описовий, і я сього тримався.

Не згадую ніде про сотворення світа, сотворення чоловіка, загробне життя, про тих християнських святих, що заступили з часом демонів і сповняють їх функції, бо я не подаю повної системи української міфології, в якій їх не можна б поминати, а лише характеристики демонів, які можуть увійти до такої системи. Поминаю при тім також такі істоти, про які знаємо, що вони є, але не маємо доволі даних для того, щоб їх схарактеризувати, при[міром], залізна баба (що сидить у кукурудзі і що нею страшать дітей), житній дід (що сидить у житі), баба яга, що виступає у казках, манія, що нападає людей, мара, горе, зоря (зірниця), місяці (приміром, марець), дуга (веселиця), смоки, що приходять у казках, рахмани, що були, мабуть, також демонічними істотами, домашній вуж (відомий з байки Хмельницького), який, правдоподібно, лишився з культу вужа і т.д. Теперішній брак матеріялів для сих істот не можна, одначе, вважати за незмінний, бо дальші

пошукування в сім напрямі можуть увінчатися добрими успіхами, треба лиш за них узятися.

Бібліографічні вказівки подаю лише найважніші. Хто хоче мати їх повніше, той знайде їх у дуже гарній праці д-ра Гануша Махаля: "Nákres slovanského bájeslovi" (Прага, 1891), яка досі є одиноким добрим підручником слов'янської міфології. Дещо можна знайти також у книжці Ал.Фамінцина "Божества древних славян" (С.Петербург, 1884), яка, одначе, стоїть дуже далеко поза попередньою. Багатий матеріал зібраний у перестарілій тепер праці А.Афанасьєва: "Поэтические воззрения славянь на природу" (Москва, 1866–69, три томи). У нас мало займалися дослідами передхристиянського світогляду наших предків, а найважніша проба на сім полі Івана Нечуя-Левицького "Світогляд українського народа. Ескіз української міфології" (Львів, 1876),— опертий на праці А.Афанасьєва, тому й давно перестарілий. Короткий огляд української міфології з багатими бібліографічними вказівками подає проф. М.Грушевський в III розд. 1 т. "Історії України-Руси", де говориться про релігійний світогляд українців.

На кінці мушу ще завважити, що українська міфологія не є в цілості оригінальним витвором нашого народу, лише спільним добром усіх слов'ян, хоч поодинокі епізоди та подробиці є й оригінальні. Виказувати, що саме оригінальне, а що спільне, лежить уже поза обсягом моєї статті і належить до окремої студії, тим більше, що й слов'янська міфологія не зовсім оригінальна в цілості і має багато спільного з міфологією інших європейських народів.

Перейду тепер до характеристик поодиноких демонів.]*

---

* Ця частина тексту (позначена квадратними дужками) є передмовою вступу до другого тому збірника В.Гнатюка "Знадоби до української демонології" (Львів, 1912). Подаючи її через вказану причину (див: "Від упорядника") як вступ до "Нарису української міфології", повинен зазначити, що чимало з того, що В.Гнатюк вказує тут як на таке, що залишилося поза рамками його подальшої публікації, у теперішньому "Нарисі..." розглядається.

ВСЕСВІТ

Небо
Хмари
Вирій
Земля
Почитання гір
Почитання криниць і джерел
Душа

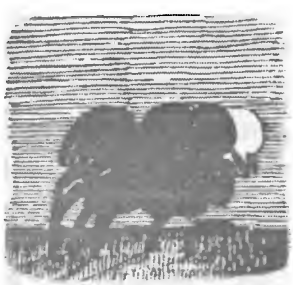

НЕБО

Під небом розуміє нарід воздушний простір, невідомого розміру і такий яркий, що людські очі не могли би знести його блиску, тому воно закрите облаками. "Се, що ми бачимо над собою синє, то се ще не небо, але оболоки, а те, що ходить попід оболоками, то хмара, така густа, як холодець. Вона падає часом на землю. Нею добре годувати кабанів, щоби були гладкі. Якби чоловік її з'їв, то був би пузатий" (П.Чубинський, Труди, I, с. 2).

"Синіх оболоків є аж сім, а восьме — вже справедливе небо, де сидить Бог на золотім кріслі і ангели літають. Справедливе небо не синє, але червоне. Воно деколи отвирається, але тільки на якусь оказію: на війну, на помір, або на голод" (Там же).

Віддаль між поодинокими оболоками дванадцять разів більша від віддалі між нами й першими оболоками. Правдиве небо має три зводи з невідомої матерії. На найвищім зводі пробуває сам Бог, на середнім — ангели, а на найнижчім — святі (Там же).

Звід неба стикається десь дуже далеко, на краю світа, з землею. На погляд одних, до того місця, де небо стикається з землею, не доходив іще ніхто з живих людей, бо там живе непоборний, незвичайно сильний і одноокий лютий народ і филює безмежне, бурливе море. Туди дістаються тільки душі небіжчиків, що їх переносять на своїх крилах ангели (Там же, с. 1). На погляд других, на краю світа живуть звичайні люди, а баби як перуть, кладуть свої праники на небо (Там же). Говорять, що по смерті душа летить аж на край світа там, де земля кінчається, а небо починається. Між землею і небом є глибока пропасть, а через неї переложена кладка така вузенька, як ниточка. То душа мусить іти по тій кладці. Отже ж, котра душа в Бога щаслива, то перейде так, як павук по павутині, а котра грішна, то зараз із тої кладки впаде і полетить просто в безодню до пекла (Етн. збірник, т. V, с. 163).

Оповідають, що бувають на землі такі щасливі люди, котрі бачили отворене небо. Воно отвирається тільки на дуже маленьку хвильку і наповняє блеском увесь світ. Звичайно показується тоді в отворі неба фігура мужчини з мечем або якою посудиною в руках. Фігура з мечем віщує війну, а з посудиною — обильний врожай (П.Чубинський, Труди, I, с. 3).

Часом небо відчиняється так, немов блискавка блисне, але не гасне зараз, а постоїть хвилину, ясність велика бухне і в тій ясності видно ніби дрібненькі головки — то ангели. Котрий чоловік се побачить, а не забудеться, то чого в тій хвилі попросить у Бога, все йому сповниться. Найліпше просити спасення душі. Хто просить багатства, то на того Пан Біг гнівається, але просьбу його сповнить (Етн. збірник, т. V, с. 163). Небо мусить бути заслонене облаками, бо інакше його блеск спалив би все, що живе на землі, а навіть саму землю.

ХМАРИ

Хмари — то такі мішки, але не тверді, тільки так, як дриглі, а в них повно очок. Доки крізь ті очка йде вода, то добре, але як хмара прорветься, або як її розіб'є громом, то тоді така залива йде, що геть села топить.

Хмара йде туди, куди її Господь навертає, але злий дух часом сперечається з Богом і навертає не туди, куди треба. Тоді погана туча йде (Етн. збірник, т. V, с. 164).

ВИРІЙ

Вирій (вирей) — се тепла країна, що лежить десь далеко за морями, де сонце ходить близько землі, тому там усе тепло. Через те називається та країна також тепличчиною. В ній є багато

теплих вод, в яких купаються хворі і виздоровлюють. Туди відлітають на зиму всі птиці, а також переносяться овади та гадюки і вертають назад звідти аж із початком весни. Найвчасніше відлітає зозуля, яка переховує від вирею ключі і найпізніше з нього повертає. Звичайно починають вертати птиці з початком марта. Жайворонки прилітають 9 марта, а ластівки 25 марта (старий стиль.—*Ред.*). Часом повертають завчасно і мусять гірко відпокутувати свій поспіх. Тому то й сокіл жалується в пісні:

Бідна ж моя головонько,
Що ж рано з виря вийшов,
Що по горах сніги лежать,
По долинах води стоять.

Сойка, кажуть, летить аж три рази в році до вирею та все невдатно. Декуди вірять, що ластівки не відлітають до вирея, але чіпляються одна другої лапками та ховаються на зиму по водах, де їх буцімто рибаки нераз находили та витягали. Навіть комарів відносять в осені вітри до вирею, на теплі моря, а весною приносять назад.

Про вирій маємо згадку в нашім старім письменстві вже в XI ст. Володимир Мономах у своїм "Поученію"* говорить: "И сему ся подивуемы, како птыца небесныя изъ ирья идутъ, и первѣя наши руци и не ставятся на одиной земли, но и сильныя и худыя по всемъ землямъ, божимъ повелѣниемь да наполнятся лѣсы и поля" (Н.Сумцов, Культурные переживания, с. 163).

"Рай, ирій, вирій був місцем пробутку Сонця — Хорса. Він лежить за морем або посеред моря на острові. Сюди приходить Сонце, відбувши свою денну подорож. Тут царює вічне літо, цвіте вічна зелень, сюди ховається зимою все життя природи і прилітають птиці. Тут переховується насіння, приношене на зем-

* "Повчання Володимира Мономаха своїм дітям" — пам'ятка давньоукраїнської літератури кінця XI — початку XII ст.

лю. Тут пробувають душі предків і душі людей, ще не народжених" (А.Котляревский, О погребальних обрядах, с. 198) (Пор.: Н. Сумцов, Культурные переживания, с. 163).

ЗЕМЛЯ

Земля уважалася колись святою істотою. Окремих оповідань про се досі не записано, але подибуються відривки, що на се вказують.

Загально розповсюджене вірування, що не можна бити патиком по землі, бо тому, що б'є, мама умре. Полишали ся також натяки у приповідках, як ось: "Земля мама наша" (І.Франко, Галицько-руські народні приповідки*, ч. 13 300). "Аби мя свята земля не носила" (Там же, ч. 13 230).— "На що тебе свята землиця носить" (Там же, ч. 13 279).— "Не знаю, як його свята земля носить" (Там же, ч. 13 314).— "На святу землицю найстарша присяга" (Там же, ч. 13 278).— "Щоб тобою вибило на латер землю святую, щобись відразу під ню провалився" (Там же, ч. 13 328). "Бодай го свята земля не приймила" (Там же, ч. 13 284).

Те саме подибуємо у примівках. Ось що в одній примівці говориться:

І як нам Господь Бог дали світ
Ясний, красний, милий, любий і веселий,
Як нам дали землю святу
І на землю дару свого,
Аби ми землю святу шанували,
Цілували,
Бо то земля є наша мама,
Земля свята нас на собі тримає

* Цифри у посиланні на "приповідки" І.Франка вказують на відповідні позиції за наскрізною нумерацією паремій у цьому виданні.

І наше тіло в себе приймає.
Шануймо землю святу
І цілуймо землю святу!

(Етн. збірник, т. V, с. 99).

Земля стоїть на воді, з усіх боків обілляна морем. Під сподом також є вода, і для того, як копати вглуб, то все чоловік докопається до води. Де на землі понаставлювано великих будинків, великих тягарів, там земля прогинається, а часом трясеться, є такі місця, де земля не могла витримати і запалася. Кажуть, що під Львовом також земля погнулася. Він трясся вже два рази; як ще затрясеться третій раз, то провалиться і на його місце виступить синє озеро (Етн. збірник, т. V, с. 163).

ПОЧИТАННЯ ГІР

В середній Лубенщині, в Лубенській волості і частині Черевківської, заховалися отсі сліди почитання гір: у В'язівці, Маньківцях, Александрівці і Юськівцях устроюють на горах кладовища; в Александрівці на Святій горі святкує молодіж зелену неділю, в Конопівці і В'язівці також на окремих горах — Купала. Сама назва Лиса Гора вказує на місце поганського богослуження, яких було особливо багато у західних слов'ян: Бескиди в українців, Собітки й інші гори на Шлезьку, Татри у словаків, Тріґлав у словінців (В.Милорадович, Средняя Лубенщина, с. 97).

Назва "Лиса Гора" дуже популярна і таких назв здибаємо на нашій території дуже багато. Тільки на них відбувалися зборища і грища відьом і се вказує на їх обрядове значення. Один оповідач так описує сі грища: по горі розкиданий цілий ряд менших огнищ, а по середині — одне найбільше. Довкола кожного вогнища сидять відьми та піддержують огонь, докидаючи до нього патики. Довкола найбільшого огнища сидять найстаріші

відьми з блискучими очима і розчіхраними кудрами; між ними сидить на високім троні з хворосту славна їх цариця, з довгою варехою в руці та з ужевою короною на голові, сама товста, бліда, з маленькими очима і з величезним туловищем. Над огнищем висів на ланцах величезний котел з якимось чортівським варом. Цариця мішала власноручно варехою в тім котлі вивар із вужів, ропух, гадюк, сердець опирів й ріжного отруйного зілля, який опісля відьми й чарівниці розносять по світі людям на отрую, хвороби й смерть. Інші відьми й чарівниці, молоді й родимі дівки з хвостами та розпутні молодиці, зовсім голі або тільки легко прикриті плахтами, виводили поміж тими огнищами дивні хороводи та ігрища. Одні танцювали, тупцюючи й співаючи довкола великого огнища, підскакували, вибігали з колеса, вивихалися одна другій попід руку або пересувалися поміж ноги; інші, поділені на менші громадки, переверталися догори ногами, перескакували одні другим через голови, ставали дуба, совгалися по піску або ставали з мечиками від терлиць, прискакували до себе, кололи себе і відскакували назад (Zbiór wiad. do antr. kraj.— T. IV, 3, c. 42).

ПОЧИТАННЯ КРИНИЦЬ І ДЖЕРЕЛ

В північній частині Лубенського повіта заховалися з давньої старини сліди, що вказують на почитання криниць і джерел. По віруванню тамошніх селян не можна, приміром, засмічувати води, бо вона має лічничі прикмети. В старій Русі приносили жертви криницям і болотам і вважали їх святощами. Та святість води заховалася донині. Коли баба зачирає досвіта води на купіль новородкові, то виголошує ось яку примівку: "Добридень тобі, водо Уляно, і ти земле Тетяно! Ти очищаєшся, ти освящаєшся, ти приспоряєшся. Приспори рожденици, хрещеници, рабі Божій

Явдосі покорму! Ти, піч-мати, приспори рожденицї, молитвеницї, хрещеницї, рабі Божій Явдосі дитя годувати".

Другий варіант сеї примівки звучить: "Добридень, водо Уляно, земле Тетяно! Поможи мені сеї води набрати з-під зілля, з-під креміня, та од Явдохи хрещеної, молитвяної нечистоту одігнати".

У третім варіанті примовляється: "Добридень тобі, водо Уляно, тобі, земле Тетяно! Прибуваєш ти, водо, із гір, із могил, із усяких украін. Прибудь моїй породілі і в костях, і в крижах, і в усіх її маслаках, рожденній, молитвянній і хрещеній породілі Марії!" (В.Милорадович, Народ. обряды и песни, с. 24—25).

Криниць, що мають характер святих і лічничих, є багато на українській території. Початок їх приписують звичайно снам. Приснилося комусь, що коли вичистить криничку, обкопає її, обцимбрує, а ще й капличку виставить коло неї, вода прибере лічничі прикмети. Про сон оповідається звичайно хворим, вони обмиваються водою і виздоровлюють (В.Милорадович, Лесная Лубенщина. Киев. стар., 1900, кн. X, с. 44 і 48).

У такі криниці люди, переходячи, кидають гроші, а побіч складають хусточки або свічечки, як жертви. Воду п'ють, миються нею й додому беруть. Буває, що хворі, миючись, скидають одежу і лишають її при криниці, а іншу надівають. Таку одежу продають звичайно на церкву (Там же)[1].

---

[1] Аналогію до сього добачаємо у різних племен. Африканці, австралійці, індуси, остєки, почитаючи воду, кидають у ріки, джерела й криниці зерна, плоди, пироги, звірів, тканини, гроші й дорогоцінності. Те саме бачимо й у слов'ян, у котрих богослуження і вороження відбувалися над водами. Слов'яни, по словах Прокопія*, почитали ріки, а наші предки у старинній Русі, як свідчать літописи, "кладяземъ и езерамъ жертвы прыношаху"; "Погани жряху идоломъ въ Колодязъ". До жертв водам відноситься так же те, що поляки кидають на воду вінки і солом'яні ляльки. Болгари машталту, великороси кострому, українці марену, чехи і словаки потрави. (Там же, с. 59, увага 2).

* Прокопій Кесарійський — візантійський історик (VI ст.). Подає цінні відомості про слов'ян.

Вода в народних оповіданнях, яких записано кільканадцять у Лубенщині, часто персоніфікується і виступає як молода дівчина, що перемінюється у криницю (Там же, с. 59—65) та дістає лічничі прикмети. Ось одне таке оповідання: "Вона пішла дівкою, та криниця, так їй Бог дав. Чоловік орав в полі, приходить дівка хороша: лице біле, чорноброва, прибрана хороше і каже: "Я сяду на твоїй ниві".— Він каже: "Сядь у болоті!" — Пішла і сіла там. Чоловік оглух і онімів. Так він був, поки йому не приснилося: у сім місці сіла дівка і там криниця. Охряни її, освяти і визви ярмарок на десяту пятницю.— Той чоловік устав і почав зараз балакати та господарювати. І визвав ярмарок у Криницю"[1] (Там же, с. 61).

Одна баба пішла по заході сонця до ріки по воду. Станула на березі, махнула навхрест відром і промовила: "Господи, благослови! Здорова була, водо Уляно. Ти, водо, святися і, водо, хрестися. Благослови, Душе святий, води набрать!" Ледве зачерпнула води, як почула за собою слова: "Що ж ти до води добрий вечір кажеш, а до мене ні?" Баба оглянулася, а за нею сидить на стільчику чорнявий білолиций чоловік, у чорнім сурдуті, чуб зализаний. Зірвався він, як ударив бабу, аж очіпок злетів із неї. Набив добре і каже: "Як ходиш ночею по воду, то не здоровкайся до води, до Уляни, але до мене!" — Се був Водяник. Відтоді баба до смерті не ходила вечером по воду (В.Милорадович, Казки і оповідання, с. 43—44).

В одній гуцульській примівці говорить так примівник:

Водичко, Йорданичко,
Вмиваєш луги, береги,
Корінне, біле камінне,
Умий сего рщеного,

[1] Криниця — місцевість у Полтавщині — славна ярмарками.

Чісто вчіненого
Від гніву, ненависти і від усєкого лиха!

Перед примовлянням вкидає примівник до води три зубці часнику, хрестить її тричі вістрям ножа, виходить із нею під каглу*, кланяється каглі тричі і примовляє. Опісля дає недужому сю воду пити і обливає тричі болюче місце (Етн. збірник, т. V, с. 66).

ДУША

У народа нема ясного погляду на те, звідки береться душа: одні думають, що душа бере початок від матері немовляти і в той час уходить у тільце, коли немовля перший раз порушиться; другі думають, що душа походить від Бога, але де ті душі побувають, що мають прийти на сей світ, се нікому не відоме (П.Иванов, Очерк, с. 2).

Нема також ясного погляду на місце пробування душі в людському тілі. Одні думають, що душа сидить у голові або ямці під шиєю (А.Онищук, Матеріали, с. 47), інші, що в крові, грудях, у животі, печінці, горлі або під правою пахвою (П.Иванов, Очерк, с. 4). Коли чоловік умирає, тоді душа покидає тіло. Вона виходить крізь тім'я, яке тоді отвирається, і як би хто тримав руки на тімені, то чув би, як душа йде і по виході душі тіменеві кості замикаються знов. Може виходити душа також ротом у вигляді пари, а як чоловіка вішають, то виходить куда інде (А.Онищук, Матеріали, с. 47).

Вигляд душі може бути різнорідний. Звичайно представляють собі душу як маленького чоловіка з чистим та прозорим тілом, або як дитину з крильми (П.Чубинський, Труди, I, с. 149).

---

* Кагла — отвір, через який дим із печі виходив у сіни.

Може появлятися, одначе, в різних видах, приміром, білого ягняти, золотої птички, бджоли, мухи або пари (А.Онищук, Матеріали, с. 47; П.Иванов, Очерк, с. 3).

Душа зв'язана тісно з чоловіком і вона живиться так, як чоловік, але не стравами, лише парою, що йде з них, росте разом із чоловіком, відчуває горячо й зимно, біль і радість, терпить і тішиться і т.д. (П.Иванов, Очерк, с. 4). По смерті чоловіка отримує свій давній вигляд і живе далі так, як за його життя (Там же, с. 9). Може, одначе, за гріхи прибирати інший вигляд, зглядно переходити в різні звірі, приміром, пса, безрогу, муху, осу (яка провина, така покута); коли чоловік курить люльку в неділю до Служби Божої, то його душа перейде в кінську голову і буде в млаці покутувати; як плював при куренню, то й там буде душа слинити. За нечистоту переходить душа у безрогу або шкапу. Коли в першу, то добре, бо швидко спокутується: свиня поживе з чотири роки, її заріжуть і душа свобідна; у шкапі ж мусить довго бідувати (А. Онищук, Матеріали, с. 49).

За життя чоловіка душа тримається його постійно. Покидає його лише у сні. Коли чоловік спить, а йому сниться, що він пробуває десь далеко від свого місця побуту, то його душа дійсно там є, а тіло лежить на тім місці, де чоловік ляг спати. У "непростих" людей, приміром, відьом, душа відлучається від тіла також у сні і йде на "герц". Через се коли би тіло відьми в часі сну обернув головою туди, де воно лежало ногами, душа, вернувши з "герцу", не могла би потрапити до тіла і відьма не встала би та не пробудилабися, доки тіла не повернено би до попереднього положення.

Коли чоловік умирає, душа вилітає з нього (найчастіше в виді мухи), але раз у раз вертає та питає: "Тіло, тіло, що ти робило?" (В.Милорадович, Казки, оповідання, с. 1). В часі

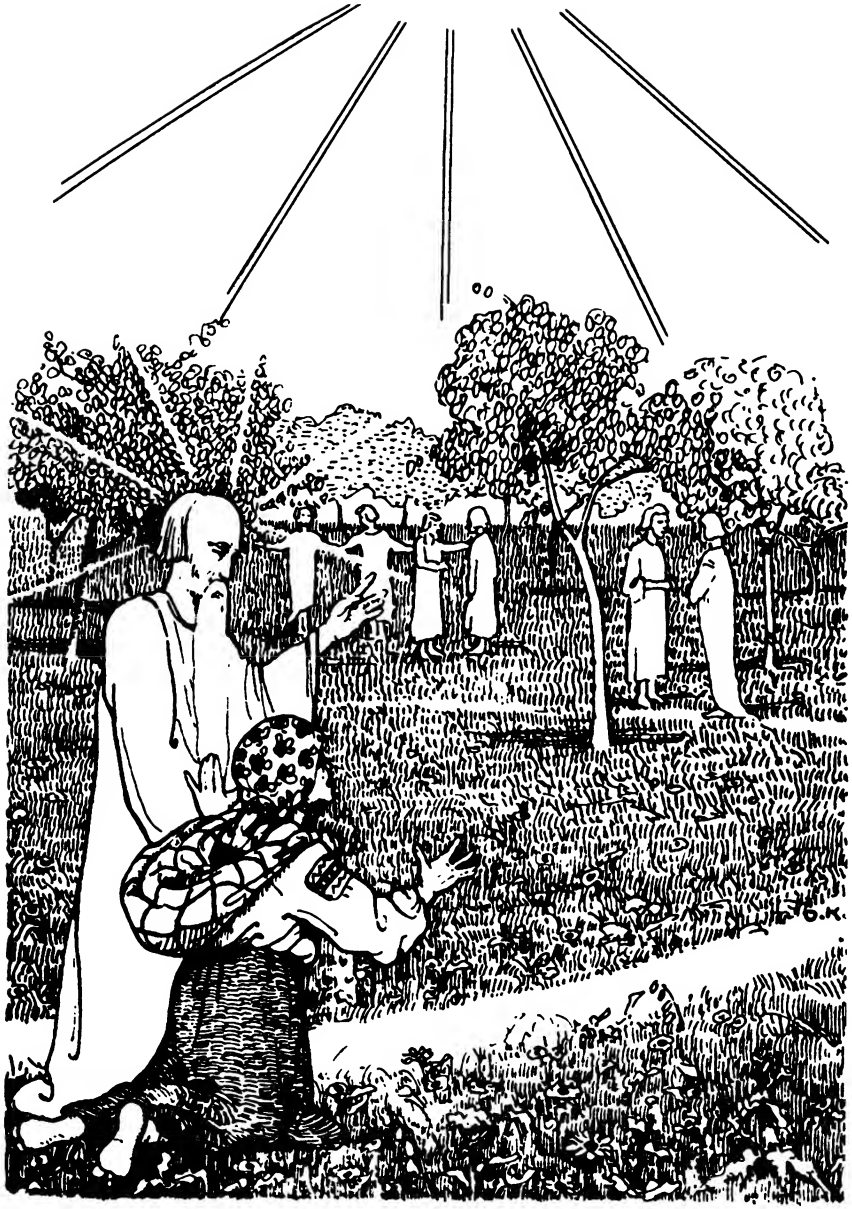

Як бабуня завмирали

похорону супроводжує тіло на цвинтар, і як його закопують, душа плаче та питає: "Йой, а я де буду?" А хрест, що закопують на могилі, відповідає: "Не бійся, я з тобою". По похороні прилітає душа до хати і вечеряє. Потому навідується до дому в ті дні, коли її поминають (П.Иванов, Очерк, с. 9). Поза тим душа не показується ніколи, хіба що покутує на землі за якісь гріхи.

По смерті чоловіка пробувають щасливі душі десь далеко у домі, що збудував Соломон, і моляться там день і ніч Богу. Туди впускають їх без усякої перешкоди, але назад не випускають, аби нікому не розповідали, що там діється (Знадоби, II, ч. 558). Інші думають, що душі пробувають у домі Давида, що стоїть на землі, окруженій довкола морем (П.Чубинський, Труди, I, с. 148).

Щасливим душам поводиться дуже добре. Вони сидять поза столами, накритими білими обрусами. Перед кожною душею стоять найрізнородніші страви й напитки та запалена свічка. Душі їдять і п'ють, але ні страв, ні напитків не зменшується тому, що вони їдять і п'ють не самі страви й напитки, лише пару, що йде з них (П.Иванов, Очерк, с. 10). Душі грішників мучаться в аді і голодують, бо їх кормлять там лише золою; стає їм легше лише тоді, коли на сім світі поминають їх. У пеклі мучаться душі вічно, безконечно (Там же, с. 11—12).

Є такі люди, що мають по дві душі; крім своєї власної, в них сидить іще нечиста душа. То є опирі дводушники. Як такий чоловік умре, то його власна душа вийде з нього, а та нечиста лишиться і він потому ще живе у гробі. Часом трапиться, що такого чоловіка відкопують, то він не лежить так, як його положили, але обернеться лицем до землі, або лежить, підперши голову ліктем, або обернений на бік.

Звірі не мають душі, тільки пару. Як зарізати або забити звіра, то пара вийде, розійдеться, та й по всьому. Для того звіра не гріх різати, ані вбивати, а чоловіка гріх, бо у нього є душа. Гріх також людську душу називати парою, приміром, у сварці: "Ти пся паро" або "Зараз тут з тебе тоту погану пару випущу". За се великий гріх; то вже не чоловіка образив, а самого Бога, бо душа від Бога (Етн. збірник, т. V, с. 182).

БОГИ

Сварог
Перун
Дажбог
Хорс
Велес (Волос)
Стрибог
Троян
Мокош
Світовид
Сімарьґл
Палій (Паликопа)
Купайло
Ярило
Громовик
Бурівник

СВАРОГ

Сварога належить уважати богом неба й огню. Се виходить головно зі вставки в Київский літопис із грецького хронографа Малали*, в якій порівнюється його з Гефайстом: "И бысть по потопѣ и по раздѣленьи языкъ поча царьствовати первое Местромъ (Менес) отъ рода Хамова, по немъ Еремия (Гермес), по немъ Феоста, иже й Зварога нарекоша египтяне. ... Тѣй же Феоста законъ уставы женамъ за единъ мужъ посягати... сего ради прозвана й богъ Сварогъ". В іншім місці грецький Геліос (Сонце) перекладається Дажбогом і називається сином Сварога. В рукописних пам'ятках XIV—XVI ст., звернених проти поганства (прим[іром], Паїсівський збірник**) приводиться місце: "И огневѣ моляться, зовуще его Сварожичем" (сином Сварога). Виходить, отже, що Огонь (на землі) є братом Сонця, оба називаються Сварожичами, проте є синами Сварога. М.Грушевський висловлює здогад, що "в сім Сварогу маємо ми того старого головного "єдиного бога", творчої сили цілої природи, що виступає так виразно ще у Прокопія, але пізніше, в міру того, як різні, найбільш видатні прояви сього бога спеціалізувалися в поглядах поодиноких слов'янських народів і означалися осібними іменами, сі нові спеціалізовані прояви в ролі богів заступали, відсували назад ідею того головного бога. Тому між іменами богів, шанованих на Русі в X ст. безпосередньо перед розповсюдженням християнства, ми не стрічаємо вже Сварога, натомість виступає Перун, бог блискавиці і грому, Хорс-Дажбог, бог сонця, джерело всякого світового добра, Сварожич — огонь й інші" (М.Грушевський, Історія України-Руси, I, с. 280).

---

* Малала Іоанн — візантійський історик VI ст., автор всесвітньої хроніки.

** Паїсівский збірник — рукописний збірник з кінця XIV ст., містить твори, спрямовані проти язичництва.

Література про Сварога велика, але думки учених про нього дуже неоднакові, а деякі називають його просто видумкою.

Найповнійше вказує її: L.Niederle, Život starych Slovanů, díl. II, sv. 1, c. 105—109. Крім того: H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 32—33; А.Афанасьев, Поэтич. воззрения, I, с. 129—131; М.Грушевський, Історія України-Руси, I, с. 280; P.Šafařik, O.Svarohovi (Čas. Čes. Muz., 1844, c. 483); V.Jagič, Mythol. Skizzen (Archiv f. sl. Phil., 1880, IV, c. 412).

ПЕРУН

Про Перуна маємо найбільше звісток зі всіх українських богів. Поминувши звістку Прокопія з VI ст.*, в якій він говорить, що слов'яни й анти "признають владикою всіх єдиного бога, що насилає блискавку, і жертвують йому корови і всяку худобу", яка може відноситися до Перуна, хоч він тут не названий по імені, київський літописець згадує про нього у своїх трьох договорах русинів із греками з 907, 945 і 971 р., зазначаючи, що русини-погани клялися своїм богам Перуном і Волосом, причім при кінці договору з 945 р. додає: Коли би хто з русинів чи християн, чи поганів не додержав того, що написане в сім письмі, "да будеть клят от Бога и отъ Перуна, яко преступи свою клятву". Крім того, говорить літописець: "Ігор покликав послів і вийшов на гору, де стояв Перун; і відложили свою збрую та щити й золото; і пішов Ігор до присяги й люди його, кілько було Русинів-поганів". Під 980 р. говорить літописець: "И нача княжити Володимеръ въ Киеве единъ и постави кумиры на холму внѣ двора теремнаго: Перуна древяна, а главу его сребрену, а усъ златъ, и

* У творі Прокопія Кесарійського "Історія воєн" є відомості про побут і звичаї східних та південних слов'ян.

Хърса, Дажьбога, и Стрибога, и Симаръгла, и Мокошь. [И] жряху имъ, наричюще я богы, [и] привожаху сыны своя и дъщери, и жряху бесомь [и] оскверняху землю требами своими". Того самого року мав поставити ідола Перуна в Новгороді вуйко Володимирів Добриня, а новгородці складали йому також жертви, як богові.

Перун — бог блискавки і вогню

Коли в 988 р. Володимир прийняв християнство, приказав зараз понищити всі ідоли богів, одні порозбивати (камінні), другі кинути в огонь (дерев'яні). Перуна приказав прив'язати коневі до хвоста і волокти з гори Боричевої на потік, та приставив 12 людей, щоби його били буками, не тому, мовби дерево відчувало, але на погорду бісові, що обдурював своєю постаттю людей: не-

хай же тепер дістане від людей відплату. Великий Господи, дивні діла твої! Вчора поважаний людьми, а нині погорджений. Коли ж ідола волокли потоком до Дніпра, плакали за ним погани, що ще не були приймили святого хрещення. Приволікши, вкинули його в Дніпро. І уставив Володимир людей, приказуючи їм: Коли задержиться де (ідол), відтручуйте його від берега, доки не перепливе порогів, а потім полишіть його. І вони виповнили сей приказ. Скоро його пустили і він пройшов крізь пороги, викинув його вітер на рінь, що зветься відтоді понині Перуновою. По знищенню ідола поставив Володимир на горі на його місці церкву св. Василія.

Подібне оповідання подає літопис про збурення Перунового ідола в Новгороді під 991 р.: "И пріиде къ Новгороду архіеп. Якимъ и требища разори и Перуна посѣче и повелѣвъ врещи въ Волховъ. И повязавше ужи, влечахуть й по Калу, біюще жезліемъ и пихающе й въ то время вщель бѣ [въ Перуна бѣсь] и нача кричати: "О горе, охъ мѣ! Достахся немилостивымъ симъ рукамъ!" И припуща его въ Волховъ... И заповѣда никомуже нигдѣже переняте. Иде Пидьбляниньъ рано на рѣку, хотя горнец везти в городъ, оли Перун приплы къ берегови и отрину и шестомъ: "Ты, реча, Перунище, до сыти еси ѣлъ и пилъ, а нынича поплови прочь, плы изъ свѣта некощное!"

Поза сим згадується Перун іще в цілім ряді текстів, починаючи від XI ст. Згадує його Пам'ять і похвала кн. Владимиру мниха Іакова*, Житіє св. Володимира**, апокрифічна Бесѣда трехъ святителей***, апокрифічне Хождение Богородицы по му-

---

* "Пам'ять і похвала Володимиру" — літературна пам'ятка Київської Русі (XI ст.), автором якої був монах Іаків.

** "Житіє св. Владимира" — літературна пам'ятка XI ст., з'єднана в пізніших списках з "Пам'яттю і похвалою Володимиру".

*** Апокрифи — твори про осіб і події Біблії, які не прийняті до Канону Святого Письма. Поширювалися в Україні з княжих часів. "Беседа трехъ святителей" — один з таких творів.

кам*, Слово и откровение св. апостола** у рукописі XVI ст. й інші, а також ряд церковних проповідей та поучень XI—XII ст., як: Слово св. Івана Золотоустого, Слово св. Григорія і Слово христолюбца — вичисляють правильно на визначнім місці Перуна поміж богами, яким поклонялися слов'яни перед прийняттям християнства. Дуже великий причинок до історії Перунового культу на Русі подає Слово св. Григорія. Хоч реєстр богів у нім уложений в XI ст., або на початку XII ст., говориться в ньому при згадці про переймання чужих культів про Перуна як про старшого, домашнього бога, котрому ще й тоді молилися по окраїнах люди, хоч, правда, тільки потайки: "Отту даже начаша Елини ставити трапезу Роду і Рожаницамъ. Таже Егюптяне. Таже Римляне. Даже и до Словенъ доиде. Се же Словѣне начали трапезу ставыты Роду и Рожаницамъ. Переже Перуна бога ихъ, а преже того клали требы Упиремъ и Берегынямъ. По святѣмъ Крещении Перуна отринуша, а по Христа Господа Бога ящася. Нъ и ныня по украинамъ ихъ моляться проклятому богу ихъ Перуну, Хърсу и Мокоши и Виламъ. Нъ то творять аки отай. Сегоже не могут ся лишити, наченше въ поганствѣ, даже и доселѣ". Пізніші згадки не будемо вичисляти, наведемо тільки ще одне місце з листа галицького князя Льва Даниловича з р. 1302, в якім говориться про границі перемиської дієцезії: "А отъ той горы до Перунова дуба горѣ склонъ". З сього бачимо, що Перунові був посвячений дуб. Про се маємо і вчасніші, і пізніші згадки. Константин Порфірородний говорить, що русини при поході на Царгород приносили в жертву під великим дубом птахів, хліб

* "Хождение Богородицы по мукам" — одна з найдавніших і найпоширеніших пам'яток апокрифічного письменства Київської Русі.

** "Слово и откровение св. апостола" — одна з пам'яток богословської літератури Київської Русі, спрямована проти язичництва.

і м'ясо (De administrando imperio)*. А в пізньому Густинському літописі** читаємо: "Ему же (Перуну), яко богу, жертву приношаху и огонь неугасающій зъ дубоваго древія непрестанно паляху. Аще бы случылося за нерадѣниемь служащаго когда сему огню угаснути, таковаго іерея безъ всякого извѣта и милости убиваху" (П.С.Р.Л.***, II, с. 257). Поважання дерев як посвячених місць, де перебувають боги, річ загальновідома у всіх народів, тому нема нічого дивного, коли й у старинних русинів заступали вони місця храмів. Для молитви, жертв, взагалі культу, звичайно, служили ті місця, де чоловік особливо щиро відчував на собі вплив природи, подих тої таємничої сили, що переймала її й була властивим предметом культу, — де він уважав можливим близитися до сеї таємничої сили якнайближче.

Ібн-Русте**** згадує, що слов'янин молиться на полі до неба, а в Правилах Іоана або Володимировім уставі читаємо, що він жертвує таємничим силам коло криниць і болот, молиться в лісі або коло води (М.Грушевський, Історія Ураїни-Руси, I, с. 287).

Деякі учені старалися доказати, що поганські русини перебрали культ Перуна або від литовців, в яких був бог Перкунас, або від скандинавців, яких бог Тор дістав у Києві тільки іншу назву; інші доказували, що він був богом князя і його дружини, але не народа. Та всі ті докази не стійкі. Перун був старинним богом русинів і його культ перейшов з Києва в передхристиянських

---

* "De administrando imperio" ("Про управління імперією") — твір візантійського імператора і письменника Костянтина Багрянородного (Порфірородного) X ст., в якому наводяться цінні відомості про давню Русь-Україну.

** "Густинський літопис" — анонімна пам'ятка української історичної літератури першої половини XVII ст.

*** П.С.Р.Л. "Полное собрание русских летописей" — багатотомне видання, почало виходити 1841 р.

**** Ібн-Русте — арабський письменник і географ кінця IX—поч.X ст. У його працях є описи давніх русів, їх побуту і звичаїв.

часах іще в інші слов'янські землі, чого сліди полишалися подекуди в західних, а, особливо ж, у полудневих слов'ян, і дісталися навіть до народних вірувань.

Чому б'є Перун

У нас заховався досі проклін: Перун би тебе вбив (або тріс)! Хай поб'є тебе те, що в хмарі гуде! Бий тя сила Божа! Хай його гнів Божий поб'є! (Номис, с. 73—74). Як Перун б'є (по теперішньому народному віруванню, се св. Ілл'я убиває чорта), то кидає на землю стріли, що називаються перунові стріли (або громові кулі). Се бувають звичайно подовгасті, округляві камінці, що повстають у місцях удару грому зі стопленого піску, або белямніти. Народ вірить, що ті стріли влітають глибоко в землю, але по сімох літах виходять на верх. Їх збирають, стружуть і уживають на ліки в деяких хворобах. Се вірування старинне і попало навіть у літературу. В книзі "Луцидаріус"* читаємо таке: "Откуду бываетъ громъ и молнія? Учитель рече: Сіе бываетъ отъ сраженія облаковъ. Егда четыре вѣтры отъ моря придутъ и сразятся на веръ и смесится огнъ вкупѣ и бываетъ стукъ великъ его же мы слышимъ — громъ. Бываетъ же въ то время молния и исходятъ на землю падающе стрелки громныя и топорки серовидны"(Лѣт. рус. литературы, кн. 1, с. 34, 57).

Коли по заведенню християнства на Русі почала духовна і державна власть нищити старих богів і викорінювати віру в них

* "Луцидаріус" ("Просвітитель") — збірник творів релігійного апокрифічного загальноосвітнього змісту, поширений на Русі.

серед народа, стали прикмети давніх богів або переходити на нижчих демонів, або на християнських святих; до останнього причинялися й духовні власті, заводячи християнські свята й обряди в ті самі, або в поблизькі дні, в яких перед тим відбувалися поганські празники. Прикмети Перуна перейшли таким чином на Громовика, Бурівника й Паликопу з одного, та на святих Ілію, Пантелеймона і Гавриїла з другого боку. Головне місце займав по Перуні св. Ілія. Він управляє громами і убиває чортів, управляє дощами, градом і грозами, як се видно з легенди про мужика, що почитав св. Николая, а Ілію не хотів (Основа, 1861, VII, с. 50—54). На св. Ілії, Пантелеймона (який подекуди зветься Паликопою, а в гуцулів — Балієм) і Гавриїла гуцули ще тепер святкують, уважаючи, що се громові свята (аби грім не бив). На Поділлю частину прикмет із Перуна переносять на св. Николая. Коли гримить, а малі діти питають родичів, що се таке, їм відповідають: Се св. Николай возить колачі по небі!

Пор.: L.Niederle, Život starych Slovanů, díl. II, sv. 4, c. 93—105; H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 21—26.; Ф. Корш, Владим. боги; А.Погодин, Лингвист. и истор. заметки о богах Владимира Великого; Stan. Rożniecki, Perun und Thor. Ein Beitrag zur Quellenkritik der russ. Mythologie (Archiv f. sl. Phil., 1901, XXIII, c. 499); А.Веселовский, Разыскания в области духовнаго стиха (Записки Акад. наук, т. 45); L.Leger, Peroun et saint Elie (Etudes, I); И.Иванов, Культ Перуна у южных славян. Сп., 1904.

В народній традиції не переховалися оповідання про Перуна. Останком їх можна вважати би отсей відривок: "Перун забив вівці. Гонили пастухи домів, і як загриміло, і забило дві вівці. В нас мовлять, що Перун, то злий дух".

Ед. Руліковський[1] подав, вправді, оповідання про Паликопу,

[1] Ed. Rulikowski, Zapiski etnogr. z Ukrainy, c. 89 (Zbiór wiadom. do antropol. Kraj., T. III, 1879).

сина Перуна та про нараду богів під проводом Перуна в справі святкування свят, установлених для них, і про настановлення Паликополи надзорцем свят, який мав право карати людей, що не святкували, але те оповідання пахне сильно підробленням, тому трудно на нього покликатися.

ДАЖБОГ

Ім'я Дажбога згадується в старинних джерелах доволі часто. Перший раз згадується в Київському літописі під роком 980, в якім Володимир виставив ідола Дажбога на горі, де пізніше станула церква св. Василія. В Іпатіївському літописі* під 1114 р. ідентифікується з сонцем (Геліос "сынъ Свароговъ, еже есть Дажьбогъ"). Слово о полку Ігоря називає Олега Гориславича й увесь руський народ Дажбожими внуками. Також пізніші пам'ятки згадують про нього. В однім прологу бібліотеки московської духовної друкарні говориться: "Пришедъ Володимеръ Киеву, изби вся идолы Перуна, Хорса, Дажьбога, Мокошь". У слові св. Івана Золотоустого з XIV ст.: "А друзии вѣруютъ въ Стрибога, Дажьбога и Переплута". Дажбог виступає, отже, як бог сонця, а ім'я його зложене з *дати* і *бог* — означає подателя всякого блага.

Літописні кодекси, що вичисляють ряд богів, яким Володимир поклав ідоли в Києві, не покриваються цілковито. В більшості кодексів між іменами Дажбога і Хорса стоїть злучник "і", наслідком чого належить розуміти Дажбога і Хорса як двох окремих богів. Є одначе кодекси, де злучника "і" нема, через що деякі учені вважають оба імена як придавані одному богові. З сього приводу говорить М.Грушевський: "Тяжко ріши-

* Іпатіївський літопис — найдавніше староруське літописне зведення, збережене в Іпатіївському монастирі (Кострома).

ти, чи тут автор, за давниною, узяв два імена того ж самого бога за два осібні божества, чи дійсно сонячне божество двоїлось уже в поглядах поганської Руси; останнє також дуже можливе... Можна здогадуватись, що тим часом як Хорс вка-

Дажбог — бог сонця і життя

зував на метеоричне світло, Дажбог означав опікуна земного життя, роду людського і тому співець Ігоревого полку називає русинів Дажбожими внуками" (М.Грушевський, Історія України-Руси, I, с. 282).

Пор. ще: H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 31; L.Niederle, Život starych Slovanů, dil. II, sv. 1, c. 109—112; G.Krek, Einleitung, c. 390—393; V. Jagič, Mythol Skizzen (Archiv f. sl. Phil.), V, c. 1—14.

ХОРС

Ім'я Хорса згадується також частіше в старинних пам'ятках. Перший раз приходить воно в Київському літопису між іменами богів, яким Володимир виставив ідоли в Києві. Далі згадується в апокрифічній бесіді трьох святих побіч Перуна, в апокрифі Хождение Богородицы — межи Трояном, Велесом і Перуном: "И чловѣчьска имена та утрия Трояна, Хърса, Велеса, Перуна на богы обратиша"; в Словѣ и откровенію св. апостолъ — поміж Перуном, Дієм і Трояном; крім того, в кількох церковних проповідях — побіч Перуна, Мокоші і Сімаръгла. З усіх сих текстів не видно, що за бог був Хорс. Аж із Слова о полку Ігоря бачимо, що Хорс ідентифікується з сонцем, бо говориться, що "Всеславъ... самъ въ ночь влъкомъ рыскаше: изъ Кыева дорыскаше до Куръ Тмутороканя; великому Хръсови влъкомъ путь прерыскаше". Ім'я Хорс є чужого походження і прийшло до Києва напевно з чужини. Через те одні учені вважають, що бога Хорса в Києві зовсім не було та що його ім'я було тільки другою іранською або єврейською назвою Дажбога. Другі учені вважають, що ім'я дісталося разом із чужими божествами до Києва та що його введено в круг домашніх богів як таке, що руський народ повинен почитати. Повище при Дажбозі наведений погляд М.Грушевського, що найбільше правдоподібний. І Дажбог і Хорс були оба богами сонця, тільки їх функції мусіли бути відмінні. В XI і XII століттях традиція богів мусіла бути ще дуже сильна, тому трудно припускати, щоб автори згадували обох богів побіч себе стільки разів, не зазначивши ні разу, що се один бог із двома іменами.

Пор.: H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 32; L.Niederle, Život starych Slovanů, dil. II, sv. 1, c. 120—122; О. Бодянский, Об одном прологе... и тождестве слав. божестве Хорса и Дажбога (Чтения Моск. об. И. Др. 1846); J.E.Vocel, Über d. Ursprung u. die Darstellung des slav. Götzen Chors (Sitz. Kg. Ges. d. Wiss. 1849, 33 Abh. V, Folge 6 Bd.).

ВЕЛЕС (Волос)

З іменем Волоса здибаємося в літописі перший раз під 907 р., коли дружина Олегова заклиналася Перуном і Волосом: "И мужи его по русскому закону клящася... Волосомъ, скотьемъ богомь и утвердиша миръ". Другий раз стрічаємося при договорі Святославовім 971 р.: "Да имѣем клятву отъ Бога, въ иего же веруемь; въ Перуна и въ Волоса, скотья бога". Дальшу згадку маємо в Житію св. Володимира з XI ст., де оповідається, що Володимир, охрестившись, казав ідола Волосового вкинути в Почайну: "А Волоса идола, его же именоваху яко (скотія) бога повеле в Почайну рѣку въврѣши". Також інші літературні пам'ятки, як Житіє св. Авраама Ростовського*, Слово нѣкоего Христолюбца** і Хождение Богородицы по мукамъ вичисляють Волоса між поганськими богами. В Хожденію читаємо: "То сетьнѣе и чловѣчьскія имена та утриня Трояна, Хърса, Велеса, Перуна на богы обратиша бѣсомъ". А знов "Слово о полку Ігоря" називає Бояна Велесовим внуком. Із сього бачимо, що Волос був не тільки богом скота, отже й господарства, але й богом співу та поезії.

М. Грушевський висловлюється про Волоса так: "Ім'я його неясне, традиція у інших слов'янських груп слаба; в літописнім реєстрі Київських ідолів його поминено, але він стоїть зате в оповіданню про присягу... разом з Перуном, а численні топографічні назви з ним зв'язані й загадки в пізнішій традиції вказують на широку його популярність... Се бог багатства, достатку (скот і гроші в ті часи — се синоніми), опікун господарства, щось дуже близьке до Дажбога" (Історія України-Руси, I, с. 283).

---

* Авраамій Ростовський — православний святий XI ст., йому присвячений житійний твір.

** "Слово нѣкоего Христолюбца" — одна із анонімних староруських проповідей, спрямована проти поганства.

Щодо топографічних назв, то згадаємо, що в нас у Галичині є села Велеснів, Волосів, Волосате (отже, утворені від обох імен бога).

Щодо популярності, то вкажемо, що він заховався донині в пам'яті простонароддя, хоч у трохи зміненій формі Власія або Уласа, але з повними старинними прикметами бога. В одній байці читаємо, як звірі лагодяться до битви: "Старий вовк каже: От що, братці, поки лисиця (вислана на звіди) принесе нам вістку, а ми тим часом, давайте, помолимось богу, щоб він нам поміг. Будем усердно прохать святого Уласія, він нам заступник і покровитель. — Вовки всі стали разом, позадирали в гору голови і почали прохать святого Уласія, щоб допоміг побідить ворогів" (В.Гнатюк, Українські народні байки, с. 352). В іншій знов байці: "Вовк піднявся на ноги, задрав угору голову, завив і почав прохать свого бога: Святий Уласій, змилуйся надо мною, укажи мені, куди я повинен іти добувать собі їжі, бо куди я не потикався, скрізь мені невдача. — Святий Улас каже: Грішник ти великий, не буде тобі вдачі, поки й згинеш, бо ти на свою волю з'їв теля у бідної вдови; чом не спитав мене, до кого треба було йти? Черга була йти до Степана Охріменка, а ти поперся, куди не слід. Тепер промишляй, як хочеш, я тобі не буду вказувать" (Там же, с. 52).

Деякі учені доказували, що Волос повстав зі св. Власія, а не навпаки, при чім була помічена подібність імені. Ми маємо, одначе, цілий ряд прикмет інших поганських богів, перенесених на християнських святих, а крім того, багато обрядів, звичаїв і празників, пришпилених до християнських свят. Отже, справа з Волосом не є виїмком. Та, крім того, бачимо, що в околицях, де більше популярні св. Юрій та св. Николай, вони перейняли на себе ті функції, які деінде повнить св. Власій, а при них уже не може бути зідентифікування імен. Св. Юрій, приміром, призначає їду вовкам і пасе їх, приказує навіть чоловіка з'їсти (Б.Грінчен-

ко, Из уст народа, с. 8–10, чотири оповідання). Те саме робить також св. Николай (В.Гнатюк, Галицько-р. нар. легенди, т. I, с. 164–166, ч. 166–167).

Пор.: H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, с. 34–35; L.Niederle, Život starych Slovanů, dil. II, sv.1, с. 112–116; Č.Krek, Veles, Volos und Blasius (Archiv f. sl. Phil., I, с. 134); Č.Zibrt, O bohu Velesu (Slov. Sbornik, V, с. 318); А. Соболевский, Волос и Власий (Рус. фил. вестник, 1886, с. 187); Zd.Tobolka, O Velesu (Čes. Lid, III, с. 529); И.Сребрянский, Мифология "Слова о полку Игореве".

СТРИБОГ

Стрибог — бог вітрів, належав до вищого круга богів, коли літопис, вичисляючи під 980 р. ідолів, яких поклав Володимир у Києві, ставить його побіч Перуна та Дажбога в такім порядку: "Перуна и Хоръса и Дажьбога и Стрибога и Сѣмаргла и Мокошь". Про його культ згадує також Слово Івана Золотоустого*: "А друзии вѣруютъ въ Стрибога, Дажьбога". А "Слово о полку Ігоря" потвержує сей культ відомою апострофою: "Се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣютъ съ моря стрелами на храбрыя плъки Игоревы". Тут, отже, виступає Стрибог як дід Вітрів і сею його прикметою очевидно зв'язана його назва. Ім'я Стрибога заховалося в кількох географічних назвах: Стрибоже озеро, Стрибіж і Стригород (А.Афанасьев, Поэтич. воззрения, I, с. 320).

Пор.: L.Niederle, Život starych Slovanů, dil. II, sv. 1, с. 119; Н.Барсов, Слово о полку Игореве, I, с. 363–367, 377; В.Мил-

* Іоанн Златоуст — візантійський богослов, письменник і церковний діяч IV–поч.Vст., автор численних проповідей, які поширювалися на Русі, блискучий оратор.

лер, Взгляд на Слово о п. Игор., 1877; В.Петр, Об этимолог. значении слова "Стрибог".

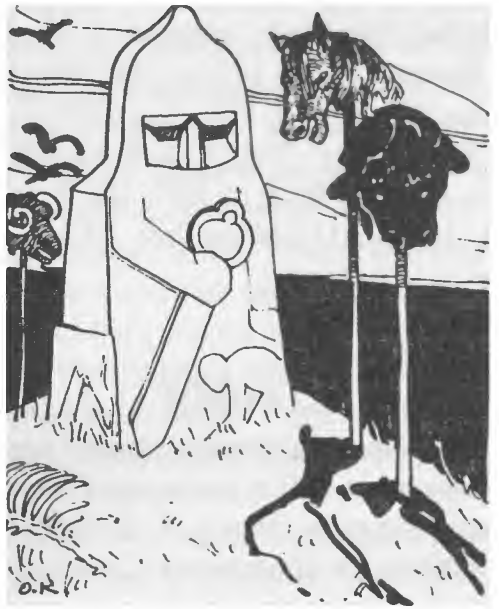

Стрибог — ницитель добра

ТРОЯН

Про Трояна як бога згадують отсі наші старинні пам'ятки: Хождение Богородицы по мукам": "Трояна, Хърса, Велеса, Перуна на боги обратиша"; "Откровеніе св. апостолъ" (рукоп. з XVI ст.)*: "Моляше богы многы, Перуна и Хорса, Дыв и Трояна и инии мнози", причім додає, що "Троян" бяше царь в Римѣ". Сей додаток дав привід ученим зідентифікувати Трояна з римським цісарем та одним викинути його зовсім зі слов'янсь-

* "Слово и откровение св. апостол" — літературна пам'ятка Київської Русі, відома в пізніших списках.

кої мітольогії, другим полишити його як здівінізованого* римського цісаря в пізніших часах перед прийняттям християнства. Та Троян згадується аж чотири рази в такій наскрізь оригінальній нашій пам'ятці, як "Слово о п. Игоря": "Рищча въ тропу Трояню чрезъ поля на горы", "Были вѣци Трояни", "(Обща) въступивъ дѣвою на землю Трояню","На седьмомь веце Трояны връже Всеславъ жребий о дъвицю себѣ любоу". Поет уважає Трояна так загально відомим, що не пояснює його зовсім, се робить автор Откровенія, з котрого, видно, він був уже призабутий. Літературні пам'ятки не вказують, яким богом був Троян. Тому трудно означити, на кого перейшли його функції в християнських часах. Що мусіли, одначе, перейти, можемо судити з аналогії інших богів (Перуна, Дажбога, Стрибога й ін.).

Щодо ідентифікування бога Трояна з цісарем Трояном, то ми не бачимо для того достатньої підстави. Се було би можливе тоді, коли б у фолькльорі переховалися оповідання про Трояна, характеристичні чим-небудь для того цісаря. Вправді в балканськім фолькльорі приходить ім'я Трояна, але воно причеплене до мандрівних оповідань, які деінде відомі з іншим іменем, отже там стоїть тільки припадково. В українськім фолькльорі зовсім се ім'я не знане. Та й не зробив нічого такого Троян, щоби за те міг аж попасти на український Олімп. Ні здобуття Дакії, ні можливе висипування валів не дає для цього основи. Багато царів було ближчих українському народові і довершили значніших діл, а не попали між його богів. Між народом популярні досі царі Соломон, Олександер Македонський, Констянтин Великий, але й вони не попали між богів. З уваги, що ім'я Троян слов'янське і означає троїстість чогось (Ярославна голосить приміром: Свѣтлое и тресвѣтлое слънце!), треба припускати, що

* Обожествленного.

Троян був в українців таким самим богом, як у західних слов'ян Triglav. Він мусів мати три голови і звідти його назва Троян. Мусів бути богом війни, і тому автор воєнної поеми, якою є "Слово о полку Игоревім", згадує аж чотири рази про нього.

Пор. Г.Квашнин-Самарин, Очерк слав. мифологии (Беседа, 1872, IV, с.242); K.J.Erben. Čas.Česk. Muz.— 1857, с. 275; Н.Барсов, Слово о полку Игореве, I, с. 377; И.Сребрянский, Мифология "Слова о полку Игореве"; В.Миллер, По поводу Трояна и Бояна Слова о полку Игореве; L.Niederle, Život starych Slovanů, dil. II, sv. 1, с. 125—127; М.Максимович, О значении имени "Троян", упоминаемом в Слове о полку Игореве; В.Н.Шляков, Троян в Слове о п. И. (Новый сборн. статей по славян. в честь Ламанского. Спб., 1905, с.289); Н.Дашкевич, Славяно-русский Троян и римский импер. Траян.

МОКОШ

В українському Олімпі засідає й одна богиня, а що вона належала до вищого ряду богів, видно з того, що в проповідях проти поганства вичисляється все разом із Перуном, Волосом, Дажбогом, Стрибогом та що Володимир поставив їй пам'ятник так само, як і богам, вичисленим перед нею. Її місце, отже, запевнене в українському пантеоні.

Ім'я богині не вияснене вповні досі. Одні вважають його чужим і на тій підставі признають культ богині запозиченим. Другі виводять ім'я від слов'янського кореня *мок* (пор. наше *мокрий*) і признають його слов'янським. Цікаво, що в російському фольклорі задержалося ім'я Мокуша донині. Вона являється звичайно в часі великого посту, ходить по домах і наглядає пряхи. Коли пряхи дрімають, а веретено вертиться, кажуть, що то Мокуша пряде. Під її опікою стоїть стриження овець, тому

вкладають між ножиці, якими стрижуть вівці, на ніч клаптики вовни в жертву Мокуші. В духовнім Номоканоні* з XVI ст. прикладається її ім'я до якоїсь чарівниці. В старинних текстах ім'я Мокоші повторюється доволі часто, особливо у проповідях, але кладеться чомусь побіч слова Малакії (грецьке μαλακ'σα), прим., у Слові с. Григорія: "Мокошь чтут и Малакию велми почитают". А з контексту проповіді виходить, що почитання Мокоші уходило за дуже тяжкий гріх чи то протиприродний (грецька любов), чи загалом зв'язаний з проступною любов'ю. Тому то вже в Номоканоні з XVI ст. подибуємо місце, де духовний питається женщини: "Не ходила ли еси к Мокушѣ?" А в Уставі преп. Сави** читаємо отсей запит духовника при сповіді: "Ли сплутила еси з бабами богомерзские блуды, ли молилася еси Виламь, ли Роду і Роженицамъ и Перуну и Хоръсу и Мокоши, пила и ела? Злѣта постъ съ поклон(ы)". Виходило би з сього, що Мокош представляла якесь божество, подібне до Афродіти або Астарти***.

Дня 19 червня (ст. ст.) припадає св. Мокрини. Простий народ вірить, що коли в той день буде дощ, то горіхи в тім році позамакають, а осінь буде сльотлива. Варто би прослідити, чи не зв'язані з сею святою ще інші вірування та чи не перейшли прикмети поганської Мокоші на християнську Мокрину.

Пор. L.Niederle, Život starych Slovanŭ, dil. II, sv. 1, c. 122—124; H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 36.

---

* "Номоканони" — збірники приписів внутрішнього устрою візантійської церкви (з VI—VIII ст.), були поширені в списках на Русі з відповідними доповненнями і пристосуваннями.

** Преподобний Сава — православний святий, монах XII—XIII ст., автор "уставів" для монастирів.

*** Астарта — у міфології семітських народів богиня родючості, материнства і кохання.

СВІТОВИД

В 1848 р. знайдено у ріці Збручі побіч Коцюбинчиків (недалеко Гусятина) камінного ідола якогось поганського божества. Властитель маєтку, на якім знайдено ідола, граф М.Потоцький переслав його до тодішнього Наукового Товариства в Кракові, а пізніше ідола передано Академії Наук, де він переховується донині. Ідол представляє чотиригранний стовп кременистого вапняка, високий на 2.70 м і має два ряди рельєфів; на долині три головки en face, на кожнім боці по одній (один бік чистий), а над ним чотири фігури в довгих одягах із непропорціонально великими головами; верхня частина стовпа представляє чотири постаті, по одній з кожного боку, яких голови зливаються в одну, накриту спільним капелюхом. Тіло одягнене в довгу одежину, підв'язану поясом, з-під якої в долині видно ноги. Ліва рука у кожної постаті спадає вільно в сторону пояса, права піднесена до грудей в сторону серця, у двох постатей — не тримає нічого, в одної держить ріг до пиття, в одної — чашу. На одній постаті звисає від пояса меч, а під мечем зазначений у слабім рельєфі кінь.

Про сей ідол є вже окрема література, а суперечка оберталася над ним коло двох питань: 1) Чи пам'ятник правдивий старинний. 2) Чи він представляє подобу слов'янського, чи не слов'янського бога. В найновіших статтях доказано, що пам'ятник старинний, а не фальсифікат, бо фальсифікатор у XIX ст. був би його інакше вистилізував. Стовп знайдено у Збручі, на кінці Східної Галичини. З огляду, що далекий його транспорт був неможливий, належить припускати, що він десь поблизу був випродукований і уставлений. Ряд деталіїв із його опису годиться з Саксоновим описом аркопського ідола Svantovita, але почитання того бога було локальне і ніякі джерела не вказують, щоби його знано на сході. Те, що ідол полікефальний та камін-

ний[1], не промовляє проти його слов'янскості, бо знані подібні ідоли й деінде. Крім того, хоч пам'ятник камінний, але спосіб його техніки дерев'яний, перенесений на камінь. Найновіший дослідник пам'ятника Л.Нідерле вважає його ідолом західнослов'янського бога, виготовленим під візантійським впливом. Ми йдемо за тими, що вважають пам'ятник Світовидом, а що він знайдений на українській території, зачисляємо його між давніх українських богів.

Пор. L.Niederle, Život starych slovanů, dil. 2, sv. 1, c. 142—148; И.Срезневский, Збручский истукан Крак. музея (Зап. рус. археол. общ., 1853, V, с. 163—196); M.Sokołowski, Ruiny na ostr. Lednicy (Краків, 1876, с. 78); K.Hadaczek, Swiatowid (Materiały antr. i etnogr. 1904, V, с. 114).

СІМАРЬҐЛ

Між богами, вичисленими в літопису, яким Володимир поставив у Києві ідоли, названий також Сімарьґл. Що се за ім'я, якому богові воно належало, і чи тільки одному, чи може двом (бо дехто читає Симъ-Рьґлъ, як два імена), сього досі не вияснено і мабуть не виясниться. В кожнім разі певне, що се не слов'янське ім'я, так що коли під ним екзистував якийсь бог, його культ був занесений до Києва з чужини, може й не

[1] На українській території знайдено ще два подібні ідоли: 1) В 1875 р. також коло Гусятина, але на закордоннім Поділлю. 2) До 1850 р. стояв подібний ідол з чотирма головами в селі Тіснівці Київ. губ. Камінний ідол Волоса стояв у Ростові, камінні ідоли розбивав у Новгороді Добриня, а пресвітер Козьма* говорить також про "Кумири каменны и древеніи" (L.Niederle, Op. cit., с. 147).

* Пресвітер Козьма — болгарський письменник кінця X ст., автор 13 "Бесѣд" або "Слов", спрямованих проти язичництва і єресі.

на довго перед заведенням християнства, Володимир виставив йому пам'ятник. Се божество полишиться, отже, і на дальше загадкою.

Пор. L.Niederle, Život starych slovanů, dil. 2, sv. 1, c. 124—125.

ПАЛІЙ (Паликопа)

Палій — се святець від блискавки. Йому присвячений день 9 серпня, який гуцули святкують тому, аби Палій не запалював їм копиць із сіном. Звідти називають те свято "Копіца" (В.Шухевич, Гуцульщина, т. IV, с.264).

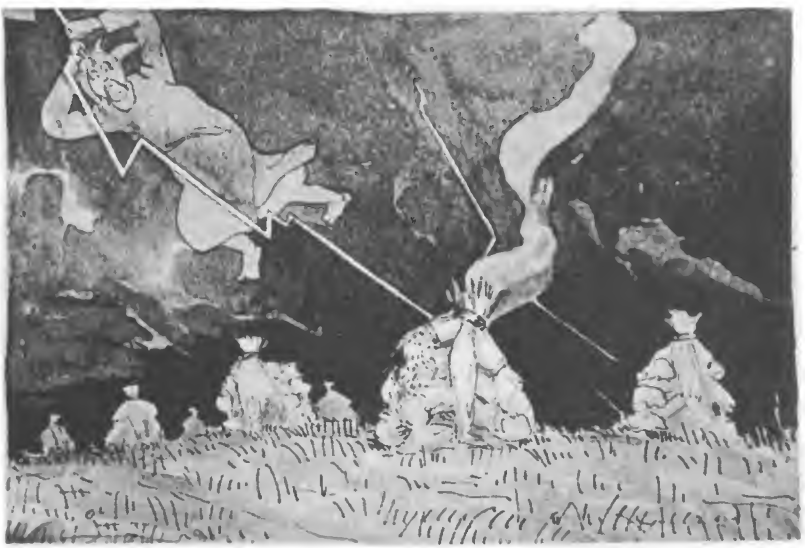

Паликопа

Плотв'яни (у Воронежчині) вибрадися на Палія в поле косити і в'язати, а тим часом Палій випалив їм увесь хутір. Побачили вони та й кажуть: "Тепер і своїм унукам будемо заказувати" (Матер. до укр. етнол., т.VI, с. 136).

КУПАЙЛО

На святого Івана Купайла купається сонце у воді.

В те свято знахарі збирають усяке зілля, бо воно має помічну силу. Люди обмають хати і всі будинки зіллям, а особливо чорнобилем. Женці і косарі перев'язують собі в той день крижі в поясі чорнобилем, аби при роботі крижі не боліли.

Свято Івана Купала

До Івана Купайла не годиться купатися, тільки від того дня вода освячена і не шкодить чоловікові.

Перед зеленою неділею, а декуди перед Іваном Купайлом, палять субітки. Вони бувають двоякі.

Одні такі, що на місцях, де поховано людей, що померли не своєю смертю (як повішеники, потопельники й інші), прохожі кидають гіляки, які лежать цілий рік не тикані, аж вечером перед

Зеленою неділею діти (пастухи) біжать і запалюють їх. Ся субітка горить на те, щоб тим грішним душам, що сидять у пітьмі, тої ночі було світло. Хто перший запалить таку субітку, тому пан Біг гріхи відпустить.

Перед Купайлом палять субітки на пасовищах. На підпал, а часом і на цілу субітку уживають дров, накрадених у селі. В тій цілі крадуть від хат ліски, ворота, а, часом, хатню посуду, не говорячи про плоти і воринння. Коли огонь вигорає, пастухи скачуть через нього, щоби весь рік були здорові, і переганяють також худобу, щоб її чари не бралися (Етн. збірник, т. V, с. 209).

Як у грудні наступає перелом у природі, дні починають ставати довші, а ночі коротші, і ми зближаємось повільно до весни, так і у червні приходить ся сама зміна, тільки навпаки, тепер дні починають ставати коротші, а ночі довші, і ми повільно зближаємося до зими. Оба такі значні звороти не могли уйти народної уваги, й оба вони зв'язані з окремими обрядами. При першім звороті заховалося більше обрядів, при другім менше, але заховалися. Злучені вони з іменем Івана Купала, що припадає на час свята християнського Івана Хрестителя. Міфологи зближали Івана Купала з богом сонця і виводили ім'я Купала від кореня куп, що означав гаряче, яркість. Ми не маємо документальних звісток про самого Івана Купала і не можемо про нього нічого певного сказати, зате маємо згадки й описи обряду, і то вже від XIII ст.

Густянський літопис говорить про Купала таке: "Купало бяше богъ обилія, якоже у Еллинъ Березъ (Церера), ему же безумныи за обиліе благодареніе прыношаху въ то время, едва имаше настати жатва. Сему Купалу бѣсу еще и до ныне по некоторыхъ странахъ безумныи память совершаютъ наченше іюня 23 дня, въ навечеріе Рождества Іоана Предтечи, даже до

жатвы и далѣй сицевымъ образомъ: Съ вечера собираются простая чадь обоего пола и сплѣтаютъ сѣбе вѣнцы изъ ядомого зелья или коренія и препоясавшеся быліемъ, возгнѣтаютъ огнь; инде же поставляютъ зеленую ветвъ и емшеся за руцѣ около обращаются окрестъ оного огня, поюще свои песни, преплетающе Купаломъ, потомъ чрезь оный огнь прескакуютъ".

Ще докладніший і вчасніший опис сього обряду (з 1505 р.) подає Псковський ігумен Памфіл, який наводимо тут, хоч він не з української етнографічної території, бо він не тільки подібний до нашого, але в нім бачимо ще багато аналогії з подібним обрядом у честь Ярила. Панфіл пише: "Егда приходитъ великий праздникъ, день Рождества Предтечева, исходятъ обавницы, мужие и жены чаровницы по лугамъ и по болотамъ, и въ пустыни и въ дубравы, ищущие смертныя травы и привѣта чревоотравнаго зелия на пагубу человѣкомъ и скотомъ; ту же и дивия корения копаютъ на потворение мужемъ своимъ. Сия вся творятъ действием диаволимъ въ день Предтечевъ съ приговоры сатанинскими. Егда бо придетъ самый праздникъ Рождество Предтечево, тогда въ святую ту нощь мало не весь градъ возмятется и въ селѣхъ возбесятся въ бубны и въ сопли, и гудениемъ струннымъ и всякими неподобными играми сатанинскими, плесканиемъ и плясаниемъ (ту есть мужемъ и отрокомъ велыкое падение; ту же есть на женское и дѣвическое шатание; такожъ есть и женамъ мужатымъ осквернение и девамъ растление), женамъ и же дѣвамъ главами кивание и устами ихъ неприязненъ кличъ, вся скверныя, бѣсовския песни и хребтомъ ихъ вихляние и ногамъ ихъ скакание и топтание, что же бысть во градѣхъ и въ селахъ" (А.Лобода, Лекции по народн. словесности, с. 53).

ЯРИЛО

"Таке у Воронежі було смертоубийство. Навкулачки бились та Ярилу тому празнували. Так се вже Тихон святий[1] заборонив. Вони сходились наче як на коронацію царя, убирались так, що биків смажили та на площадь виносили. Ну і Ярилу, значить, сього нанімали, здорового чоловіка, і нарядять його особенно. Неділю цілу збираються, чи більше. Та се я не дослухалась, коли його в річку топлять зо всім в одежі. Звісно, літній час. Рубашка на йому хороша і штани. Він потопає, а вони: "Видибай, видибай сюди!" — Він видибає, значить. Потім у них попойка, гульбища йдуть три дня. Ото визиває той Ярило на кулачний бій, там охотники виходять. То їх немного, значить, а то весь город збунтується. Так убивали, говорять, на смерть. Як святий Тихон узнав, що у їх кулашній бої, людей убивають, велів зничтожить: закону, говорить, нема ніякого, а одно вражеське посіщеніє" (Матер. до укр. етнол., т. VI, с. 137–138).

Згадка про святого Тихона в отсім оповіданю має історичний підклад. Почитання Ярила і буйні розгульні та занадто скоромні ігрища, зв'язані з тим почитанням, в яких поганинові уявлялася якраз побіда життя над смертею, були все для християнських моралістів нечистими, проклятими і бісовськими дійствами, проти яких вони виступали дуже завзято. Та незважаючи на те, старинний звичай не швидко викорінювався. До самого останку на Яриловім празнику допускалися дуже свобідні прояви любові, а матері висилали радо на нього свої дочки поневіститися трохи. В Воронежі удалося усунути сей празник аж преосвященному Тихонові. В понеділок Петрового посту (30 мая) 1765 року виїхав він на

[1] Св. Тихон Задонський, 13 серпня.

площу, де відбувалися народні ігрища в честь Ярила: "Я увиделъ,— говорить він у своїм пастирськім листі*,— что множество мужей, женъ, старыхъ и малыхъ детей изъ всего города на то мѣсто собралось. Между сѣмъ множествомъ народа и увиделъ иных почти безчувственно пьяныхъ, между иными ссоры, между иными драки; прымѣтилъ плясания женъ пьяныхъ съ скверными пѣснями". Тоді увійшов він поміж товпу і начав проповідь. Проповідь осягла ціль, нарід розійшовся і від тоді не обходив празника Ярили (А.Афанасьев, Поэтич. воззрения I, с. 446).

ГРОМОВИК

Про те, звідки взявся Громовик, оповідають так: Ішов стрілець, що називався Ілько, лісом, та й найшов криничку з дуже ладною водою. Сів він собі коло тої кринички спочивати. Поклав хліб на бік із пушкою разом і спочиває. Та й заснув так. Слухає крізь сон, щось кричить йому над вухом: Ілію, вставай! Ілію вставай, хліба заживай, води попивай, бо ідеш у далеку дорогу!

Він пробудився, дивиться, а то стоїть коло нього ангел та й говорить те, що він чув крізь сон.

Зібрався Ілько та й знеслися вони оба на небо і відтоді він громами орудує[1].

Громовик досі є в великій пошані у гуцулів. В його честь обходять гуцули аж дванадцять громових свят. Вони припадають

---

* Мається на увазі твір православного церковного діяча і письменника святого Тихона Задонського (1724–1783) "Увещание жителям Воронежа об уничтожении ежегодного праздненства, называвшегося Ярило".

[1] Се, що Громовик прозваний Ільком, — пізніший християнський вплив. В християнській легенді приписується орудування громами арханг. Михаїлові або Гавриїлові, св. Ілії та св. Миколі.

на отсі дні: 1) Петра Вериги (28 січня), 2) Антона (29 січня), 3) Прокопія (11 марта), 4) Гавриїла (7 квітня), 5) Бориса і Гліба (14 мая), 6) Прокопія (20 липня), 7) Антона (22 липня), 8) Гавриїла (25 липня), 9) Ілії (1 серпня), 10) Гліба і Бориса (5 серпня), 11) Пантелія (8 серпня), 12) Маковія (13 серпня) (Етн. збірник, т. V, с. 67).

З Громовиком мусить жити у добрій злагоді хмарник (градівник). Він постить остро (без хліба і без води) кожне громове святце, а особливо перший і другий Святий вечір (перед Різдвом і перед Йорданом). На ті дні мусить він також заніміти і не сміє промовити весь день ні одного слова ні до одної людини, ні до звірини. Аж як на небі заблисне перша зірниця і вже накриють до вечері, виходить хмарник перед хату, кланяється і просить Громовика до вечері отсею примівкою:

На свят вечір я виходжу
І зву до вечері:
Будь ласкав і загости,
У мене си розгости.
Поклоняюси тобі і всій твої силі,
Громам і громовенятам,
Тучам і тученятам,
Твоїм громовим кулям і пушкам,
Твоїм стрілам і всім твоїм сватцям,
Нові миски, нові лижки,
Нові глеки у мене на столу
На вас, ласкавий пане, царю, ждут:
Не погордіт і загостіт!

Проговоривши отсі запросини дев'ять разів, може хмарник сідати зі своєю родиною до вечері: Перша ложка кожної страви віддається Громовикові "ідет си тому передному" (Етн. збірник, т. V, с. 67).

БУРІВНИК

Бурівник управляє хмарами, тучами і зливами. Управа громами належить до Громовика, а не до нього. Він виступає звичайно у виді пана, найчастіше на коні, і з'являється людям, найбільше забігаючи до хмарника з просьбою, щоби не спиняв його замовлюваннями та заклинаннями в наміренім поході. Так, приміром, просить він дозволу у війта (у старшого) перейти через село, той дає дозвіл, але присутній хмарник обмежує дозвіл на вузьку смугу, в якій падає град і все вибиває (Знадоби, I, ч. 329; II, ч. 1079–1081). Деколи виступає бурівник у вигляді духовного. Ось що оповідав один стрілець: Іде він лісом, дивиться, читає духовний книжку над озером. Стрілець став за дерево і приглядається. Дивиться, озеро зачинає мерзнути, починає ставати на нім плівка. Коли духовний вичитав усе, що мав, приступив до нього той стрілець тай питає: "Господи, що ви тут робите?" А духовний відповідає: "Таже бачиш, що роблю".

— А нащо ви се робите?

Духовий каже: "Зараз збіжуться мої слуги, будуть се сікти і складати в міхи та будуть пускати бурю на село".

Стрілець питає: "Господи, а на котре село?"

Духовний відповідає: На те й на те.

Стрілець перелякався і почав говорити: "Господи, і я з того села!"

Духовний мовить: "Іди ж, чоловіче, до дому і обтич собі своє поле, аби я знав, котре твоє".

Стрілець обтичив своє поле, і хоч град усі інші знищив, його лишилося неткнене (А.Онищук, Матеріали, с. 121–122).

В іншім оповіданню представлено 12 помічників Бурівника при роботі. Вони сидять на замерзлім озері і січуть лід на крупи, які мають із бурею розсипати по царинах (Там же).

Кожний хмарник відноситься до Бурівника з пошаною так само, як і до Громовика. Він запрошує його також до себе на вечерю на Святий вечір, але Бурівник не з'являється, з чого хмарник робить йому закид, коли виголошує примівку для відведення бурі:

На святвечір я виходив,
Я просив і звав до вечері,
І тобі кланявси, чесний царю,
З твоїми бояри, дружками, світивками,
З внучками, і непотами, і сватами,
З дудольниками, скрипичниками,
Аби ти був ласкав вступити до нас до вечері.
Ти си замок у сірі мури
З сірими лавками, з сірими ключами,
Не мав-єс мочи-путері
Вступити до вечері, —
Так аби с не мав мочи-путері
На літо вступити на мирську царину і на пашу
З сірими кіньми, з сірими манти[1],
Тепер-єс си зрушив іс своїми бояри,
З своїми дружкам, світивками,
З внучками, непотами і сватами,
З удольниками, скрипичниками,
З зелізними кіньми, зелізними манти,
З зелізними уздами, з зелізними рогами,
З зелізними тарницами[2], з зелізними підкладами,
З зелізними підпругами,з зелізними стременами,
З зелізними пухлами[3], з зелізними бисагами[4],

[1] Плащами.
[2] Сідлами.
[3] Підхвостинами.
[4] Подвійними мішками.

З сірими міхами, з сірим каміньом.
Що-с єс скрутивси, що-с єс ізвивси,
Не маш си де задіти?
Фатай-си на зелізні тарниці!
Тепер я тобі дорогу даю на тридев'яту гору,
В зелізні мури, на мальовані столи,
На зелені подушки.
Там кріль за тебе ме дівку давати,
Там меш гуляти-буяти,
Там меш си веселити, питє пити,
А тут не маєш ні їсти, ні пити,
На осове кілє си ліпити.
Тут мут на тебе дзвони дзвонити,
Весли[1] махати, сокирами метати
І віники охабленими тут мут на тебе грозити,
Херувимським ладаном курити.
Хоц єс скрутив си, хоц єс ізвив си,
Не маєш си де задіти!
Я ж тобі не казав тихо сидіти?
Там тобі дорогу даю
На тридев'яту гору, в тридев'яту землю.
Іди, біжи, стрілу свою неси!
Прудше, як куля з креса!
Повертай на ліса,
На озера, на моря,
Де твоя двірня!

(Етн. збірник, т. V, с. 68-69).

Подекуди запрошують і саму бурю на святу вечерю. Вони кажуть: "Будь ласкава і виходь до нас на вечеру!" Коли ж вона не з'являється, говорять: "Коли ти тепер не ласкава прийти

[1] Лопатами.

на святу вечеру, на дари божі, на ситі страви, на палені горівки, на велике добро, як ми тебе просим, то не приходь до нас у літі, як ми тебе не хочемо[1] (В.Шухевич, Гуцульщина, т. IV, с. 12).

[1] Гуцули просять на Святий вечір до вечері всіх, що їм можуть пошкодити. Відбувається се так: Господиня надбирає з дев'ятьох страв, що наварила, потроху в нову миску, за яку в місті не можна торгуватися; кладе також один пугарчик із медом, другий з водою; на верх миски кладе колач, а на колач волоські горіхи та яблука. Господар, погодувавши худобу, входить у хату, бере в одну руку приладжену миску, в другу сокиру, виходить на двір знов, замкнувши за собою двері, і на дворі починає таку промову: "На свят вечір родив єм си, на свят вечір хрестив єм си, Пречиста Діва на золотім крижмі мне держала, у зміевім озері мне купала.

Градівники, чорнокнижники, молфарі, планетники, лісові вовки, медведі, лиси, прошу вас на вечеру!" Так кличе три рази, потім кінчить: "Єк ви не евилиси на су тайну вечеру, ек не маєте моци евитиси на Різдво і на Великдень, так аби-сте не мали моци, ані волі тої мині шо злого зробити в хітарі моїм. Єк вас тепер не видно, не чути, так аби вас не було чути та не було видко через цілий рік!" (Там же).

ДУХИ

Чорт (Біс, Диявол, Дідько, Щезба, Щезник, Він, Той, Пек му, Осина, Осинавець, Скаменюшник, Злий, Сатана)
Домовик (Хованець, Вихованок, Годованець, Щасливець)
Пасічник
Скарбник
Лісовик
Лісун (Полісун)
Лизун
Чугайстер (Чугайстрин, Лісовий Чоловік)
Полевик
Водяник
Болотяник (Очеретяник)
Дідо (Капуш)
Морок
Копальняний Дух
Земляний Дух
Блуд
Богині (Лісниці, Мамуни)
Відміна (Підміна)
Мавки (Нявки, Бісиці)
Русалки
Морські люди (Сирени, Люзони, Мелюзини)
Страдчата (Потерчата)
Змій (Метеор)
Перелесник (Літавець)
Нітки
Нічки
Часник

ЧОРТ

(Біс, Диявол, Дідько, Щезба, Щезник, Він, Той, Пек му, Осина, Осинавець, Скаменюшник, Злий, Сатана)

Образ чорта потерпів сильно під християнським впливом і переважно затратив свої первісні прикмети. Наскілько вони лишилися, постараюся зібрати їх в одну цілість.

Чорти на початку світу

Чорт був уже перед сотворенням світа, коли панував загальний хаос і Бог уносився понад водами. Тоді побачив його Бог у піні і зацікавився ним і, довідавшись, що він чорт, узяв його зі собою (П.Чубинський, Труди, I, с. 185). В іншому варіанті чорт сидів у скалі, де Бог відкрив його і взяв до себе за найстаршого ангела (Гал.-руські нар. легенди, I, с. 7). Світ почав творити вже разом з чортом (Там же, I, с. 1–3).

Самому чортові нудилося одначе, тому він забажав мати товариство. Бог порадив йому змочити палець у воді і стріпнути позад себе, наслідком чого дістане товариша. Чорт умочив одначе цілу руку і як почав нею тріпати, то набралося стільки чортів, що з них повстало дванадцять хорів. За спонукою чорта вони збунтувалися проти Бога, а Бог за кару скинув їх з неба. Вони летіли до землі повних 40 діб, коли ж Бог сказав "Амінь",— де котрий з них був, там і зостався: у воді — водяник, у лісі — лісовик, у болоті — болотяник, на полі — полевик і т.д. (Там же, I, с. 7—8). Таким чином, усі духи, що на землі, взяли свій початок від чорта. Під християнським впливом почала затиратися різниця між поодинокими духами і їх усіх почали називати нечистою силою або чортом. Через те дуже трудно повіднаходити різниці між поодинокими духами в останках вірувань, які дійшли до наших часів.

Походження чортів не кінчиться, одначе, сотворенням їх на початку світа. Вони походять також один від другого. Вони родяться так, як люди, женяться (деякі люди бували навіть на чортовім весіллю), але не вмирають (П. Чубинський, Труди, I, с. 190).

Чорти повстають також із тих дітей, що вмирають нехрещені (Знадоби, II, 1)*. Можуть повставати, одначе, і з дорослої людини. Один жид перебрався був за страха, щоби налякати хлопців і став навіки чортом (Там же, с. 100). Одна мачуха прокляла була пасерба, він став чортом, уліз в молодицю і мордував її (Там же, с. 132).

Коли, нарешті, закопається живого лилика в муравлище і він полежить там дев'ять день, то з нього робиться чорт (Там же, с. 3).

---

* При посиланні на "Знадоби до української демонології" римською цифрою позначений том цієї праці, а арабською номер тексту оповідання в ній.

Як виглядають чорти? Їх представляють собі дуже різнородно. Чорта представляють собі як чорного чоловіка з крючковатим носом, із двома рогами і з кігтями на руках, ліктях, колінах і ногах (П.Чубинський, Труди, І, с. 185). Чорт має собачу морду, загнений хвіст, кігті на руках і ногах, а роги закриває щільно круглим капелюхом із широкими крисами. Убирається у коротеньку куртку і вузькі панталони (Там же, с. 188).

Чорти. Ілюстрація до "Української читанки" В. Гнатюка

Чорта представляють собі у постаті чоловіка невисокого росту, чорного, ноги в нього собачі або курячі, хвіст короткий, морда широка, ніс довгий, очі як розжарені вуглики, волосся чорне, довге і шорстке, руки довгі з довгими кігтями, роги баранячі або козячі, одіж на нім німецька, капелюх високий (Там же, с. 189).

"Дітько має оброслий твар цауком, ні вусів, ні бороди не видко, лише очі червоні. Ніс має такий, як пес, в зубах люлька з

довгим цибухом аж до землі. Рука у дітька дуже тоненька, а долоньи така мала, як у пса; і зараз пальці сі зачинают. А пальці дзелізні, і палицю дзелізну носит. На пальцьох нема ніхтів, ні нічо, лише так, якби втьив. На голові має шьипку, з штирма кутиками, граньчисту, от таке як доцина; тай тота шьипка роги му укриває. Бо яку християнин має голову, таку си купує шьипку, а він уже мусит собі таку. Єден такий був, що не вйирив; то єго поставили там, де дітько сидит, а він уснув. Та й прийшов до него дітько у червоній шьипощці, цілий у червонім, лише твар чорна, а гудзики від самої обшивки аж до ніг" (Знадоби, II, 13).

Чорт не має п'ят, лише лапи (Там же, 15). Чорт виглядає як свиня з малими ріжками, а рудою шерстею (Там же, I, 1).

Раз чорти справляли гульки, а дівчата підглянули їх. Вони були завбільшки, як трилітні хлопчики, мали червоні ковпачки на головах, червоні жупанчики, писані панчішки і чорні лякерки. З-під ковпачків видніли маленькі ріжки, а з-під жупанчиків телепалися короткі хвостики (Там же, II, 126).

Чорт являється, як чоловік, чорної краски, з лиличими* крилами та ріжками на голові; може, одначе, свою стать зміняти до вподоби,— "переверте сі в усєку твар, крім одного пса, бо пес дуже щирий, найщиріший в світі" (А.Онищук, Матеріали, с. 70).

"Осинауці виґіли старі люди. Він такий, як саджомет (коминяр), але має крила, гей лилики, і має ріжки закручені так, як у барана, має фіст. Але він перемітує сі усьико, на кота, на чоловіка — усьико. Він — осина — так як чоловік, але має роги, як цап і борідку і фіст такий, гей у корови. Він, цураха му, льичний дуже. Раз виґіу небіщик О., що тікау горі смерекоу, то був на ту здобу так, як язьи, так як є мальована язьи на образі. Лиш голова була так, як у лиса, лиш шо мав твар і ріжки козьичі і крила на ту здобу, що у лилика, а дребки, як у пса.

* Лилик — кажан.

Давніми часами являвся чорт у наших горах дуже часто, тепер, однак, здибатися з ним трудніше. Давно їх було багато усюди, так їх було усюди видно, як звір А тепер они покликані до

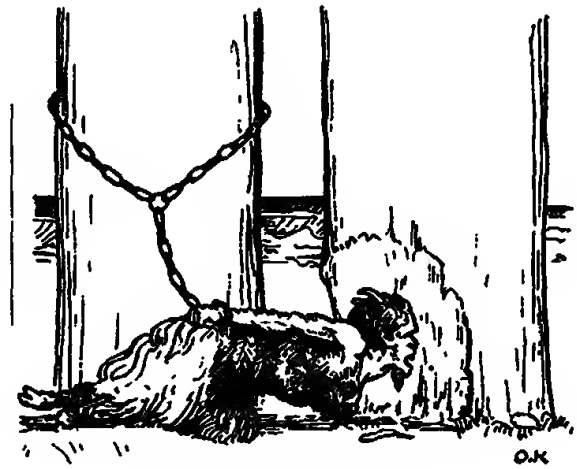

Чорт гризе дерево

усьикої служби. Тепер їх не видно так, бо они мають ружні фабрики; они коло тих фірасіу (тартаків), коло колєїв, коло ружних таких. . они не мають чьису пустеливати, бо они мают свою службу ліпшу, як уперед, давніще, они ними комендируют, тими фабриками. А уперед було їх більше видно, бо они не мали що робити, не мали служби коло тих машинів" (Там же, с. 71).

Раз їхав уночі чоловік із міста, а до нього впросився на віз якийсь пан. На запит хто він, відповів. "Я тобі, каже, скажу, що я за оден, але ти сі догадаєш зараз. Дауно то так само і нам дуже добре було, що ничого-смо не робили — от так проходжувалися поміж людьми, але тепер повігадували якіс машини, тельифони, колії, та біда знає і ми мусимо коло того бути. От як колія. То бересі нас по вісім до одного колеса та й мусимо везти такі кигарі Та й то нема, аби спочивау, то мус на призначену мінуту бути на місци. Або тоті стоупи, каже, що є при дорогах — то на кождім стоупі один з нас зауше сидит; тай у зимі як морози, вітри, фуфели, то мусимо чіпіти на стоупі, бо пан до пана як

схоче говорити, то ми один другому передаємо голос... Ми тепер дуже бідуємо — не кажіт" (Там же, с. 72).

Як дух, може чорт прибирати найрізнородніші постаті і то не тільки людий та звірів, але й неживих предметів. Найчастіше перекидається чорт у знайомого, кума (Зиадоби, II, 41), вояка (Там же, 40), барана (Там же, 39), вівцю (Там же, 38), пса (Там же, 37), кота (Там же, 35—36), когута (Там же, 33—34), ропуху (Там же, 32), миш (Там же, 31), димало (Там же, I, 20).

Чорти родяться так, як люди, і їх діти виглядають як людські, лише розуму такого ие мають. Дуже часто чорти підмінюють своїх дітей за людські (Там же, II, 23). До своїх поліжниць беруть чорти баби акушерки, які відбирають діти і дістають за се

Чому чорт чорний

нагороду (Там же, 22). Раз привіз чорт акушерку до своєї жінки, що лежала у постаті ропухи, і акушерка відібрала в неї діти жабенята. В нагороду дістала черепки, що перемінилися вдома в золото, а, крім того, повипускали ще душі, що мучилися в поприкриваних горшках (Там же, I, 12; II, 21).

Молоді чортики, скоро попдростають, починають ходити до сільських дівчат на зальоти. Вони перекидуються в парубків, на-в'язують із дівчатами зносини, відвідують їх щовечора і любуються з ними, доки кури не запюють (А.Онищук, Матеріали, с 84—85).

Чорти, поперебирані за парубків, приходять на вечерниці, приносять горівку, вино, ласощі, гостять дівчат, лягають спати з ними, а опсля заскобочують на смерть (Знадоби, II, 127).

Одна дівка тужила дуже за парубком, що пшов до війська Замість парубка почав ходити до неї дітько і дівка ледви позбулася від себе (Там же, 125). Нераз чорт прибирає постать коханка дівчини, приходить до неї і мордує її (Там же, 129).

Де є хлопці на вечорницях, там звичайно чорти не йдуть Вони питаються: Чи є там хлопець і баба? Як є хлопець і баба, то мене там не треба (Там же, 48).

Не гордують чорти й молодицями. Один чорт ходив довго до молодиці, перебраний за парубка, але вона пізнала його нарешті та, покропивши відваром із якогось зілля, спалила його (Там же, 28). Гірше скінчилася інша справа. Чорт дав сотку чоловікові за се, аби пустив жінку спати з ним. Чоловік згодився, але чорт замучив єї в ночі та здер з неї шкіру (Там же, I, 21, II, 130)

Доки дитина у чоловіка не хрещена, чорт силкується вхопити її та виховувати у себе, а коли се дівчина, жениться з нею, як вона дорасте Коли жениться, то се видко, бо тоді на дорозі обертається таке, як колесо (Там же, II, 17—19) Чорт може вкрасти також дорослу дівчину і зробити своєю жінкою та мати з нею діти Така жінка вже не година вирватися від нього (Там же, 22)

Чорти самі не вмирають, є одначе таке зілля, що коли його звариться і відваром покроплять чорта, він спалиться (Там же, 28) До того треба, одначе, знавця Найбільше нищить їх, одначе, грім і вони його найгірше бояться Чуючи грім, чорт пищить і перебігає з місця на місце. На місці спаленої хати, до якої сховав-

ся чорт і в яку вдарив грім, знайдено опісля лише ногу в панчосі, але кінську (Там же, I, 5)

Перед громом не годен чорт нікуди сховатися, бо він усюди знайде його. Грім б'є в дерево, коли під ним сховався чорт, а не раз уб'є й чоловіка чи худобину. Грім — се Божа сила, якою

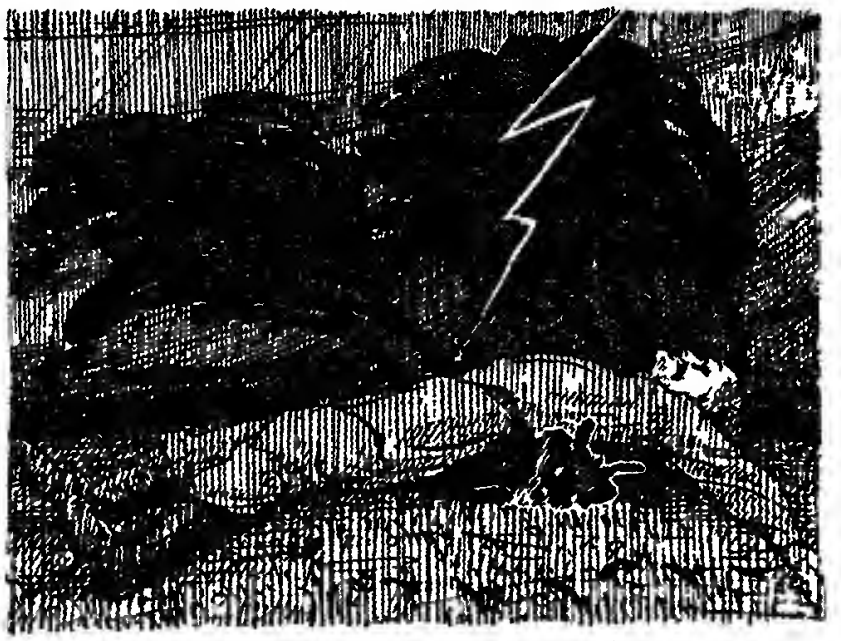

Чорт ховається під чоловіка

орудує св Ілля (Там же, 27) Раз сховався був чорт під чоловіка, а грім як ударив, то чоловік ледве вирятувався і з тяжкою бідою прийшов до себе по довгім хорованню (Там же I, 4) Чорт любить дуже ховатися перед громом у закочену штанку чоловіка або під недільну тріску (таку, що чоловік, майструючи в неділю, відрубає), під якою не годно його нищо вбити (А Онищук, Матеріали, с 77). Як грім ударить у чорта, то на тім місці знаходять кров із нього, якої уживають до ворожіння, особливо при замовлюванні коров, аби ніхто не відбирав у них молока. Знаходять також кремінь із того набою, що Ілля стріляв При помочі такого креміня можна пізнавати, звідки надходить буря. Він усе теплий, ніколи не вистигає (Там же, с 77)

Один чоловік, ідучи на весілля, побачив на роздорожжу дитину, що плакала за татом, якого убив грім. На просьбу дитини вступив до хати, де побачив "на землі так, як би хто гарнець дьогтю вилляв" То було власне тіло убитого чорта Чоловік збив зараз домовину "десять цалів завдовжки, чотири завширки, а півтора глибоку", скидав у неї вилками "тіло" і післав хлопця за рабіном, аби йшов ховати, а сам пішов на весілля (Знадоби, I, 22).

Крім грому, бояться також чорти свяченої води, що не робить їм вправді більшої шкоди, але пече Тому перед Йорданом витягають вони свої діти з води на берег, аби свячена вода не попекла їх (Там же, 2) Тому то господарі, не бажаючи мати у себе чорта, кроплять на Йордан усюди свяченою водою по подвір'ю, будинках, у найменшім кутику, через що вони втікають (Там же, II, 13)

Чорти, як і люди, визначаються великою різнородністю, примірром, мудрі чорти, а є дурні "Він що є на світі — мудрощі тоти — то усьо від нього. Він вігадав де віз, де терлиці, де що є, то він усьо вігадав. Але Бог усе від нього відбирав і благословив на народ" (А Онищук, Матеріали, с 69) Наведу важніші чортівські мудрощі. Отже, чорт учить людей ковальства (Б Грінченко, Матеріали, I, с. 9, 15), винаходить огонь (П.Чубинський, Труди, I, с. 27—28, В.Гнатюк, Гал.-р нар легенди, I, с 79), горівку (П Чубинський, Труди, I, с 119, Знадоби, I, 20, В Гнатюк, Гал -р нар. легенди, I ,с 75—76), млин (В.Гнатюк, Гал.-р нар. легенди, I, с 71, Драгоманов, Мал нар предання, 17, с. 45), скрипки (В.Гнатюк, Гал.-р нар. легенди I, с 71), табаку (Там же, с 77—78), тартак (Там же, с 22), корчму (Там же, с 22), віз (Там же, с 71, П Чубинський, Труди, I, с. 105—106), вигадує люльку й курення (А.Онищук, Матеріали, с 68, ч 6)*, дудку (козу) (Там же, с 67), творить вовка (Там

* Цифра з буквою "ч" означає номер тексту на вказаній автором сторінці

же, с 68, ч. 5, В.Гнатюк, Гал -р нар легенди, I, с. 23—25), коня (В.Гнатюк, Гал -р нар. легенди, I, с 71), сороку (П Чубинськнй, Труди, I, с. 6), заяця (Там же, I, с 55), козу (В.Гнатюк, Гал -р нар лег., I, с 26; П Чубннський, Труди, I, с. 49; А Онищук, Матеріали, с 66) Чорт поучує також чоловіка про те, що собака вірніша вид жінки (Знадобн, II, 140, В.Лесевич, Опов. Р Чмихала, с 42)

Не мало маємо, одначе, прикладів чортівської дурноти I так чорт годиться взяти чоловіка тоді, як на дереві все листя обсиплеться, тим часом на дереві лишається все листок, бодай зів'ялий, і чорт не годен узяти чоловіка (Б.Грінченко, Матеріали, I, с 75) — Музикант, якого чорт навчив грати, дає йому зі скрипкн душу, але не свою (Там же, с. 76).— Чорти сваряться над поділом прекрасних предметів Чоловік пд позором, що іх подилить, забирає собі чоботи-скороходи, шапку-невидимку і кошелик-самотряс та втікає (Там же, с 70).— Чоловік пддурює чортів, що хоче їх полювати Опісля закладається, хто обнесе коня довкола озера, хто голосніше свнсне, хто вище кине булаву — і чоловік внграє, уживаючи підступу (Там же, с. 71) Чорт робить спілку з бабою. сіє з нею моркву (або садить картоплю), а опсля мак (або пшеницю) Чорт бере вперед те, що над землею, а опсля те, що під землею, і все зле виходить (Там же, 73, Лесевич, Опов. Р Чмихала, с 66).— Чорт не годен пзнати бабн, на якій мужик виїхав у поле так, як на коні (Знадоби, II, 93) — Чоловік валашить* чорта, а жінка, перебрана за мужика, переконує його, що в неї ще більша рана (Там же, I, 18) Мужик засаджує чорта в глечик, зав'язує і топить в озері (Б.Грінченко, Из уст народа, с 133) — Пастух учить грати чорта, заплщивши вперед у дубі його пальц (А Онищук, Матеріали, с 88, ч.53) — Швець записує свою душу (шевський фартух) чортові, за що він обсипує

* Каструє

Швець на гостині у чорта

його багатствами, а коли допоминається душі, швець дає йому фартух, бо правдива душа не його, але Божа (Знадоби, I, 16)

Бувають і збиточні чорти, що роблять людям найрізнородніші збитки, нераз дуже шкідливі для здоров'я, і для майна Вони їздять на конях, що аж із них піна ллється (Знадоби, II, 72), сплітають коням гриви або обмотують їх посторонками (Там же, 73—74), перевертають вози (Там же, 75), кидають у людей камінням (Там же, 80—81), тарахкочуть (Там же 82), б'ють (Там же, 83—85), топлять у воді (Там же, 89—90), возяться на людях (Там же, 71), а навіть відтинають людям голови (Там же, 91), або інакше убивають (Там же, 92)

Трапляються, одначе, і справедливі чорти Так, приміром, наказує старший чорт молодшому відслугувати три роки у бідака кусник хліба, що той був у нього украв (Б.Грінченко, Матеріали, II, с 68) — Бідний брат, прогнаний багатим, несе вечерю до чорта, за що його той нагороджує, а коли опісля приносить багатий вечерю, карає його (Там же, с 72)

Часто запрошують чорти до себе в гостину людей, особливо трохи підпилих, заводять їх у болота, що представляються, як розкішні покої, дають їсти (жаби, коняки), пити (води з калюжі), курити (слимака або кінську костомаху) і кладуть спати на перинах, по чім самі пропадають Проспавшись, п'яні переконуються, як то вони загостилися (Знадоби, I, 13) Звичайно перекидаються

у кумів, кличуть до себе людей, наливають їм чарки, а коли і перед питтям перехрестяться, бачать нараз, що вони сидять, приміром, на цембрині і держать очеретину в руках (Там же, II, 30) Нераз заманюють до себе чорти музикантів, аби їм грали, але опісля погано ім віддячуються за те, видираючи очі, щоб не оповідали про те, що бачили (Там же, I, 14, II, 113—114)

Щодо місця пробування, то чорти живуть усюди, куди рідко заходить чоловік (П.Чубинський, Труди, I, с 185). Звичайно живуть вони в старих, напіврозвалених будинках, де поночі свищуть У розвалених млинах мелють табаку (Там же, с. 188).

Швець на гостині у чорта

При творенню світа виніс чорт із моря трошки глини, Бог поблагословив її і земля почала рости, а росла й та, що він укрив її в роті Тоді чорт почав харкати, плювати, а коли й се Бог поблагословив, зробилися з того скали. Тоді Бог сказав Будеш сидіти у плиттю, у камінню до суду віку! Тому він сидить там до нині та грає і танцює у скалах (А Онищук, Матеріали, с 66, ч 2) Він — осина має у скалах двері, лише що ми не видимо; то його мури, твердині і де інде не вільно йому бути (Там же, с 85)

Часом присвячують чортові якусь часть грунту, якесь місце, і тоді зветься воно "пустим місцем" (Там же, с. 86) Давно закопував дехто гроші в землю і віддавав чортові в опку, він беріг їх усе дуже пильно на тім місці (Там же, с. 86)

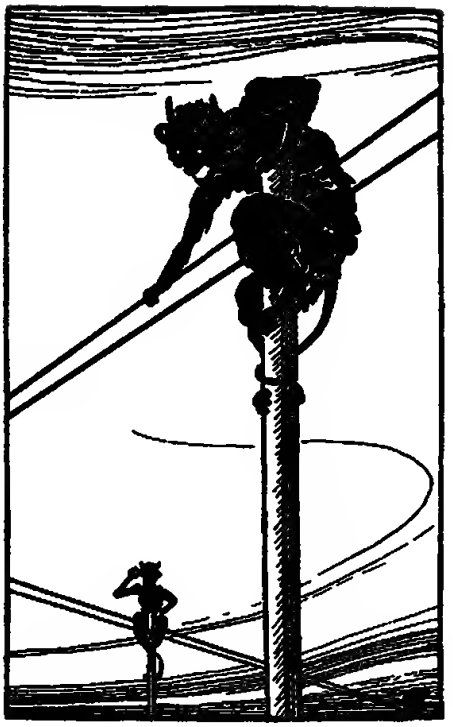

Новітні чорти

Коли люди сваряться, то нераз говорять собі: Йди в болото, багно, тобто там, де сидить чорт, кажуть, що чорт найлпше любить пробувати у старих будинках, в яких нема нікого, приміром, старих школах, млинах, у лузі і ін (Знадоби, II, 13).

Чорт пробуває радо в бзині, а коли його хто нарушить там, вирубуючи бзнну, він мститься, бо рубачові деревіють зараз руки (Там же, 52) Якби хто вирубав бзину і на тім місці поклав хату, то чорт не дасть спокою, доки хати не посвятиться (Там же, 53). Де чорт сидить, там нечисте місце, і з нього треба або зовсім усунутися, коли чоловік не хоче мати прнкростей і шкід, або погодитися як* із чортом (Там же, 55–56).

Дуже радо чорт пробуває ось у яких місцях: у дуплі (Там же, 59), на двірському гумні (Там же, 61), у млині (Там же, 62), у молотільні (Там же, 63), в гуральні (Там же, 64), в кузні (Там же, 65), в арешті (Там же, 66), в полонині (Там же, 67).

Чорт любить, нарешті, пробувати і в такім місці, де ніхто не сподівавбися, і в самім чоловіці. Він ускакує в чоловіка ротом і

---

* Якось

мучить його, поки не доведе до смерті (Там же, I, 3) В одну жидівку вскочив був чорт із яйцем, яке вона з'їла, і мучив її, але рабін вигнав його крізь мізильний палець, і з пальця лише кров пішла (Там же, 96).— В одну молодицю вскочив знов був із блином, який вона їла, а яким потрактувала її братова. Він мучив її довго, говорив із неї, а коли один знахар прогнав його, то вона не була вже таки при собі і раз, перучи білля, втопилася (Там же, 132)

Пор. H Máchal, Nákres slov bájeslovi, c 164—171 Čerti.

Велику частину оповідань про нечисту силу займають оповідання про страхів Що таке страх, сього не означується ніде виразно, але на запит дістається від оповідача відповідь, що лише біда страшить, а під бідою розуміється чорт Тому відділ оповідань про страхів не творить, властиво, самостійної групи, лише мусить причислятися до оповідань про чортів. Страхи, очевидно, являються вночі, в найрізнородніших видах (людей, звірят і неодушевлених предметів так само, як чорти) і серед найрізнородніших обставин, лякають боязливих людей та нераз спричиняють їх смерть Страха можна позбутися через відмовлювання молитви, виголошування різних формулок, кроплення свяченою водою та ударом на відліть "Силов Божов, молитвов можна всьо побивати, нема ся чо бояти"

ДОМОВИК

(Хованець, Вихованок, Годованець, Щасливець)

Домовики — се домашні духи Вони постали з тих крапель, що то чорт, замочивши палець у воду, стріпнув позад себе. Вони сидять по хатах і при запаленій страстній свічці можна їх видіти У багача домовик у шерсті, у бідака лежить хворий (П Чубинський, Труди, I, с. 192).

Коли женщина поронить умисно дитину, особливо так, що ніхто не знає, то з тої дитини стане по 7 літах домовик (Знадоби, II, 400)

При певних обставинах може і зі старого чоловіка зробитися домовик, але тоді правдивий домовик виступає в ролі злого духа (П. Иванов, Нар. рассказы о домовых, с. 7—8). Домовика можна собі купити, бо їх продають по деяких містах у фляшках (Знадоби, II, 5), або у решеті, в якім вони сидять, гей котина (Там же, 8). Той, що його купує, мусить вирікатися Христа й Богородиці, топтати хрест і плювати на нього та мусить підписатися кров'ю з мізильного пальця (Там же, 7—8 і 408—409) Хто не вміє ним командувати, може дуже легко згинути (Там же, 414) Домовики бувають від багатства, довгого життя й гонорів (Там же, 8).

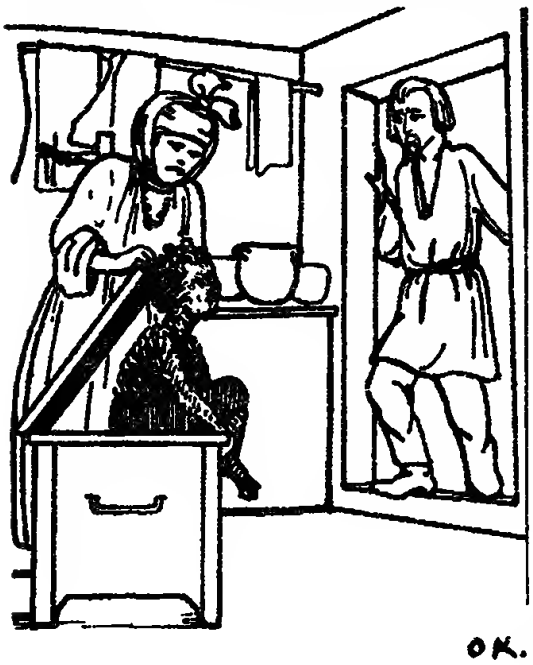

Домовик

Можна також виховати собі домовика. Треба тільки взяти зносок, прив'язати під ліву пахву· носити дев'ять діб. У тім часі не можна ні митися, ні дивитися на образи, ні хреститися, ні молитися. Зі зноска по 9 днях вилізе малий домовик (варіант вилізе курятко, а з нього зробиться домовик). Його належить висадити зараз на під* і годувати несоленими стравами Домовик сприяє ґазді, пильнує всього, помагає в роботах, дає, чого ґазда захоче,

* Горище

через що він багатіє, але по смерті бере собі його душу (Там же, I, 171—174; II, 400—406). Коли хто подасть йому солену страву, злоститься і шпурляє посудою, а коли се повториться, зриває дах і забирається, беручи з собою й щастя ґазди (Там же, I, 177). Домовика можна вбити, коли хто вдарить його на відліть, але як удариться його опісля звичайним буком по голові, він воскресне (Там же, 179)

Домовик виглядає як маленький хлопчик, у червоних портках, у рогатій шапці, з люлькою в зубах Ноги має такі, як у цапа (Там же, 175) Деколи прибирає постать маленького бородатого жидка (Та же, 179). Домовики сидять собі за столом і курять люльки, як ковалі (Там же, II, 409), або ходять у постаттях панів по подвір'ю з люльками на довгих цибухах (Там же, 423) і деколи й гуляють (Там же, 422) Часом показується домовик як пастушок у вереті, з батогом Він кормить ночами худобу, жене до води і заганяє назад до стайні (Там же, I, 67)

Домовик може показуватися також у неозначеній ближче постаті або у постаті різних звірів, приміром, корови (Там же, I, 176), медведя, барана, теляти, щура, пса, кота, голубця (Там же, I, 183), сидить як сова на комині і блискає очима, так як кіт (Там же, I, 182), перекидається курятем або пташком і ходить по причілку (Там же, 414) Найбільше розповсюджений погляд, що домовик подібний до кота або пса Якої він масті, такої треба держати худобу, бо інакше вона не буде вестися і лише буде нидіти і гинути Як домовик не злюбить коня, то їздить на нім по ночах, доки не заїздить. Щоби сього уникнути, треба тримати в стайні козла Тоді домовик їздить на козлі, а коневі дає спокій (Там же, II, 398—399)

Коли хто хоче побачити домовика, мусить вистояти на страстях три роки з запаленою свічкою і принести її до дому так, аби не згасла, потім має обійти з нею хату і вилізти на пд домовик

лежить у кутику і тоді побачиться, якої він масті, такої масті повинна бути й худобина (Там же, II, 399) На новий рік можна його також побачити на поді Він виглядає як мужчина високого росту, в плисових штанях і сурдуті, в червоній сорочці (П Иванов, Нар рассказы о домовых, с 9), а деколи сидить на змію

Крім пода, любить він також сидіти в порохнавім дереві, коли таке є при хаті (Знадоби, II, 410) Коли ґазда переноситься на інше помешкання, домовик іде з ним. Як ґазда кличе домовика з собою, йому добре поводиться на новім місці, як не кличе, то зле (Там же, 411—413) Часом господар осяде на злім місці Тоді домовик докучає йому, доки не перенесеться куди інде, по чім заховується спокійно (Б Грінченко, Матеріали, II, с. 74).

Домовик бере участь у всіх справах господаря, подаючи йому не раз добрі ради. Він не терпить сварки і бійки, а любить дуже тишину і порядок Уважає, аби в дома виповнювали всі старинні звичаї, а хто переступить їх, того сам карає. Не любить, аби жінки ходили простоволосі, і то не лише в день, але і в ночі, або аби спали без сорочки Відьми бояться його, бо він не дасть їм украсти молока від коров свого господаря, коли одначе відьми крадуть молоко у когось другого, то він присусідькується часом та видудлює стільки надоєного молока, скільки зможе. Загалом він п'є радо молоко і їсть цукор (Знадоби, II, 420—421) Не раз виступає у ролі віщуна, але віщує, звичайно, горе або смерть, особливо ж, коли умирає не грішник (Там же, 429—430) Як чоловік засне, домовик нащипає його так, що аж синяки покажуться. Часом навіть душить людину Тоді треба його питати, чи на зло, чи на добро Коли на добро — скаже, коли на зло — не відповість нічого (Там же, 398, 432—436) Не любить, як хто ночує у стайні; кидає коня в ясла, не дає робити, жадає окропу замочити горло, ходить на нічліги і душить

Господар хоче бити Домовика

нічліжників (Б.Грінченко, Из уст народа, с 138—144) Незадоволений гримає по ночах, тупотить, а навіть мочить на поді так, що аж до середини кімнати протікає (Знадоби, II, 427—428).

Коли з домовиком жиється у добрій злагоді, то з нього буває велика поміч· він ріже січку вночі, як ґазда жне, збирає колоски; як ґазда возить снопи, він кидає снопи на стирту; як оре, він визбирує по полі камінці (Там же, 424) Підкладає у стайні коням корму — сіна чи вівса; як треба — навіть у сусіда украде, а свому коневі принесе (Там же, 425) Пильнує майна ґазди так, що від нього не годен ніхто нічого вкрасти. Як у кого буває більше домовиків, то діляться роботою. один пильнує коні й худобу, другий будинки і ґаздівство, третій пасіку (Там же, 437—439).

Домовика можна позбутися лише тоді, коли його грім уб'є (Там же, 441) або коли посвятиться три рази хату (Там же, I, 182). Тоді він винесеться за дев'яту межу і там лишиться (Там же, I, 184).

Про домовика пор. Др H Máchal, Nákres slov. bájeslovi, с 89—98. Він знаний переважно східним слов'янам українцям, великорусам і білорусам У інших слов'ян аналогічні домашні божества називаються Šetkové, Ludkove, Krosnalci, Krosnieta, Karzelci, Koboldové, і т.д Пор Там же, с 98—106, L.Preller, Römische Mythologie, II, с. 101—117 (Laz)

ПАСІЧНИК

Пасічник — се дух, що господарить у пасіці і пильнує її так, що ґазда не потребує навіть туди заглядати. Коли одначе ґазда вмре, пасіка звичайно щезає. Пасічника можна виховати собі з переступня (зілля), викопаного і замкненого на якийсь час у скрині (Знадоби, I, 8).

Можна його набути ще й так: ґазда роздобуває собі галузку, на яку сідав перший рій, варить її і відносить відвар з неї в ночі на роздорожжя, там скидає із себе сорочку і миється від ніг до пояса. В тій хвилі являється "сотонник", бере підпис від ґазди і йде до пасіки на господарку (Там же, II, 917).

Можна ще й іншим способом його дістати. Один ґазда купив собі за 4 кр. збанок меду, аби догодувати навесні бджоли. Від нього зробилися бджоли такі меткі і назносили стільки меду, що ґазда, продавши його, розбагатів. Але тоді явився пасічник і зажадав, аби ґазда йому підписався. Коли той відмовився, казав йому продати знов збанок меду за 4 кр. Ґазда зробив так, але його щастя уступило і він збіднів наново (Там же, II, 11).

У праці Г.Махаля нема згадки про сього духа

Пасічник

СКАРБНИК

Скарбник — се дух, що стереже скарбів Коли злодій залізе до багача, прицуплює його до украденої речі і тримає доти, доки не появиться властитель Скарбник помагає у всім свому господареві за життя, але при смерті появляється зі стадом галок і записом у руці та вириває душу грішника (П.Чубинський, Труди, I, с. 193).

У праці Г Махаля не говориться про сього духа Є лише коротенька згадка про "короля над підземними скарбами", що зветься у словаків "kovlad" (с. 183)

Скарбник

ЛІСОВИК

Лісовики й лісовки, або пастушки до звірів, живуть по лісах. Се дикі люди і в них дикі звірі є тим самим, що у звичайних людей худоба Олені, сарни, зайці — то їх худоба, а медведі, вовки, рисі, то їх пси й коти. Вони пасуть свою звірину і пильнують, аби їм не стало що зле. Лісовки (дівчата) пильнують ліпше, ніж хлопці, так, як і в людей. Лісовиків можна бачити по колибах першої ночі, як заберуться ґазди з полонин; тоді заквартировуються вони туди зі своєю худобою (А.Онищук, Матеріали, с 62). Господарять, як люди, і плодяться, як люди, та мають молоді.

Два стрільці на ловах, почувши плач дитини, пішли за голосом і знайшли дитину у колисці на галузі. Заколисали її люфою пушки, дитина вснула, а за хвилю прийшла мати з дійницею від коров та в нагороду дозволила їм убити одного бика (оленя)

Лісовик і відгомін

(Там же, с 63, ч 4) Один чоловік украв був білля у лісовки, коли вона влізла в воду, і тим примусив її повінчатися з ним, причім уперед її вихрестив (Там же, с 63—64, ч 5)

Одна жінка йшла лісом і побачила дуб, обмотаний канатом, а під ним старого сивого діда без шапки, що почав кликати її до себе. Вона здогадалася, що се лісовик, і втекла А знов один підпилий чоловік ішов лісом і висвистував Лісовик покривлявся йому і йшов за ним аж на подвір'я та зі злості вибив йому вікна (В Милорадович, Казки і оповідання, с 48)

Лісовики люблять сидіти в лісах по пустих хатах Вони співають і свищуть, але їх голосу чоловік не годен удати (Знадоби, II, 451) Лісовики являються людям у вигляді звірів (прим , медведя) або людей, і то знайомих, зваблюють їх із собою і душать Коли чоловік почне дуже верещати, то випускають його (Там же, II, 452—453)

Лісовий чорт той, що сидить у лісі Він боїться чоловіка Хто його не боїться, то він тому являється Одна баба бачила, що він у чоботях і чорнім сурдуті Сидить звичайно на пеньку, б'є молотком клинки з дерева і свище Як іде лісом чоловік, то він не раз здійме з нього шапку або постягає колеса та й водить чоловіка цілу ніч по лісі (П Чубинський, Труди, I, с 192—193)

У вовків єсть пастир полісун Він гонить їх, як овець Де война, то він туди й турить їх на прокорм Він увечері як свисне

пугою, то й чути. Він великий і похожий на чоловіка; без його ярмарка ніколи не буде, він на все ціну зводить (Б.Грінченко, Из уст народа, с. 15)

Лісун — такий як чоловік, тільки в нього немає тіні. Усе має тінь, а він ні. В його й жінка і діти бувають свої (Там же, с. 17). Часом лісунка краде чужі діти (Там же, с. 18).

Лісовики — це нечисті духи. Лісовик воде чоловіка по лісу ночю так, що той чоловік ніяк не найде дороги і не вибереться із лісу, аж поки треті півні заспівають Лісовик цілу ніч гукає в лісі, но людям не треба одгукуватися, а то він зараз прийде до того, хто одгукується (П.Иванов, Нар. рассказы о домовых, с. 32). Лісовик білий, як сніг. Він може приймати на себе різні постаті і показуватися вовком, лисом, псом. Останнього дня перед великим постом біжить вихором по снігу, а деколи показується знов у полі свічкою (Там же, с. 32—33).

Мисливі роблять із ним умову і записуються йому, відрікшися Бога. Тоді він наганяє їм усяку дичину. Коли мисливі вибира-

Лісовики

ються на вовків, він сам стає вовком, збирає цілу тічню і веде на мисливих, а ті вже б'ють, котрого виберуть (Там же, с 33)

Лісовик — се чорт Він увесь поросли шерстю, але на ногах має копита Він нападає на жінки у лісі, заводить до себе і жиє з ними. У людей краде новородків, або такі діти, що їх родичі проклинають. Його можна побачити в ночі перед Іваном Купалом, він сидить тоді на дереві, кричить і хохочеться, тішиться того дня (Там же, с. 33) Як дух, може показуватися у всяких видах чоловіка, козла, ягняти, мавпи, сіна, огнистого змия і ін (Там же, с 37) Лісовика заступив пізніше в його функціях св. Юрій, як се видно із оповідання "Лісун годує вовків" (Б.Грінченко, Из уст народа, с 16)

Одна казка зачинається такими словами: "Жив у лісі такий би лісовий і було три брати Пішов один брат до того бога наймати-ся пасти бичка Лісовик убиває двох братів, бо не додержують угоди, а третьому дає багато грошей" (Б Грінченко, Матеріали, I, с. 80).

Лісовик не відомий усім слов'янам Пор.. H Máchal, Nákres slov. bájeslovi, с. 124—125; L.Preller, Grechische Mythologie, I, с. 449—452 (сатири). L.Preller, Römische Mythologie, I, с 392—398 (silvanus).

ЛІСУН (Полісун)

Полісун — се вовчий бог Він великий і похожий на чоловіка Без нього не відбувається ніколи ярмарок і він на все ціну зво-дить. На ярмарку пізнати його по тім, що в нього ліва сторона свитки наверха, а люди носять праву сторону наверха

"У вовків єсть пастир полісун. Він значить, гонить їх, як вівці Де війна, туди він зараз турить їх на прокорм Він увечері як свисне пугою, то й чути" (Б.Грінченко, Из уст народа, с 15)

Лісун — такий, як чоловік, тільки в нього немає тіні Усе має тінь, а він ні. У нього жінка є (Там же, с 18) Одна така лісунка вкрала в господаря дитину, але другий найшов її в лісі та й відніс до родичів (Там же) Інша лісунка зробила так молодиці, яка знайшла її дитину в лісі і віддала їй, що вона мала в дома, чого зажадала, а як опісля умерла, то лісунка три дні приходила під її дім тужити (Там же, с 17)

Фантазія

Лісун сповняє такі функції, як бог Волос, а які пізніше перейшли на християнських святих Юрія, Николая та Власія Уночі перед Юрієм зганяє він усіх вовків на означене місце і там годує їх привезеними на возі окрайцями хліба Коли одному бідакові, що припадком був у ту пору в лісі, дав такий окраєць, то той розбагатів з нього, бо кілько його не їли, він усе проростав і ставав таким, як був Завидний старший брат бідака хотів також дістати такий окраєць хліба від лісуна, та натомість той вовк, якому не стало окрайця, роздер завидного багача і потрощив (Там же, с 16).

ЛИЗУН

Лизун — се чорт у постаті великого звіра Живе виключно в лісах і там поїдає людий (П Чубинський, Труди, I, с. 193)

Невідомий іншим слов'янам

ЧУГАЙСТЕР

(Чугайстрин, Лісовий Чоловік)

Чугайстер виглядає як чоловік, але такий високий, як смерека, в білім одязі До людини відноситься приязно, балакає з ним, гріється при ватрі, а лише бігає по лісах та поїдає лісовиці (нявки) (Знадоби, II, 454)

Чугайстер — се заклятий чоловік Він ходить лісами, блукаючи, і ніхто його не вб'є, ані не з'їсть, бо так йому пороблено Одежі не носить ніякої, а шкіра його покрита буйним волоссям Сповняє страшну функцію смерті нявок, бо вбиває їх і їсть, їх м'ясо служить все за поживу Зариється в листя і так чатує на нявку. Коли вона підйде, вхопить її, розідре надвоє і їсть (А.Онищук, Матеріали, с 60, ч 1) Коли люди розложать у лісі огонь,— приходить до них і смажить зловлену нявку на ріжні (Там же, с 60, ч 2) Чоловікові не робить зла, хіба просить чемно у

Чугайстер і Мавки

Чугайстер танцює з гуцулом

танець, а, відтанцювавши своє, відпускає (Там же, с. 60, ч. 3). Деколи обороняє навіть людей від шкоди (Там же, с. 61, ч. 4).

Невідомий іншим слов'янам. L.Preller, Griech. Mythologie, I, с. 452–457 (сілєни); L.Preller, Römische Mythologie, I, с 379–382 (Faunus).

Чугайстер і мавки

ПОЛЬОВИК

Польовик виглядає так, як чоловік; він увесь у шерсті, на руках і ногах великі кіхті, має хвіст, зубатий, окатий, з крилами, вуха, як у теляті, і має маленькі ріжки. Польовики не являються в своїм виді людям, особливо хрещеним. Їх можна так побачити хіба тоді, як сплять. Звичайно появляються вони як птиці, звірі або люди. Одному чоловікові явився був польовик у постаті кума і запросив його в гостину, але коли той при чарці перехрестився, все

Польовик

щезло, а він лишився на цембрині над студнею з очеретиною в руках (Знадоби, II, 449)

Часом перекидається польовик у бугая і манить за собою людей далеко в поле (Там же, 448) Польові біси живуть по степах, полях і лугах, їх місце в могилах, ярах, ямах, у могилах розкопаних і звичайних (Там же, 286) Один чоловік їхав під час бурі і бачив, що коли блисне, від могили вискочить голий чоловік, сплеще руками й засміється Се був власне польовик, що перекинувся опісля в козеня. Люди вірять, що гріх копати рівці збоку дороги, бо в них ховаються польовики, а там уже Бог не може їх убити (Там же, 288) Польовий чорт той, що завсіди сидить на полях (П Чубинський, Труди, I, с 193)

Інші слов'яни знають аналогічні істоти (переважно жіночого роду), але не ідентичні. Пор H Máchal, Nákres slov bájeslovi, с 134—140).

ВОДЯНИК

Водяник подібний до чоловіка, але має дуже великий хвіст (Знадоби, II, 455) і крила (Там же, 457). Як рибаки розкладають на березі вогонь, він виходить із води грітися. Риба втікає перед ним і тоді добре її ловити, бо сама набігає в сіті (Там же, 456, 459). Сидить у ріках та криницях і може показуватися людям у різних видах чоловіка, дитини, козла, пса, кота, качура, риби Любить робити збитки п'яним і заводить їх у болота Псує греблі, ломить у млинах колеса, коли не добрий, а як люди наближаються тоді до його царства, прим купаються або роблять щось на березі, то лякає їх і то так, що вони відлежують довго переляк (Там же, II, 457—459). Поводиться одначе й мирно з людьми (Там же, 459). Водяник старшує над русалками Риба, то його худоба (В Милорадович, Казки і оповідання, с. 41) Часом перекидається він сам у рибу, прим. сома,

і дає себе зловити в сіть, але звичайно не дозволяє себе нести додому (Там же, с. 42), або коли його занесуть, то навіть розвалює хату (Там же). Може заборонити ловити рибу там, де йому не подобається (Там же, с. 43) або й сам наганяє її в сіті, коли рибак пообіцяє йому щось (Там же, с. 45). Може зі злості трунути в воду, особливо коли хто легковажить його (Там же, с. 43), але любить і пожартувати, приміром, викидає човен із рибаком на берег так далеко, що

Водяник

Водяник (Водяник на човні)

той не годен зсунути його в воду, а другої ночі стягає сам човен у воду і ще й наповняє його рибою (Там же, с 45). Деколи просить рибаків, щоб дали йому покурити і сам викрешує огонь із якогось хабаззя (Там же, с. 44). Водяники женяться із дівчатами, що потопляться, і плодять з ними діти, а до поліжниць прикликають сільські акушерки Часом приходять навіть у гості з своїми жінками до іх батьків (Там же, с. 46) Перед Йорданом витягають діти на берег, аби їх не попекла свячена вода (Знадоби, I, 2).

Водяник виглядає як риба, але може показуватися й чоловіком, особливо дідусем із довгою бородою. Деколи розгонює рибакам рибу; щоби його задобрити, рибаки кидають йому "грудкову сіль", він лиже сіль, а вони ловлять рибу, скільки хотять (П.Иванов, Нар. рассказы о домовых, с 38—39). Дехто думає, що водяники повстають із тих потопельників, котрих тіла не знайдено і не поховано Їх душі приходять у виді білого пса до тіла в ночі і виють на березі, а потім скачуть у воду, стогнуть, свищуть і кричать (Там же, с. 41)

Мельники, рибаки уміють усе придобрюватися водяникам, кидаючи їм у воду новонароджені мертві діти і падлину; мельники кидають їм також у дарі у воду хліб, а рибаки варену рибу (Там же, с 44).

Водяник знаний іншим слов'янам Пор.: H Máchal, Nákres slov. bájeslovi, с. 143—149); L.Preller, Gnech Mythologie, I, с 380—381 (протеус)

БОЛОТЯНИК (Очеретянин)

Болотяник — се дух, що живе в болоті Він затягує до себе в болото в ночі проїжджого або прохожого, особливо коли той грає на сопілку (П Чубинський, Труди, I, с. 193)

Болотяник запрошує до себе прохожих, заводить їх до чудових кімнат, в яких грає музика, угощує, танцює з ними, а навіть обдаровує. Коли вони прийдуть до себе, переконуються, що сиділи у болоті, а цінні одержані подарунки — то якийсь пустий предмет, що міг послужити для їх обсмішення (Знадоби II, 461).

Болотяник

Болотяники множаться як люди і прикликають до своїх породільниць звичайні баби-акушерки. За вигоду нагороджують їх так, що мають із чого жити, коли сповняють лише усе, що сказав болотяник (В.Милорадович, Казки і оповідання, с. 47—48). Один чоловік їхав возом і бачив із далека, як болотяник сидів у баюрі на дорозі, мняв шкіру і співав, а опісля почав шити черевики. Коли чоловік наблизився, він пірнув у болото і заборонив чоловікові підходити ближче до себе, коли хоче, аби йому не велося зле (Там же, с. 47).

Знаний лиш у нас. Пор.. H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, с. 144.

ДІДО (Капуш)

Дідо — се опкунча, дивача істота, що пробуває звичайно в бзині. Він немоторний, неживий, все тіло довге заледво на п'ядь, зате голова велика, з довгим волоссям і довгою сивою бородою (O Kolberg, Pokucie, III, c 104).

В казках появляється також така істота, як дідо. сам на локоть, а борода на сім ліктів. Називається звичайно капуш. Капуш одначе злобної натури і поступає подібно як казкові змії або смоки: пориває дівчата і живе з ними в підземеллю, а тих, що бажають їх визволити, вбиває. Подужує також різних силачів, доки не натрапить на такого, що його вбиває або бодай проучує

Аналогічні істоти є і в інших слов'ян

МОРОК

Морок — се чорт, що робить людям багато зла; заколочує розум і чоловік ходить тоді як божевільний (П Чубинський, Труди, I, с. 96)

Сей дух нагадує в дечім манію, пор· H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 132.

КОПАЛЬНЯНИЙ ДУХ

По копальнях сидять також духи, яких називають земськими Земський дух виглядає так, як чоловік Він любить зачіпати робітників, смятися з них і кидати в них. Коли робітники не реагують на те, він дає спокій, коли ж злостяться, він робить їм збитки. Часом дух помагає робити. В Стебнику возив сам сіль до ставку, як кінь. Один робітник свистав у копальні в Бориславі, хоч сього не можна там робити. Зараз прийшов до нього земляний дух, відобрав від нього лямпу і водив його по підземеллю

цілий рік. По році привів його до виходу, але скоро вітер обвіяв робітника, він умер (Знадоби, II, 462–463).

Подібного духа під назою "Ditek" знають також словінці. Пор.: H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 133.

ЗЕМЛЯНИЙ ДУХ

Земляні духи сидять за кару в землі. Вони вибирають собі місце або під каменем, або під стовпом, або під деревом чи іншим предметом. Коли хто нарушить їх у посіданню — викине камінь, викопає стовп, зрубає дерево — тому біда, бо духи мстяться, а найчастіше насилають на виновника тяжку хворобу. Їх можна, одначе, перепросити Виновник наливає чарку горівки, п'є до духа, а опісля просить його пити і виливає горівку до викопаної ямки. Дух подобріє і попускає зі свого, а хорий вертається до здоров'я (Знадоби, II, 443).

Чоловік і нечиста сила

Ілюстрація до народної байки із збірки В.Гнатюка

БЛУД

Блуд перекидається звичайно в птаха, летить і манить чоловіка все далі за собою, аж доки не заведе його до якого багна: там робить із ним, що хоче. Не один дурний, побачивши його, думає, що ось я його зловлю, біжить за ним, а пташок, ніби то слабий, не може летіти, трохи побіжить, як чоловік уже туй-туй має його вхопити в руку, він порхне і знов пару кроків підлетить і сяде Чоловік біжить за ним далі, і він так веде за собою чоловіка чим раз далі, поки чоловік зовсім не зіб'ється з дороги. Такому пташкові ніколи не треба вірити, бо то звичайно буває блуд (Етн збірник, V, с. 173). Коли йдуть два товариш, тоді блуд обзивається за другого, і веде першого все далі й далі, аж заведе в яку западню (Етн збірник, sV, с 93). Не раз тручає чоловіка в воду (Знадоби, II, 522 і 531).

Мара

Блуд не дає пізнати чоловікові місця, на якім той заблудив і водить його навіть на малім просторі, приміром, на пасовиску (Знадоби, I, 196), довкола стирти (Там же, 192), по селі (Там же, 193), під селом (Там же, II, 517), довкола бзини (Там же, 518), по городі (Там же, 521), а навіть на печі. Показує чоловікові кілька доріг нараз, аби не знав куда йти (Там же, I, 195)

Блуд може показуватися у різних видах чолові-

кові і водити його аж до умучення, а не раз і знущатися над ним Так у постаті женщини водить блуд чоловіка до півночі, а по півночі заводить його у рів і там так побиває, що чоловік умирає на другий день (Знадоби, I, 185) Показується також у постаті пані (Там же, 186), кози (Там же, 187), пташків (Там же, II, 527), пса (Там же, 528—529), кота (Там же, 529), чоловіка (Там же, 530), копиці сіна (Там же, 526), світла (Там же, I, 188) Світло мигає в однім місці, а коли чоловік підійде до нього, переноситься на друге місце. Воно заводить чоловіка на болота, на води, в ліси, а в зимі як зажене куди, то чоловік замерзне (Там же, II, 503—507).

Блуд

Щоби позбутися блуду, треба собі пригадати, в який день припадав Св вечір і які страви тоді давано, або хто стояв по правім боці того, що заблудив, коли він причащався. Добре також перевернути на собі сорочку Можна також зігнутися, подивитися поміж ноги і сказати Мені туди дорога! Тоді блуд відчепиться (Там же, I, 196) Проти блуду добре знати день уродин і хрестин (Там же, II, 509) Хто їде волами, повинен поскидати з них усяке мотуззя і зараз спам'ятається (Там же, 510). Первака блуд не чіпляється ніколи (Там же, 511)

Блуд знаний усім слов'янам Пор: H Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c 156—163

БОГИНІ (Лісниці, Мамуни)

Богині — се злобні невісти, з зимним, нечутким серцем. Ростом бувають високі, але мізерні, бліді, з розчіхраним волоссям, з обвислими грудьми, які закидають аж на плечі Одягнені звичайно і підперезані зіллям сухозільником Живуть у печерах та неприступних місцях Свої діти люблять підкидати ночами поліжницям (підміни), а їх забирати собі Биттям тих відмін можна примусити богині, що віддадуть людську дитину, а свою заберуть. Бездітні богині бігають по полях і лісах, танцюють та плещуть у долоні Як здибаються з людьми, то старших заскобочують, а з молодих вибирають собі дівчата на дружки, а парубків на любасів Для оборони перед ними треба носити часник або тройзілля, або якийсь металевий предмет (O Kolberg, Pokucie, III, c 100–101)

Лісниці прибирають усе постать тої дівчини або молодиці, з якою парубок кохається Лісна приходить тоді, коли парубкові присниться дев'ять раз його коханка, а він про се нікому не скаже Як раз учепиться, то дуже тяжко її позбутися Коли лісниця полюбиться з вівчарем, то його вівці ходять, куди хочуть пастися та й усе прийдуть до нього самі і ніколи не вчепиться їх медвідь Коли хто лісниці не злюбиться, вона псує такому всю роботу в бутинах, чи на полонині, розганяє статок та випускає з кошари

Лісниці танцюють на своїм ігровищу і співають:

Не мий ногу ногою,
Не пий воду рукою,
Якби не лук, часник
І не оделен-зілля,
Мати би сина
На світ не сплодила.

Лісниці піддурюють та викликають до себе парубків так, що говорять, сміються і співають голосом коханки Кличуть їх навіть

по імені; хто відізветься, до того вони зараз пристають і вже йому трудно їх відкараскатися.

Лісниці ие терплять казок, тому, хто хоче, щоби вони не мали над ним сили, повинеи оповідати казки (В Шухевич, Гуцульщина, V, с. 198—200)

Є чоловічі і жіночі мамуни Вони манять до себе чоловіків десь у безвісті та уводять жінок Через мамуни є між людьми багато блудства (Там же, V, с. 202)

Богині — то жінки дітьків. Вони мають волосся по пояс, а груди так довгі, що закидають їх аж на плечі Один чоловік був зловив богиню і привів додому. Вона була від дитини, то мала молоко в грудях Була у нього цілий тиждень, але все сумувала, плакала і їла дуже мало По тижневі випустив її (Зиадоби, II, 476, і Гал.-руські нар. легенди, II, ч 217—218)

Богині радо зближаються до людей, а коли ті кладуть огонь, приходять грітися (Зиадоби, II, 479—482) Часом підсідають иа віз, коли мужик їде лісом, але вони такі тяжкі, що коням дуже трудно їх тягнути (Там же, II, 481) Не раз зваблюють до себе мужчин, що працюють по лісах, а тужать за полишеними дома жінками, і вже не випускають їх від себе (Там же, II, 480). Бували випадки, що богині вихрещувалися і виходили замуж за парубків (Там же, II, 482). Свої діти люблять дуже підмінювати за людські (Там же, II, 483—484).

У інших слов'ян (чехів, словаків, словінців) знані сі істоти під назвою диких людий. Пор: H.Máchal, Nákres slov bájeslovi, с. 126—130

ВІДМІНА (Підміна)

Відміна — се дитина богині, яку воиа підкидає поліжниці, а її дитину забирає собі Відміна має малеиьку голову, довгі вуха, тонкі ноги, велике черево, хорує ненастанио, не ходить до сімох

літ, а така буває нетерпелива, що ніколи не можна її нагодувати Полишена в хаті, виїдає всі страви, за що її б'ють, коли достережуть, і викидають. Богиня забирає її назад, а приносить украдену дитину, говорячи: "На тобі твою дитину, ти над моєю збиткуєшся, а я твоїй не кажу нічого; диви, яка вона гарна та чиста" (П.Чубинський, Труди, I, с 194–195)

Людські діти хапають і підмінюють не лише богині, але й чорти всі ті підміни не різняться одначе від себе (Знадоби, II, 487–490).

Відміни знані й іншим слов'янам, головно чехам. Пор· H Máchal, Nákres slov bájeslovi, c. 130; Сумцов, Культурные переживания, c. 180–182.

МАВКИ (Нявки, Бісиці)

Мавки живуть по лісах і являються людям як молоді, гарні дівчата. Заманивши когось до себе своєю красою, розмовляють із ними, кокетують, а потім заскобочують на смерть. (П.Чубинський, Труди, I, с. 206).

Мавки живуть у гірських печерах, коморах, що мають перед собою широкі краєвиди Їх столиці вистелені і обвішані килимами Вони сидять і прядуть крадений льон, тчуть і з вибіленого полотна шиють одяги. Як розтають сніги, мавки бігають горами й долинами і засаджують на них квіти. Коли все зазеленіє і розцвітеться, вони рвуть квітки, затикають коси і забавляються або купаються по потоках та озерах. Найчастіше виводять одначе танці на ігровищах, а навіть виправляють оргії, особливо на Купала.

Мавки бувають високого росту, лице мають округле, а довгі коси спускають на плечі і затикають цвітами Одяг їх тонкий, прозорий, спадає недбало по усім тілі. Їх бистрих, блискучих очей

не гріє людська душа, а нутро їх отворене (се не загальне вірування). З мужеського боку відповідають їм дідки. Мавки не злобні; вони щонайбільше зваблюють хлопців до себе на танці, але коли їх хто пострашить, вони втікають (O.Kolberg, Pokucie, III, с. 97–100).

Нявки виглядають із переду як дівчата, а ззаду тіло отворене і видно утробу. Вони сходяться на розігри в тиждень по Зелених святах на верхах гір і гуляють там та граються. Якби недалеко від них спав тоді хто, а не твердо, то бачив би їх крізь сон. Але вони би взяли його з собою, якби не мав при собі часнику або оделяну. Танцюючи, приспівують звичайно:

Єк би ни лук, чиснок, ни одилен зіле,
Мати синка породила, ми би єго взєли

(В.Шухевич, Гуцульщина, V, с. 200–201).

Мавки танцюють

Мавка вабить парубка

Нявки — се чудово гарні хлопці й дівчата, які лише тим різняться від людей, що тулів їх від сторони плечей цілком отворений так, що видно і утробу і серце і келюхи (А.Оницук, Матеріали, с. 56). Вони живуть громадно, похапавшися за руки, стають у колесо і танцюють дуже швидко (фуфелов ідуть) причім приспівують. Танцюють також парами, але се не кожний може бачити і не в кожну пору. До танцю приграє їм чорт на дудці (козі) На тім місці, де раз перетанцюють, трави не буде повік. Такі місця звуться ігровицами (Там же, с. 57). На зиму ховаються кудись, але від часу до часу виходять зі своїх криївок, а стрільці подибують не раз їх сліди на снігу, подібні до дитинячого. Часом заманюють людей і заводять їх у безвісти (Там же, с. 58). Тоді треба лише скинути сорочку, перевернути на виворіт і таким чином відкараскатися від нявки. Нявки можуть ссати людину і то

не лише женщину, але й мужчину й дитину. Така людина марніє, сохне, а вкінці вмирає. Один парубок був заманив нявку до себе і оженився з нею, але вона при першій відповідній нагоді втекла (Там же, с. 59).

У інших слов'ян відомі як лісові панни. Пор: H.Máchal, Nákres slov bájeslovi, с. 130—132. Також як majky, nejky, navjaky, navie, пор. Там же, с. 119—121, L.Preller, Griech. Mythologie, с. 445—449 (німфи).

Чугайстер пече Мавку

РУСАЛКИ

Русалки — се дівчата, що потопилися в часі купелі. Вони живуть на дні ріки в чудових, хрусталевих палатах. Як місяць зійде в ночі, вони виходять на берег і співають чарівні пісні, а хто лиш зачує, підходить ближче Тоді русалки заскобочують його насмерть.

Русалки — се водні красавиці. Вонн виходять ночами на береги озер, рік, потоків, голі, в вінках із осоки або галузок, сідають

на траву і чешуть коси або виводять танці. Деколи ховаються в корчах, а коли дівчата виходять досвіта по воду, випадають несподівано, питають: "Полин чи петрушка?" Як дістануть відповідь полин, утікають, як петрушка — заскобочують дівчину і втягають у воду (П.Чубинський, Труди, I, с. 207).

Пісня русалок

Русалки виглядають як маленькі діти. Вони скачуть одна проти другої, плещуть руками та співають:

Не мий ноги об ногу,
Не сій муки на діжу.
Ух, ух, солом'яний дух, дух!
Мене мати уродила,
Нехрещене положила.

Русалки гойдаються на гілках

Коли побачуть кого, перемінюються зараз в великі дівчата і женуться за ним, щоби заскоботати на смерть. Вони не дають рибакам ловити риби та проганяють людей також із іншої роботи, як її роблять поблизу них і лякають не лише женщин, але й мужчин так, що перелякані віддають їм навіть свої діти, а не раз із переляку вмирають. У лісі гойдаються на деревах, ухопившись за гілля руками. Ходять звичайно голі, з довгими розпущеними косами, а очі в них зелені, як у жаб (Б.Грінченко, Из уст народа, с. 145—154; Знадоби, II, 473).

Русалки — маленькі, як ляльки, бігають по траві, викрикають та в долоні плещуть. Можуть прибирати також інші постаті, приміром, щура (В.Милорадович, Казки і оповідання, с. 36 і 37).

Один парубок купався перед клечальною неділею, коли нараз побачив при другім березі у воді надзвичайно гарну голу дівку, що сміялася та плескала в долоні Догадавшись, що се певно русалка, вискочив із води і побіг додому, полишивши навіть одяг на березі (Знадоби, II, 485)

Русалки можуть перекидатися у вивірки, щурі і жабн, що сідають на кладочках, де женщини перуть білє. Вони діляться на дві часті: русалки з іменем і без імені. Ті діти, що мати сама дає ім'я,

хоч живому, хоч неживому, називаються іменними, а ті, шо мати не дасть імені, називаються безіменними Всі сі діти живуть у воді, поки збереться їх сорок сороків Тоді ті, що з іменем, ідуть на небо, а без імені остаються в воді аж до страшного суду Як вони живуть у воді, то іменні б'ють безіменних і приговорюють "У вас батько проклятий, у вас мати проклята! Вони вас родили, а імені не дали" Русалки з іменем подібні до маленьких дівчаток, без імені — також дівчата, але страшні, безволосі На свій празник, 10 мая, вилазять із води, бігають по полі, лякають людей, а кого зловлять, заскобочують на смерть Скоботати можуть лиш доки не загримить, опісля вже ні В передодень Купала розкладають іменні русалки огонь коло ріки і скачуть через нього, а безіменні вибігають із води, хапають попіл з іскрами, посипають голови, щоби росло волосся і знов ускакують у воду. Коли котра загубить іскру, а чоловік надійде на те місце і настолочить так, що вона пристане до ноги, то русалка являється у такого чоловіка і кричить під вікном. "Віддай моє". Ходить до того часу, поки весняний грім не загримить (П Иванов, Нар. рассказы о домовых, с 46—47).

Іншим слов'янам знані під назвою водних дівчат і русалок Пор: H.Máchal, Nákres slov bájeslovi, с 149; 115—119, L.Preller, Gnech Mythologie, с. 445—449 (німфи).

МОРСЬКІ ЛЮДИ
(Сирени, Люзони, Мелюзини)

Морські люди повстали з тих єгиптян, що гнали за жидами, коли Мойсей виводив їх із єгипетської неволі, і потопилися в Червонім морі. Вони все довідуються, коли буде кінець світа і бажають, аби він прийшов якнайскорше (М Драгоманов, Мал нар. предания, с 96, 8)

Морські люди бувають і мужчини, і женщини Одного разу рибаки були спіймали морського чоловіка, він лише покритий лускою, як риба, і замість ніг має хвіст. Спійманий сидів три дні в шафлику у воді, зігнувшись удвоє і витріщивши очі Коли його пустили назад у воду, він з утіхи то поринав, то виринав, гоготав та плескав у долоні (Там же, с. 1, 2)

Люзони повстають із дівчат, що померли перед вінчанням. Вони виглядають у горішній половині, як дівки, у долішній — як риби Коли гарно надворі, особливо на Юрія, Івана, Петра, Зелені свята, вони виходять на берег і співають пісні, вигадують байки та молитви, а люди переймають від них. Вони мають велику силу Живуть далеко у великих водах, а в гори не заходять (В Шухевич, Гуцульщина, V, с. 201)

Мелюзини живуть у морі Вони напівженщини, а напівриби, голова, руки, черево — жіночі, а замість ніг мають риб'ячий хвіст Вони співають так чудово, що море тоді успокоюється, а чоловік може заслухатися до смерті

Мелюзини визначаються незвичайною красотою і чарівним голосом Вони підпливають до кораблів і коли їх не проженуть гарматними вистрілами, вони доводять співом до того, що на кораблі всі засинають, а вони його перевертають Вони складають пісні і підкладають їх під ноти Вночі виходять на берег і кого здиблять, заїдають (П Чубинський, Труди, I, с 209, 211, Знадоби, II, 486).

Морські люди знані й іншим слов'янам Пор H.Máchal, Nákres slov bájeslovi, с 142 Оповідання про них переважно книжного походження, спираються на апокрифі про перехід Мойсея через Червоне море, й почасти на західнім оповіданню про Мелюзину. Апокриф і оповідання основані одначе на давніх народних віруваннях — Н Сумцов, Культурные переживания, с. 49—51. L Preller, Gnech Mythologie, I, с. 382—384 (сирени)

СТРАДЧАТА (Потерчата)

Страдчата — се діти, що померли не хрещені Вони літають сім літ і кричать "Хресту!" Коли хто почує голос страдчати і охрестить його, кинувши йому кусник платка на крижму та, вимовивши звісну формулу (крещається раб Божий і т д.), воно стає ангелом, коли ні, воно по 7 літах стає нечистим духом, літає і робить людям збитки, але звичайно не шкодить. Часом появляються страдчата в постаті лелеки Подразнені, мстяться вночі преразливим вереском, або появляються у постаті потворів та страшних привидів (Знадоби, II, 494–502; А Онищук, Матеріали, с 56; O Kolberg, Pokucie, III, c. 102)

Потерчата літають у виді птиць, найчастіше сороки або лилика (Знадоби, II, 496) Коли хто кидає крижму потерчати, повинен стерегтися, щоби чорт не виробив йому якого зла. Одну паню, що давала крижму, ударив чорт так сильно, аж їй око вилізло (Там же, II, 494)

ЗМІЙ (Метеор)

Змії виглядають як люди, лише голов можуть мати більше (3, 7, 9, 12). Живуть так само, як люди, у палатах, де гостяться і балюються На жінок поривають собі дівчата з землі і з ними сплоджують діти, що вдаються в батька, а не в матір Вони визначаються великою силою і не раз зводять з людьми бійки (Знадоби, II, 470).

Змії підкидають звичайно на дорозі, куди ходять дівчата, якісь предмети, що дівчата люблять, примірм, стяжку, запаску, шовкову хустку, перстень і ін Коли дівчина візьме предмет і принесе додому, се дає змієві причини почати до неї ходити по ночах у постаті парубка або панича Тоді лягає він звичайно коло дівчини і ссе то одну, то другу грудь, причім висисає з неї кров. Коли

дівчина віднесе завчасу знайдений предмет там, звідки його взяла або знайде якийсь спосіб, як змія позбутися, то живе далі, а як не знає, що робити, то в'яне і швидко гине (В Милорадович, Казки і оповідання, с 52–55). Змії літають у повітрі і їх можна тоді побачити "І я таки бачила змія . Гляну, аж він летить, а іскри так і сиплються Так я швидше припала до землі, бо на його, кажуть, гріх дивитися, та молюся. "Да воскреснет Бог..." Коли чую· як загуде! От вже, значить, пролетів Тоді я встала, перехрестилась, глянула на небо, аж його вже нема, тільки смуга по небу, де пролетів".

Кажуть, що він до жінок літає, та молоко з грудей тягне Як прилетить, удариться об землю та стане парубком І та молодиця, до котрої він унадиться, жовта-жовта буде, як віск, бо він, як не стане молока, то кров тягне (Б.Грінченко, Матеріали, II, с 2)

Один чоловік шов селом і бачив, як над його головою пролетів змій, якраз як куль соломи, а з того куля так і сиплються іскри і він так увесь і сяє. Він летів, бо ніс гроші тому, що йому записався (Б.Грінченко, Из уст народа, с. 4). Раз прилетів змій до молодиці, поклав крила коло хати, а сам перекинувся в чоловіка і пішов до хати. Парубок підстеріг, схопив крила і змій мусів їх викупляти (Там же, с. 6)

Змій підпалює чоловіка, розгнівавшись на нього (Там же, с 7).

Змій хоче з'їсти чоловіка, прибравши постать вужа, але коровай не дає (Знадоби, II, 469)

У інших слов'ян знаний під назвою plon, plivnik Пор. H Máchal, Nákres slov bájeslovi, с. 153–156

ПЕРЕЛЕСНИК (Літавець)

Перелестник — то злий дух, що являється кому-будь, але звичайно молодим коханцям, у виді любленої померлої особи Він на-

відується дуже часто, веде любовні розмови, цілується, заспокоює пристрасті. Людина, до котрої він ходить, зачинає одначе сохнути, в'янути і швидко вмирає (П.Чубинський, Труди, I, с 199).

Літавець — се дух небіжчика, за яким дуже жалують. Він може довести того, до котрого ходить, до смерті (В.Ястребов, Материалы, с 78).

Літавець — се злий дух, видний у постаті летючої звізди. На землі стає він парубком або дівчиною, повною краси, високого росту, з довгими русими косами. Показується хлопцям або дівчатам, розпалює в них любов, а коли ті піддадуться йому, стискає їх в обіймах так сильно, що вони від того сохнуть і вкінці мусять умирати (O.Kolberg, Pokucie, III, с 103).

Коли перелестник перелетить понад чию хату, то з того господарства нічого не лишиться, воно зведеться нінащо (Знадоби, II, 471)

Перелестник відомий лише українцям, як виходить із праці Г.Махаля, де він зачислений чомусь до лісових духів (с 125–126).— Н Сумцов, Культурные переживания, с 276–281

НІТКИ

Нітка — се не відома ближче істота. Вона ходить ночами так, що ніхто її не бачить, присувається тихенько до людини, що спить і ссе її. Ссе старого і малого, навіть дитину, але вони того не чують і не бачать її. Тому то приговорюють на діти. "Тихе, спокійне, як ніточка". Аби її не допустити до себе, прив'язують до цицьки сотик, а під сотик приліплюють трошки коняка[1]. Кажуть, що тоді вони вже не беруться до людини (Етн. збірник, т V, с. 94).

[1] Кінського лайна

НІЧКИ

В деяких місцевостях Київщини відомі женські мітичні істоти, що називаються нічками Вонн сидять по хатах та ночами, особливо в п'ятницю, стукають і доказують усячину. Бабн заховують старанно перед ннми куделі, бо бояться, щобн не повнпрядали їм льону (Чтения О И и древн., 1865, III, с 217).

Се істоти ідентичні, очевидно, з російськими кикиморами. Се маленькі карликн, в якнх голова не більша від наперстка, а тулів такий тонкий, як солома Вонн ходять без одежі і без обувн, бистро бігають, зорко видять на далекі просторн, ніколи не старіються і все рухливі; люблять стукати, гримати, свистати і шипти. Коли поселяться в хатп, то надоїдають усім нічною стукітнею. Улюблене їх заняття — прясти, ткатн по ночах В тихі ночі чути виразно, як вони витягають і сучать нитки та снують ткань (А Афанасьев, Поэтич. воззрения, III, с. 136—137).

Коли в одній казці героїні задають задачу спрясти за ніч стільки повісем, що ніяка людина на тім протязі часу не година сього зробити і вона попадає в розпуку, тоді являється перед нею три женщини, успокоюють її і виконують за неї роботу. Сими женщинамн можуть бути нічки.

ЧАСНИК

Говорять, що гуцул, коли хоче, щоб часннк був міцний, їдкий, убиває гадюку, рубає її і тою кров'ю підливає часник. Коли чоловік оббнрає часник, він йому говорить:

Не лупи мене до живого,
То я ті збавлю від усього злого

Тому треба їсти нелуплений часник, а лупину випльовувати (Етн збірннк, т. V, с 170)

Хто їсть нелуплений часник, того ніколи блуд не возьметься (Там же, с. 210).

Хто хоче пізнати відьму між іншими жінками, робить ось що: кладе на Святий вечір на чотири роги стола по головці часнику. Повечерявши, бере з кожної головки один зубок, садить у кулешірник (горнець від кулеші) і кладе на вікно, щобн той часник зійшов і ріс. Так він росте до Великодня. На Великдень бере з того часнику одно зелене перце до рота і держить увесь час богослуження, доки не посвятять пасок. Скоро піп покропить паски свяченою водою, той чоловік перекусує зубами часник у роті. В тій хвилі побачить відразу, котра жінка відьма, у неї на голові дійниця з молоком. Але той чоловік не сміє нікому про се сказати, бо відьми кинулись би на нього і розірвали на місці (Етн. збірник, т. V, с. 211).

ПЕРСОНІФІКАЦІЇ

Сонце
Місяць
Зоря
Звізди
Світання
Дощ
Туча
Град
Дуга
Мороз
Вітер
Вихор
Огонь
Доля (Щастя) і Недоля
Злидні
Сон
Обида
Диво

СОНЦЕ

Сонце представляють собі у виді чоловіка з ясним лицем, котрого промені освічують увесь світ (П Чубинський, Труди, I, с 4)

Сонце пробуває постійно на землі на краю світа і в день ходить по небі в ризах, повних світла й тепла, які вдома скидає з себе й розвішує, а вночі спить Воно має маму, а жінок поривае з землі В часі ходу на небі має пристанки, де віддихає й покріпляється наїдками та напитками. На небо виходить рано по драбині в однім, а ввечері по другій сходить в другім кінці. В його ризах може і хто інший повнити його службу. Одному парубкові удалося відібрати украдену сестру і втікти з нею вночі, коли сонце спало (Там же, I, с 5—6).

Сонце товаришує з Місяцем, Вітром і Морозом Раз здибали вони мужика, що їх поздоровив і на запит, кому кланявся, вказав на Вітра. Тамті образилися і погрозили мужикові, але Вітер запевнив його, що не має чого боятися, бо як Сонце припече, він подує холодом, як Місяць сховається, він розжене хмари, як Мороз потисне, він не буде дути (Там же, I, с 31; В.Лесевич, Опов Р.Чмихала, с 37).

Знане всім слов'янам. H.Máchal, Nákres slov bájeslovi, c. 39—49, L Preller, Gnech Mythologie, I, c. 291—297 (геліос); L.Preller, Römische Mythologie, I, c 168 і 324—327.

В одній пісні жалується Сонце Богові так на злих людей, що тепер понаставали·

Ей скаржилося світле Сонейко,
Світле Сонейко милому Богу.
— Не буду, Боже, рано сходжати,
Рано сходжати, світ освічати,
Бо злі ґаздове понаставали
В неділю рано дрова рубали,
Аж ми до личка тріски прискали
— Світи, Сонейко, як єс світило.

Буду я знати, як їх карати,
На тамтім світі, на страшнім суді.

У другій строфі жалується Сонце на ґаздинь:

Бо злі ґаздині понаставали:
В п'ятойку рано хустки зваряли,
А ми на лице золу виливали.

У третій на дівчат:

Бо злі дівойки понаставали:
В неділю рано коси чесали,
А ми до личка волосся метали.

Бог відповідає так само, як у першій строфі (Я.Головацкий, Народ. песни, II, с. 243—244).

Не вважаючи на християнську закраску пісні, в ній переховалися останки релігійно-міфологічного світогляду, а саме в висловах, що люди, які працюють у неділю, кидають у лице Сонця тріски, золу, волосся "Таке кидання різних предметів у лице Сонця,— каже М Сумцов,— було в поганській старині дуже розповсюджене як зверхня фома складання жертв Сонцю. І тепер ще монгольські шамани, звертаючись у молитвах до Сонця, хлюпають у гору молоком, на знак складання в жертву молока Сонцю. Се саме значення має слов'янський звичай хлюпати вином вгору на весіллях та підіймати дитину вгору на хрестинах В останнім звичаю об'являються символічне посвячення чоловіка Богові і призив на нього вищої благодаті (М.Сумцов, Культурные пережи-вания, с. 170—171).

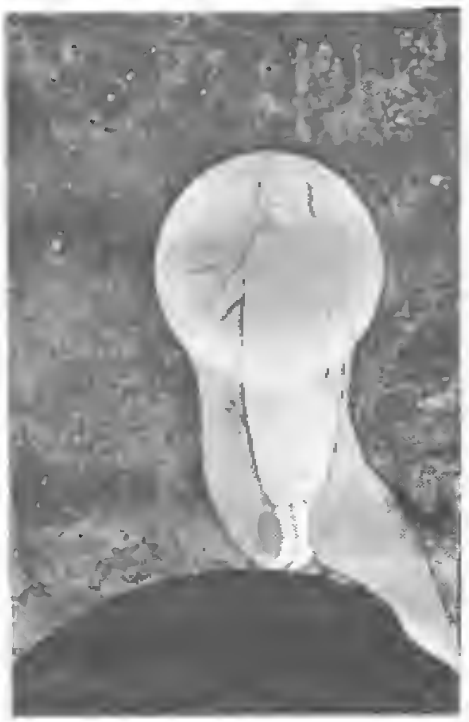

Сонце

МІСЯЦЬ

Місяць представляється як мужчина, якого завданням є заступати вночі Сонце і освічувати світ. Він виступає як брат Сонця. В одній колядці говориться:

Встань, господарю, не лежи!
На твоїм двору райськая студня,
Над тою студнею три брати горять:
Оден братенько — ясний Місяченько
(В.Гнатюк, Колядки і щедрівки, І, с. 173).

Третім братом буває Дощ. У коляді вибираються вони до господаря колядувати. Господар, очевидно, надіється гостей, тому в нього все приготоване:

Подвіренько му красно вметено,
На подвіреньку світлонька стоїть,
А в тій світлоньці тисові столи,
А по тих столах тонкі обруси,
На тих обрусах все колачеве,
Все колачеве житні, пшеничні.
Коло колачів жовтії чаші,
Жовтії чаші з зеленим вином,
З зеленим вином, з солодким медом,
З солодким медом, з вареним пивом.
За столом сидять три товариш.

. . . . . .

Перед ними стоїть господаречко,
Господаречко, ім'я Йванко.
Ой стоїть, стоїть, шапочку держить,
Шапочку держить, низько ся кланять:
— Ой я вас прошу, три товариші,
Ой я вас прошу, на що пан Біг дав,
Ой я вас прошу, їжте та пийте.
Вихваляється перший товариш,

Перший товариш, ясний Місячик:
— Як же я зійду звечера пізно,
Ой я освічу гори, долини,
Гори, долини, господаренька
(Там же, с. 172).

В іншім варіанті Місяць говорить:

. . . . . Нема над мене.
Як же я зійду разом з Зорями,
Урадуються гості в дорозі
Гості в дорозі, войско в обозі
(Там же).

Ще в іншім варіанті, коли господар допитується, котрий гість найстарший:

А Місяць каже: Я буду другий,
Бо як я зійду вночі в півночі,
То ся врадує вся звір у полі,
Вся звір у полі, рибоньки в морі,
Гість у дорозі, войско в обозі
(Там же, с. 180).

Як у сій колядці, так і в народнім віруванню, виступає Місяць як брат (молодший) Сонця (П.Чубинський, Труди, I, с. 8, 9).

У литовців є вірування, що Місяць був мужем Сонця, але не вірним, бо бігав за Зорею. Мабуть се вірування було і в нас, а його відгуком належить уважати отсю пісню, що заховалася в Чернігівщині:

Ой там за лісом, за бором,
Там Соиечко іграло,
З Місяцем розмовляло:
— Питаю тебе, Місяцю,
Чи рано сходиш,
Чи пізно заходиш?
— Ясне моє Соиечко!

А що тобі до того,
До зіходу мого?
Я зійду, свитаючи,
А зайду, смеркаючи
(А.Афанасьев, Поетич. воззрения, I, с. 77)

В інших піснях бачимо дійсно, що Місяць виступає як батько, Сонце як мати, а зірки (звізди) як діти:

Ясне Сонце — господиня,
Ясен Місяць — то господар,
Ясні зірки — його дітки
(А.Метлинский, Южнор. п., с. 342).

Се поріднення небесних світил бачимо також у колядці, забарвленій уже християнськими красками:

Стояв костьол новий, незрублений,
А в тім костьолі трн оконечка:
В першім віконци ясноє Сонце,
В другім віконци ясен Місяць,
В третім віконци ясні Зіроньки.
Не єсть воно яснее Сонце,
Але єсть воно сам Господь Бог.
Не єсть воно ясний Місяць,
Але єсть воно сам син Божий.
Не єсть воно яснії Зіроньки,
Але єсть воно Божії діти
(Известия Ак. наук, I, с. 165)

В колядках і інших піснях виступає Зоря, звичайно, як сестра Місяця:

Слала Зоря до Місяця·
Місяченьку, мій братіку,
Не заходь ти раній мене.
Зійдемо обоє разом,
Освітимо небо й землю,

Зрадується звір у полі,
Зрадується гость у дорозі
(П Чубинский, Труди, IV, с 112, ч 135).

В іншім місці·

Ой небом, небом, небом синеньким,
А по нім ходить Місяць ясненький,
Ясна зірничка його сестричка·
— Куди ти ідеш, ясна зірнице?
— Іду від Бога, іду на землю,
Іду на землю, іду на села,
Богу на славу, людем на хвалу
(Я.Головацкий, Народ. песнн, IV, с. 103).

Місяць опікується залюбленими, тому дівчата звертаються до нього за помочею, коли хотять принадити до себе хлопців. Вони виходять на молодику на двір і примовляють до Місяця три рази: "Місяцю Владимиру! Ти високо літаєш, ти все бачиш, ти все чуєш, як невольники і невольниці плачуть за батьком та за матірю, за дітками маленькими; як корова за телям, як лошиця за лошам, як ослиця за ослям, як море за морем. Даруй же, Господи, щоб так за мною народженною, хрещеною і молитвенною рабою Божою Марусею Грицько плакав" (П.Чубинський, Труди, I, с 92).

Так само звертається дівчина з просьбою до Місяця, аби світив її милому

Ой Місяцю, Місяченьку, не світи нікому,
Лишень мому миленькому, як іде до дому
(Я Головацький, Народ песни, I, с 237).

Місяць має своїми фазами вплив на людий і ростини. Людина, що вродиться на новю, заховує все життя молодість і свіжість лиця та живий і веселий характер, а та, що вродиться при кінці місяця, має понурий вид. Хто вродиться на "перекрою", той не

довго поживе в подружжю, повдовіє на половині подружнього життя Перша кватира в місяці уходить за дуже трудну, тому в тих сімох днях не починають ніяких важніших робіт; не починають орати, сіяти, жати, квасити борщ або капусту і інше, зате рослини для ліків найліпші тоді, коли призбирані на "молодику" Уважають також на третю кватиру, що уходить за "гнилу", тому не всі роботи можна тоді виконувати, приміром, вариво тоді гниє, на зрубане дерево нападає червоточина На "підповні" надіються доброї погоди, тому в літі тоді беруться до сіна. При кінці місяця надіються дощу, тому перед тим сіють

Коли появляється повний місяць, селяни звертаються до нього лицем, кланяються і моляться, просячи в Бога щастя і здоров'я

Фази місяця, по вірованню, походять звідти, що високо вгорі є заслонка, якою завідує св. Юрій Він то опускає її, то підносить, а наслідком того ми бачимо переміни місяця, які називаються: нів (новик, перша кватира, молодик), підповня (друга кватира), повня (старий місяць) і остання кватира Коли місяць настає "рогами вгору" — буде погода, коли вниз — буде дощ, а зимою мороз Коли місяць трохи червонавий — буде погода і вітер, коли блідий — буде дощ. Так само, коли місяць обгороджений — не буде погоди Плями на місяці пояснюють, що се брат брата держить на вилах, пробивши

Місяць

його, або що то представлене убійство Авеля Каїном. За те, що на нім представлене убійство, приказав Бог Місяцеві кожного місяця родитися, рости і вмирати. По смерті сходить Місяць в ад, перетоплюється там, очищується і знов народжується. Разом із ним перероджуються і ті жиди, що розп'ялн Христа і стоять на сторожі коло гробу Христового в Єрусалимі (П.Чубинський, Труди, I, с. 9—11)

Світан, Сонце, Дощ, Місяць

У народі заховалася ще досі поговірка: "Місяць наш божок, а хто ж нам буде богувати, як його не стане?"

Пор.. H Máchal, Nákres slov. bájeslovi, с. 49—56; L Preller, Griech Mythologie, I, с. 297—299 (Selene); L.Preller, Rõmische Mythologie, I, с 327—329.

ЗОРЯ

Зоря представляється женщиною і внступає в товарнстві Сонця й Місяця Вона приходить у гостину до господаря з ними і на запит:

"А що ж нам нарчеш, ясна Зорейко?"

Відповідає.

Я тото нарчу: як я ізійду
Тамтої ночі перед зорями,
Зрадуємися вся звір у полі,
Вся звір у полі і рнба в морі

(В Гнатюк, Колядки і щедрівки, I, с 176).

В іншій колядці вона веде розмову з Місяцем:

Ішов, перейшов Місяць по небі
Та ізустрівся з яснов Зорою:
— Ой Зоре, Зоре, де в Бога була,
Де в Бога була, де маєш стати?
— Де маю стати? В пана Івана,
В пана Івана на його дворі,
На його дворі та в його хаті.
А в його хаті та дві радости:
Перша радость — сина женити,
Другая радость — дочку оддавати
(Там же, с. 118).

ЗВІЗДИ

Діти і зорі

Звізди — се діти Сонця і Місяця, що послугують усе своїм батькам (Там же, I, с. 14).

Відомі всім слов'янам. Пор.: H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 58–61.

СВІТАННЯ

Світання представляється як мужчина. Воно товаришує з Сонцем, Місяцем і Дощем та заходить із ними до людей в гостину. За суто заставленими столами, коли всі товариші вихваляються своїми добрими прикметами, Світання так говорить про себе:

. . . . . .
Нема понад мене!
Як я засвитаю, ввесь мир утішаю
(В.Гнатюк, Колядки і щедрівки, I, с. 177)

ДОЩ

Дощ представляється як мужчина. Він товаришує зі Світанням, Сонцем і Місяцем і заходить разом із ними до людей в гостину. В одній колядці виступають Сонце, Місяць і Дощ як брати·

Ой мав батенько я три синойки:
Перший синойко — ясне Сонейко,
Другий синойко — й а Місячейко,
Третій синойко — дрібний Дощейко
(В.Гнатюк, Колядки і щедрівки, І, с. 174).

Всі три брати вибралися колядувати до господаря:

Під віконечком три коляднички,
Три коляднички все й не простії,
Все й не простії, всі три святії.

Господар запрошує їх до хати, засаджує за тисові столи, заставлені наїдками та напитками, просить харчувати й пити, а потім уходить із ними в розмову. По черзі доходить до Дощу й питає:

Гой, що ж нам нарчеш, дробен Дощику?

Дощ відповідає:

Гой, я вам нарчю: Та й як я спаду,
Гой, як я спаду мая місяця,
Я врадується жито, пшениця,
Жито, пшениця, всяка пашниця
(Там же, с. 179).

В іншім варіанті ще додає:

Будуть снопоньки, як повозоньки,
Будуть копоньки, яко звіздоньки
(Там же, с. 172).

Ще в іншім варіанті допитується господар гостей, котрий з них найстарший

Ой Дожджик каже: я бо найстарший,
Бо як спаду мая місяця,

То ся зрадують гори, долини,
Кремінні гори, житенько в роли,
Жито, пшениця, свята земличя
(Там же, с. 180—184).

Коли селяни навесні бажають, аби на засіви упав зливний дощ, приспівують йому·

Іди, іди дощику,
Цебром, ведром, дійницею,
Над нашою пшеницею!

Дощ

ТУЧА

Туча представляється як гарна дівчина, але докладнішого опису її вигляду не маємо Відома нам із заклинання для відвернення тучі

Хто заклинає тучу, виходить перед вечерею[1] на двір, кланяється на всі чотири сторони світа і виголошує слова: "Туче, Туче, Туче, красная дівице! Слиши глаголи сія і вопрошеніе моє.

Тебе тепер прошу на вечеріє (ім'я) при моєй вечері. Прийди к мні скоро от востока і запада, сяди (со) мною за єдним столом вечеряти, із єдной миси і єдною лишкою і край єдиного хліба і пій єдину чашу і єдну бесіду со мнов бесідуй".

По вечері виходить на двір і знов на чотири сторони світа виголошує формулу: "Туче, Туче, Туче! Звалем тя к моєй вече-

[1] Заклинання виголошується у вечер перед Різдвом, Новим роком, Йорданом, Благовіщенням, у цвітний і страстний вечір, перед Вознесенням, Сошествієм і Преображенням Воно вийняте з рукописного збірника, списаного 1707 р в Угорщині

ри, а ти не пришла, мнов єс ізгорділа Прото ж я тебе заклинаю Богом живим і всіма святими угодники Божіїми от всіх стран, Яко єсть ту тепер не прийшла до мене ко моєй вечери, так же тучі не могут прийти до нас в віки віком Амінь" (А.Петров, Материалы для истории Угорской Руси, IV, с. 59)

В оній народній пісні розмовляє Туча з Громом:

Ох і говорила да Туча з Громом
Чи славен ти будеш з стуком, гуком?
Да шо ж ти підеш да з стуком, гуком,
А я за тобою із дрібним Дощем
Чи славен ти будеш з стуком, гуком,
Ой чи я славніша із дрібним Дощем?
(П Чубинський, Труди, IV, с 179, ч 350)

ГРАД

Що наші предки почитали також Град, про те маємо згадку в Слові Григорія Богослова (з XI ст.)*, де при слов'янських віруваннях говориться· "А инъ Градъ чьтетъ" (Известия Ак наук, IV, с 310) Ся персоніфікація Граду переховалася до нині в однім замовлюванню Коли покажуться градо-хмари, тоді градівник, що відвертає град, бере прутик одноліток[1] і роговий ножик, освячуваний сім разів на Великдень разом із паскою, і йде на границю. Там вбиває ніж у землю і починає говорити молитви, але всі від кінця до початку (прим , Отче наш· Амінь, від лукавого і т д) Коли скінчить молитви, виймає ніж із землі, бере його разом із прутиком у праву руку, обертається в ту сторону, куди

* Грнгорій Назіамзин (Богослов) — один з візантійських отців церкви (IV ст), проповідник та письменник, творн якого, зокрема знамениті "Слова" (проповіді), поширювалися на Русі з XI ст , одержали тут вставки з відомостями по тогочасні вірування і звичаї в Україні

[1] Прутик, якнм відганяється гадюку від жаби, коли хоче її з'їсти

хоче відігнати градову хмару, махає і виголошує заклинання "Граде лукавий, рабе лукавий! Нехай тебе хмари не носять, бо тебе люди не просять. Буйні Вітри! Возьміть ви сю хмару на свої тонкі крила, занесіть її за океан-море, за теплі води, за круті гори, за жовті піски, щоб він (Град) там розтав і пропав нині і присно і во віки віков, амінь Тьфу, тьфу, тьфу! Счезни, пропади від лиця Божого і від мене грішного" Се заклинання повторяє три рази і хмара відходить собі куди інде (П.Чубинський, Труди, I, с. 29)

Градом управляє Бурівник, але він мусить брати дозвіл у Градівника (Хмарника) на те, куди має йти, як се зазначено вище (пор. Бурівник) Коли б йому полишено повну волю, він робив би великі шкоди селянам

ДУГА

Дуга (також Веселка, Веселиця) представляється як дівчина, що бере воду або несе. На Україні говорять: "Веселка воду бере" (Словар Чубинского, с 27). Або: "Веселка, красна пані, з криниці воду бере" (Уч. зап II отдел. Ак наук, VII, вып 2, с. 38) Також "Дівка воду несе" (Маяк, 1844, XIV) В Бучацькім повіті вірять, що коли б людина підійшла до того місця, звідки Дуга бере воду, вона потягнула би з водою й людину, і вправді по якімось часі випустила би назад другим кінцем, але коли б се був хлопець, то вийшов би дівчиною, а дівчина — хлопцем Опісля та людина переміняла би ся щомісяця раз на хлопця, раз на дівчину (Велеснів)

В Луцькім повіті (Волинь) і в Літинськім (Поділля) вірять, що Дуга, беручи воду, втягає в себе все, що їй попадається, звірята, риби, а навіть людий, що є на воді або поблизько неї Опісля вони спадають із дощем Тому то не раз падають із хмар камінці, жаби, червяки й інше (П Чубинський, Труди, I, с 27).

Вірування се таке загальне, що діти, побачивши Веселку, кричать "Тікайте, а то втягне вас дуга" (Там же)

З отсим віруванням стоїть у зв'язи отсе оповідання з України (очевидно, трохи підправлене записувачем) Був один такий великан, що не міг собі найти пристановища в ніякім домі, тому постановив дістатися на небо Іде він і найвищі гори переступає, а море йому тільки по коліна Вийшов на одну величезну скалу. Якраз опинилася там Дуга, втягнула великана і винесла на небо Та Бог не захотів його приймити, а що на землю назад не було дороги, великан завис між небом і землею Хмари стали йому одежею й постелею, вітри і птиці доносять йому поживу, а Дуга воду Та життя його дуже тяжке в повітрю, тому коли великан застогне там, роздається грім на землі, а коли заплаче, впаде дощ (Отеч. записки, 1840, II, Смесь, с 46—47)

Гуцули вірять, що "Веселка приходить обома боками на камнь та так тот камнь вип'є, що кабачі сі зроб'є Та як би йшов чоловік до неї наколішки й таку молитву говорив, то якби дійшов там на то місце, де Веселка п'є, то би віпросив собі, що би загадав А другі кажут, що якби там дійшов, на то місце, то би сі розтопив

До Веселки іти б на колінах і руках, з прижмуреними очима і відмовляючи "Отче наш" Дійшовши на місце, де вона дотикає кінцем землі, найшов би там золоті чоботи і срібний перстень. При помочи сих чобіт і перстеня може стати ся кождої хвилі невидимим та може віжлувати, себто знати все наперед" (А Онищук, Матеріали, с. 17)

В Литинськім повіті (Поділля) вважають Дугу за рід труби, що своїми кінцями висисає воду з морів, озер, рік, криниць і переливає її в хмари В Грубешівськім повіті (Холмщина) вважають її дорогою, по якій сходять ангели з неба, набирають води і виливають її на сіти, на яких витворюється дощ (П Чубинський, Труди, I, с 27)

Дуга — се старинна назва і вона приходить уже в Святославовім "Изборнику" 1073 р* у формі ДѪГА. Пор.: H Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c 68—70.

МОРОЗ

Мороз — се старий, сивий і лисий дід, із великими червоними губами і червоним носом, одягнений у снігову одіж і в чоботи з льоду, обвішаний соплями Як дихне помалу, то й мороз — невеликий, а як дихне дуже, то тоді й мороз робиться сильний Раз посварився він за щось із св. Онуфрієм і святий рубонув його сокирою по голові Мороз захворував і лежав аж до Спаса. Через те не буває морозів від Онуфрія 12/6 до Спаса 6/8** (П.Чубинський, Труди, I, с. 31—32).

Мороз убраний, як пан, їде попри бабу і питає: "Мороз, бабусю?" Та відповідає: "Мороз, паночку, Боже його помнож!" Почувши се, пан скинув із себе дороге панське футро, закутав бабу в нього, дав булки і поїхав. Друга баба на питання Мороза відповіла: "Мороз, паночку, щоби його бирса взяла, щоб він на лисого голові, непевний, розтріскався, щоб його бенеря так била, проклятого, як він оце мене!" Мороз розлютився і заморозив бабу (В.Грінченко, Из уст народа, с. 252; Гал -руські нар легенди, II, с. 222)

Парубок, сповняючи функції Сонця, б'є Мороза, зловивши за чуб, за те, що відморозив йому вперед пальці (П.Чубинський, Труди, I, с. 5—6)

Пор : H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 75.

---

* Ізборник Святослава 1073 р — один з найдавніших слов'янських і давньоруських рукописних збірників літературних творів, переважно церковно-релігійного змісту

** Старий стиль

У Вороніжчині, коли сідають до вечері на Святий вечір, запрошують до иеї і Мороза, кличучи в вікно "Морозе, іди до нас вечерять, та не морозь ні телят, ні єгнят, ні гусей, ні курей. Скоро, одначе, повечеряють, зараз хватають макогін, б'ють ним у святий угол, у своїй або сусідній хаті і проганяють зиов Мороза, говорячи· "Іди, Морозе, на своє місце, щоб ие був ти тут, повечерявши" (Матер до укр. етнол., т. VI, с. 117).

ВІТЕР

Вітер — се сердитий дідун, що живе десь далеко за морями. Він бігає по світі і моргає одним вусом, від чого настає вітер Коли б він моргнув обома вусами, то повстала би така буря, що перевернула би ввесь світ догори ногами (П.Чубинський, Труди, І, с. 32).

Старий Вітер сидить із закованими устами Що тепер Вітри є, то молодь шастається, старий же тільки іиоді в щілинки поміж губів дмуха і ото бурі бувають, а якби йому губи розкувать і віи дмухонув на ввесь рот, все б поздував на світі, гори з долинами порівняв, кінець світові був би. Отже, колись таки йому розкують губи (Номис, с. 285).

На чотирьох супротилежних кінцях світа стоять чотири великани з величезними вусами й губами і дують иеиастанно один до другого по приказу головного вітродуя. Коли котрий з тих великанів дує сильніше, тоді з тої сторони буває вітер.

Вітри приковані сильними ланцами за руки й иоги до скали. Поривистий вітер — се сильнший віддих, що повстає при пробі зірватися з ланцюгів і порвати їх (П Чубинський, Труди, І, с 33).

Ніс раз мужик муку в мисці, оповідають люди, а Вітер розвіяв Жінка вибила дома мужика і вислала до Вітра, аби відобрав муку. Мужик пішов, здибав бабусю, оповів їй свою біду, а вона

сказала йому йти за собою, бо вона Вітрова мати. В мене є чотири сини: східний, західний, північний, полудневий Котрий зробив тобі шкоду? — Полудневий.— Як посходилися сини, стала мати докоряти Полудневому. Той дав мужикові чудесну скатерть, яку, розвернувши, міг їсти й пити, що хотів Коли в нього виманили скатерть, вітер дав йому бочку з хлопцями, що б'ють, і при їх помочі відібрав скатерть. В іншім варіанті виступає батько Вітра (Молодик, 1843, II, с. 129).

В казці "Про Івана і жінку його, вітряну дочку" (В.Ястребов, Материалы, с. 130—134) представлена ціла родина Вітра, зложена з батька, матері і чотирьох синів Вони живуть як господарі в хаті, частують зятя і шурина горілкою, дістають йому з моря чудесну скрипку і відносять його додому Певно з такої вітрової родини була й та дівка, що ввійшла обдерта, окровавлена до одної жінки до хати і попросила їсти. Жінка дала їсти, знайшла масть, помастила її рани і обв'язала платком коси. На запит

Вітрові сили

Вихор

жінки, чого вона така покалічена, відповідає, що мусить така бути, бо вона Вітрова дочка і мусить бігати всюди, не розбираючи, чи ліс, чи скала, чи каміння Обдарувала жінку за гостинність і пішла (А Онищук, Матеріали, 10, ч 3)

В одній легенді оповідається про походження Вітра так Раз бачив жид, як Христос оживляє мертвого, і захотів також оживити мертву царівну Та хоч як дмухав на неї, вона не рушилася Христос оживив її, а до жида сказав "Іди ж ти, небоже, на середину світа, стань там і дмухай до суду-віку". Жид пішов, станув на середині світа і почав дмухати Від того пішов по землі вітер Він стоїть там до нині, і в котрий бік дмухне, з того боку маємо вітер Так буде він вічно стояти і дмухати (В Гнатюк, Гал -р нар.легенди, I, с 111—113)

В однім відривку казки оповідається, що старий Вітер мав дванадцять синів, тому сам не дув ніколи, тільки сини. Одного разу стали вони так дути, "щоб усі гори й ліси поздувати, щоби скрізь рівно було" Розгойдали на морі хвилі, що йшли одна за другою більші, як хати Вітри почали переходити море, тоді і всі потонули (П Чубинський, Труди, II, с 15).

Вітер, дуючи, порuває нераз із собою людей і уносить так, що не знати, де они поділися, а що найменше, наробить їм збитків (Там же, II, с 4—6)

Вітер порuває доньку одної жінки, жениться з нею, а опісля порuває і приносить до себе тещу в гостину та відносить назад по гостині до її дому (Гал.-руські. нар легенди, II, с. 224).

Деколи любить Вітер показатися щедрим Бідакові, приміром, що просив в нього вогню, накидає жару в полу, який переміняється в золото, а багачеві, що хотів його піддурити, накидає правдивого жару і спалює його (Там же, с 225).

Коли вітер дуже великий, люди кажуть "Це десь йому жінка товсту сорочку дала, так він сердиться та й рве її" А як малень-

кий, кажуть "О, це десь жінка тонку сорочку дала" (Б Грінченко, Из уст народа, с. 9)

Раз віз дурак солому, а Вітер розносив її Дурак кинув у нього вилами, але вила пропали Пішов він їх шукати. В дорозі впросився на ніч до одної хати. Ледве стає засинати, вбіг до хати чоловік із розбурханим волоссям та подряпаним лицем і сказав до старої: "Дай, мамо, мерщій повечеряти, а то мені ніколи Послав мене Бог у таку-то сторону дуть Вже й обридло мені це, але нічого не подієш з Богом, старший не буде меншим" То був Вітер (П Чубинський, Труди, І, с 32)

Один чоловік віяв зерно, а Вітер усе дув йому напроти Чоловік розсердився та кинув у Вітер ножем Вітер перестав зараз дути, але відтоді не велося ніщо чоловікові. Раз пішов він у дорогу, зайшов до якоїсь хати на нічліг і там пізнав в особі господаря Вітра, що його колись зранив Вітер приймив його в себе, але аж тоді, коли чоловік витяг йому з литки ніж (М.Драгоманов, Мал нар предания, с 387–388)

Раз знов кидає чоловік вилами у Вітра. Незадовго сідає до вечері, а до хати заходить закровавлений чоловік Ґазда просить його до вечері, а той відповідає "Маєш щастє, що попросив мене до вечері, бо я був би вхопив вас усіх навіки. Я Вітер" (А Онищук, Матеріали, с 9, ч. 2).

В казці "Як Іван Вітра шукав" (В.Ястребов, Материалы, с 153–154) парубок застає Вітра у сні, вкладає його в мішок, увільняє таким чином царство від вітру і за те жениться з царівною.

В іншім випадку парубок, що заступав один день Сонце в його функціях, б'є Вітра за те, що той кудись роздув йому муку́ Вітер кричить лише, дує і надуває хмари з бурею (П Чубинський, Труди, І, с 5–6)

Персонфікацію Вітра бачимо вже в "Слові о полку Ігоря" Ярославна рано плаче в Путивлі. "О Вітре, Вітрило! Чему, гос-

подине, насильно вієши? Чему мычеши Хиновъския стрілкы на своєю нетроудноую крыльцю на моєя лади вои? Мало ли ти бяшеть горе под облаки веяти, лелеючи корабли на сине море? Чемоу, Господине, моє веселіє по ковилию развея?" (Вид О Огоновського, розд. XII) В іншім місці читаємо· "Се Ветри, Стрибожи вноуци, веють с моря стрелами на храбрыя плъки Игоревы" (Там же, V)

Відомий також іншим слов'янам. Пор.· H Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c 70—73, L.Preller, Gnech Mythologie, I, c. 315—319, L Preller, Rõmische Mythologie, I, c 329—331).

ВИХОР

Вихор виглядає як чоловік· чорний, у шерсті, з крилами, на ногах і руках великі кігті, з хвостом Живота не має, через що видні в нім тельбухи Наслідком того називають вихрів котолупами Вихри живуть на полі, але не сидять на місці, лиш перебігають з одного на друге. Особливо багато бігає їх перед дощем. Вони увихаються тоді, щоби сховатися десь, бо бояться грому, який убиває їх. Бігають лише вдень, а вночі ніколи, чим вирізняються сильно від інших духів Коли вихор підвіє чоловіка, він мусить захворувати Як вихор надбіжить, а хтось стане перед ним на дорозі, крикне "котолуп" і кине ножем, а потім піднесе його, то коли ніж закровавлений, вихор убитий, коли ні, вихор остався живий Є такі люди, що його бачили, а навіть убивали (Знадоби, II, 444—446)

У нас відомі прокльони. "Щоб тебе вихрами та бурями винесло!", "О, щоб їх вихром винесло!" (Номис, с. 72, 74, 285).

Вихор, за іншим віруванням,— се чорт, що був сім літ гадюкою, другі сім літ полозом, треті сім літ змієм із крилами Він живе у скалах і літає по воздусі, вибираючи час, звичайно, перед

бурею. Розмахом своїх крил викликає сильний вітер, що ломить дерева і перевертає будинки Коли кинути ніж, де крутиться вихор, то там покажеться кров, або й сам чорт буде лежати убитий.

Один господар їхав до млина і, побачивши на дорозі Вихор, кинув у нього сокирою. Вихор звискотів і полетів, кричучи: "Я тобі відплачуся". Коли господар вертав із млина, Вихор перевернув йому віз і розвіяв усю муку (П.Чубинський, Труди, I, с. 34)

Вихор, як інші демони, може споріднюватися з людьми. Один парубок ходив до ліса. Його побачила там Вихрова дочка, залюбилася в нім, вихрестилася і вийшла за нього замуж Старий Вихор був задоволений з того, надавав молодятам грошей і вони жили весело та багато (Там же, с. 33–34).

Відомий іншим слов'янам. Пор.: H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, с 72–73.

Вихор

Буревій

ОГОНЬ

Огонь — се мстивнй чоловік, про нього кажуть так "Мн шануєм огонь, як Бога, він нам дорогий гість Він як розсердиться і візьме, то другому вже того не дасть" (П Чубннський, Труди, 1, с 45)

Як огонь шанують, видно з того, що колн на полоннні пастухи внкличуть живнй огонь, звертаються зараз до сходу сонця, вклякають і говорять за ватагом молитву, яку кінчають словамн· "Допоможи мені, Господн, як єс мені допоміг сю жнву ватру розкласти, її ізгаснтн" (В.Шухевнч, Гуцульщнна, II, с. 191–192)

Коли огню не шанують, він роззлощується і спалює хату, як се видно з розмовн двох огнів про дбайливу і недбалу ґаздиню (П Чубинський, Труди, I, с 45, Знадоби, II, 464; Ігнатій з Нннклович, Казки, с. 68).

Огонь можна угнати в амбіцію Коли дрова не хочуть горіти, тоді говорять: Стидно огню, що дрова на версі! По сім розгориться зараз (Б.Грінченко, Из уст народа, с. 95).

Відомий іншим слов'янам Пор.· H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, с 150–152

ДОЛЯ (ЩАСТЯ) І НЕДОЛЯ

Як родиться дитина на світ, перед Богом являються зараз ангели і питають, яку Долю дати новонародженому. Бог велить дати Долю або Недолю.

Кожному чоловікові дається по одній Долі. Доля й Недоля подібні до тих людий, котрим вони дані. Доля відрізняється від Недолі тим, що Доля гарна і добре одягнена, а Недоля погана, носить старе й подерте плаття, мотузком підперезана, веретенами пообтикана, а як іде, підпирається мотовилом.

Доля не при кожнім чоловіці живе від його народин Часто треба її шукати Коли чоловік прогнівить Долю, вона відходить від нього і плаче. Нераз люди зле роблять, а Долю мають, не Доля вннна, а своя воля Коли родичі прокленуть своїх дітей, тоді такі діти не можуть ніколи мати Долі, бо вона від них відвертається назавсіди

Щобн побачити чужу Долю, треба довідатися завчасу, де вродилася яка дитина, все одно, чи хлопець, чи дівчнна Вечером треба пти під ту хату і заглянути в передпічне вікно Там побачиш напевно Долю дитини і як вона буде жити, гарно чн погано, в чім їй буде вестися, а в чім ні, а навіть яка буде її смерть Можна побачити Долю дитини в тім вікні також на день перед її народженням, але може видіти тільки чужнй, ніколи хтось із рідні, та й той мусить мовчати про те, що бачив, аж до смерті новонародженого (П Иванов, Нар. рассказы о доле, с 9)

Хто хоче побачити свою Долю, повннен по обіді на Різдво вийти з тою ложкою, що їв, за ворота, а там увидить її Вона буде проходити попрн нього і назве його по імені Можна також іти о півночі перед Новим роком на роздоріжжя і станути, а вона там появиться. На Великдень вистане вийтн по обіді на вулицю, щоби побачитн Долю. Як буде гарно одягнена, значить, що Доля щаслива, а як із торбиною, то зла, бо сам незадовго підеш по світі з торбамн В іншім часі можна побачити Долю тільки тоді, коли хто наварить каші, винесе її на роздоріжжя, положить, а сам сховається і підглядає Доля прийде до каші і як не схоче її їсти, тільки переверне начиння, то знак, що Доля щаслива й багата, не хоче навіть каші їсти, як з'їсть, то се буде Недоля (Там же, с 11)

Як внще зазначено, Доля подібна до того чоловіка, котрому вона призначена Так як усі надприродні істоти, й вона може являтися в різних видах. Роботящому чоловікові показується вона

в будний день у буденній одежі, а в свято — у святочній. Ледареві показується і в будень, і в свято обірвана, брудна, нечесана, то надто в свято вона тужить та плаче. Інакшу постать прнбнрає вліті, а інакшу взимі; перед якоюсь причиною, нещастям, смертю родичів прнбирає знов іншнй вид Звичайно показується дівчиною, особливо купцеві — гарною дівчиною; хліборобові тучними волами; робітникові — здоровим чорним мужиком; ледареві — голим і брудним чоловіком. Являється також гарною жінкою, старою жінкою, кобилою, медведем, кіткою, здохлою собакою, мишею, гадюкою, яйцем, обручем, грішми.

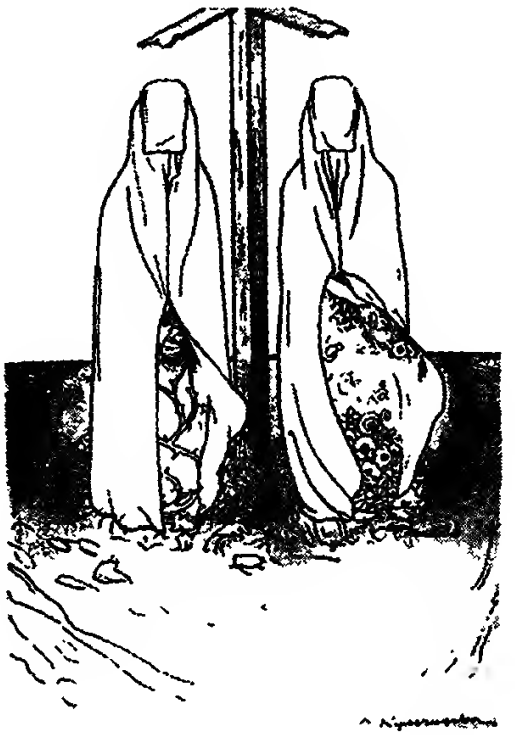

Долі

Недоля показується голим мужнком, брудною нечесаною жінкою, чорною кіткою, зайцем, совою, птицею з величезними крилами. Недоля являється чоловікові звичайно перед якоюсь бідою. До одного чоловіка приходила вона ночею. Скоро він засне, вона приходить і так його давить, що він не годен відтхну-

ти Коли ж він пробудиться, усе пропадає й нічого не видно. Як раз так придушило його, а він зловив його обома руками та й закричав на жінку, аби світила Поки жінка засвітила, воно вирвалося та й крикнуло. "Я твоя доля!" — По тім захворувала його жінка і вмерла (Там же, с 12—13)

В народній поезії, піснях і оповіданнях, бачимо звичайно образ гіркої Долі, горя, лих, біди, загалом Недолі, образ щасливої Долі являється рідко При тім Доля скромна, мовчалива, Недоля ж — навпаки, вона домагається співчуття, жалується, нарікає Нераз чоловік, діткнений Недолею, говорить. "Знать, така вже моя планіта" А інші про нього говорять "Видно, під такою планітою родився" Таким чином зв'язують судьбу чоловіка з віруваннями в небесні світила, звізди Се має оправдання в загальнорозповсюдженім віруванню, що звізди (зірки)— то душі людей

Рівночасно з народженням дитини являється і її звізда на небі, а коли вона умирає, звізда спадає на землю В біблійних книгах ангели названі звіздами, а, як відомо, при народинах Христа появилася на небі звізда, що привела до нього трьох царів на поклін (Там же, с 8)

Коли людина умирає, одні вірять, що разом із нею вмирає також її Доля, другі натомість говорять, що Доля мерця живе далі в його могилі. Не раз вона виходить звідти і сидить на могилі або навіть відвідує рідню небіжчика, особливо перед яким нещастям. Можна й викликати Долю померщого з могили, треба тільки навхрест перескочити могилу, але се непорадно робити, бо можна викликати Недолю, що принесе з собою нещастя Наслідком віри, що Доля небіжчика живе далі, є звичай полишати декуди останки вечері — особливо перед більшими святами — для Долі. Подекуди научають старі женщини молодиць. "Зі стола крихти всігда змітай під стіл, щоб Доля їх поїла На ніч не прибирай всего хліба зі стола, остав хоч кусочок Долі на вечерю

Непремінно треба на голодний Свят-вечір в горшкові оставляти Долі три ложки кутї тому, що в той вечір Долі приходять вечеряти, даже і ті, що далеко живуть"

На другий Святий вечір (перед Йорданом) кладуть усі по вечері свої ложки в миску від кутї, а зверха ставлять книш або хліб Уночі приходить Доля і перевертає ложку того, що має в тім році умерти (Там же, с 1—2)

Народна поезія згадує дуже часто про Долю. Ось як в одній пісні побивається молодий чумак за Долею·

Зелений дубочок на яр похилився
Молодий чумаче, чого зажурився?
Чи воли пристали, чи з дороги збився?
— Воли не пристали, з дороги не збився,
Того зажурився, без Долі вродився.
Піду в чисте поле, пошукаю Долі
Та й не найшов Долі, найшов синє море
На синьому морі стоять риболови
— Ой, ви риболовці, добрії молодці!
Закиньте ви сіти по синьому морю
Та піймайте Долю парню молодому
Не піймали Долю та піймали щуку,
Та піймали щуку парню на розлуку.
Щука-риба грає, собі пару має,
Мені молодому парочки немає.
Тілько мені й пари, що очиці карі,
Тілько й до любови, що чорнії брови
Чорні брови маю, та не оженюся,
Піду до річеньки, з горя утоплюся.
Ой не ходи, серце, бо душу загубиш,
Ходім, повінчаймось, коли вірно любиш
Пішов чумак яром, дівка долиною,
Поріс чумак терном, дівка калиною

(Там же, с. 19)

Частіше подибуємо нарікання на нещасну Долю:

Породила мене мати у святу неділю,
Дала мені гірку Долю,— нічого не вдію.
Ой піду я до сусіда воза позичати,
Та повезу гірку Долю на торг продавати
Люди знають гірку Долю, не йдуть купувати,
Та й не хочуть купувати, не хочуть питати.
Повезу я гірку Долю з торгу та до дому,
Та й ударю гірку Долю з воза та до долу:
Отут тобі, моя Доле, отут пропадати,
Що не вміла, не хотіла мене шанувати.

В іншій пісні читаємо:

Породила мене мати в нещасну годину,
Дала мені лиху Долю, де ж її подіну?
Та піди собі, Доле, піди нещасная, піди утопися,
А за мною та за молодою та не волочися.
Хоч я піду, молода дівчина, піду, утоплюся.
А як вийдеш раио води брати, я за тебе учіплюся.

Дальше дівчина заклинає злу Долю, аби заблудила в лісі, або згинула в полі, але вона відповідає: "Та що з того? Як ти прийдеш до ліса калину ломати, або станеш у полі жати — я за тебе знов учіплюся!"

В одній пісні козак визиває Долю помірятися з ним у полі:

Ой йшов козак з Дону,
Тай сів над водою,
Проклинає Долю·
—Ой Доле ж, ти Доле,
Доле моя злая!
Чом ти не такая
Як Доля чужая?
Ой коли б ти, Доле,
Та вийшла у поле,
Тоді б ти згадала,

Кого зобижала!
Обізвалась Доля
По тім боцї Дона:
— Козаче-бурлаче,
Дурний розум маєш,
За що Долю лаєш,
За що проклинаєш?
Та не винна тому Доля,
А все винна твоя воля,
Бо що заробляєш,
Та й те пропиваєш.
Та що загорюєш,
Та й те прогайнуєш
(П.Иванов. Нар. рассказы о доле, с. 22).

В народній мові уживається вираз *доля* у значенні щасливого призначення, а *недоля* — нещасливого, як про се свідчать приповідки: "Не то сирота, що роду не знає, а то сирота, що Долі не має"; "Дитина спить, Доля її росте"; "Лежень лéжить, а Бог його Долю держить"; "Без Долі хоч (вийдеш) за пана, і пан скрутиться"; "Як моя добра Доля, то й п'яниця поправиться"; "Як твоя, доню, Доля, то накупить чоловік поля, а як Безділля, то продасть і подвір'я"; "Своєї Недолі й конем не об'їдеш" (А.Афанасьев, Поэтич. воззрения, III, с. 394–395).

Доля й Недоля ділають по власній волі, не числячись зовсім із бажаннями та намірами чоловіка, до котрого належать. Щасливий може зовсім не працювати і буде жити вигідно, бо за нього працює його Доля:

"Твоя Доля тобі робить"; "Ой я б Бога молила, щоб мойому миленькому Доленька служила", "Чом йому не жить, коли його Доля не спить" (працює за чоловіка).

Коли доля відступить свойого пупля і перестане працювати, він попадає в біду. Доля нещасного не робить нічого, тільки

спить, п'є, гуляє, забавляється Діяльність Недолі все виходить на шкоду чоловікові (Там же, с 404)

Усякому своя доля той купцем, той шевцем Доля господаря ходить по ниві як простоволоса жінка у білій сорочці, збирає колоски та застромлює в снопи, щоби ні один не пропав

Раз бідак побачив братову Долю, та запитав, де його та як її знайти На те дістав таку відповідь "Твоя доля — купцювать Іди у город, і щоб до ранку ти вже там був. І зустрінеться тобі три панночки. дві в однаковому убрані, а третя в іншому І як вони йтимуть, попереду музика гратиме, а вони танцюватимуть, і та третя — твоя доля, зайди ти позад неї і вдар її по вуху, щоб вона аж упала".

Бідак зробив так, доля зараз зробила його купцем і він розбагатів (Б Грінченко, Матеріали, І, с 130)

Нещастя дає одному бідакові два рази гроші, аби розжився, але вони пропадають марно Коли ж дало Щастя (Доля) малу монету, він розбагатів із неї (Там же, II, с 131).

Іншим разом здибають Розум і Щастя три рази бідака на дорозі і обдаровують Дарунки Розуму не приносять бідакові хісна, а з дарунку Щастя багатіє і, продавши дорогоцінний камінь, вийнятий з купленої риби, живе по-панськи (В Лесевич, Опов Р Чмихала, с. 48).

Один чоловік, умираючи, розділює своє майно між двох синів Молодшому не ведеться так, що тратить усе і мусить у старшого просити милостині Довідавшись про свою Долю, де вона пробуває, примушує її привернутися до нього, наслідком чого розбагатів. Виздячи до міста, куди переносся, закопав у землю злидні, що збиралися з ним їхати Старший брат позавидував йому, відкопав злидні і випустив, щоби молодший наново збіднів, але злидні вчепилися його і він стратив усе так, що мусів іти до молодшого брата на службу (Там же, с 47, М.Драгоманов, Мал нар предания, с. 413—414).

Доля відома всім слов'янам, пор.: H Máchal, Nákres slov. bájeslovi, с. 81—82 Про Долю є багато розвідок. Пор : А.Потебня, О доле и сродных с нею существах (Древности, Труды Моск археол общества, I, с 153—196), А Афанасьев, Поэтич воззрения, III, с. 392—421, А Веселовский, Судьба-доля в народ представлениях славян (Разыскания в области рус. дух стиха, XIII, с 173—260), F.Kraus Sreća, Glück und Schicksal im Volksglauben, с 102—162), Reinhold Köhler. Von Glück und Unglück (1888), J Karłowicz, Ze świata baśni (Tygodnik Ilustr. 1892, № 116—117), И Иванов, Нар рассказы о доле, М.Васильев, Антропоморфические представления в верованиях украин. народа (Этногр. обозрение, 1890, кн. I), L Preller, Griech Mythologie, I, с. 327—337 (різні божества з подібними функціями як доля), L Preller, Römische Mythologie, II, с 179—195 (Fortuna)

ЗЛИДНІ

Злиднями називаються маленькі істоти, неозначені ближче Дрібним ростом та невгомонним характером вони нагадують домашніх карликів у інших народів (ельфів, кобольдів, кікімор) Вони оселяються незамітно по домах та живуть невидні під припічком або в запічку. В чиім домі оселяються, тому домові грозить велика біда Хоч би господар був не знати який багатий, то в одну мить зробиться останнім жебраком. Через те вважається тяжким прокльоном клятьба ними. "Бодай те злидні побили!", "Не бий, бо і так злидні його побили", "За злиднями і світа не бачить"; "Чужих злиднів не наситить" Відома в нас також приповідка "Впросилися злидні на три дні, та й за три роки не можна їх позбутися!" (А Афанасьев, Поэтич. воззрения, III, с 404—405)

З інших приповідок згадаємо ще. "Уклюнуться злидні на час, не виживеш їх за год!"; "Злиднями не доробишся!". Широке значення має приповідка: "Москва на злиднях збудована та й злиднями годована". Так само широке, але песимістичне значення має приповідка "Щастя дочасне, а злидні довічні"

Багато приповідок є тільки висновками з оповідань про них (Н.Сумцов, Злыдни в бочке, с 1).

По іншому представленню, злидні — се невидимі бідні дідки; де вони осядуть, там вічно буде біда (П Чубинський, Труди, I, с 211).

Про злидні маємо доволі значне число оповідань. Один чоловік переносився на друге село Коли вийшов із хати, почув голос із пушки· "Візьми нас!"

— Хто ви такі?

— Ми твої злидні!

Він не взяв і швидко розбагатів, а той, що осів на його місце, збіднів (В.Ястребов, Материалы, с 78). Інший чоловік знайшов кубок і отворив. Як напали його злидні, що там сиділи, то не покинули його до смерті (Там же, с. 79; Гал.-руські нар. легенди, II, с. 232).

Чоловік і злидні

В одній легенді повідається про двох братів, багатого й бідного. У бідного жило під печею дванадцять злиднів, що були причиною його бідноти. Багатий був бездітний. Він просив бідного помолитися, щоби в нього була дитина, а возьме бідного в куми. Народилася дитина, але багатий

не просив бідного в куми Бідний позичив у багатого воза, посадив на нього злиднів і поїхав у ліс Там зрубав дуба і почав колоти та попросив злиднів, аби в розколину вложили руки і помогли його розлупати Злидні повкладали руки, бідний вибив клин, а дуб схопив злиднів і не пускає. Як схопиться тоді вихор, і коня вбив, і віз поламав Багатий вилаяв брата і побіг до ліса дивитися, чи правду оповідав бідний. Побачивши злиднів у дубі, освободив їх, але вони вчепилися його і довели до жебрачої торби (П Чубинський, Труди, II, с. 393).

В Волинському варіанті бідак музикант, а його злидні (також 12) танцюють по хаті разом з дітьми. Один злидень пожалувався на тісноту пд печею Мужик запропонував перенестися їм в бочку, а коли перенеслися, забив бочку, вивіз у поле, швидко розбагатів. Раз пшов із багатим братом подивитися на бочку То один злидень виліз і так цпко вчпився бідного, що не міг його відтрутити. Тоді він пшов у ліс, розколов дерево і зложив злидня в розколину (Там же, с. 398).

В однім галицькім варіанті злидні являються в виді Біди (Elend). Біда чіпається бідака, що забув дома боклаг, вибираючись у світ за очі. На дорозі бідак знайшов кістку і почав її ссати Біда взяла й собі ссати і влізла в кістку Тоді бідак зашпунтував її в кістці, вложив кістку в боклаг і вкинув боклаг у воду По сім він швидко розбагатів, завдяки помочі одного пана, якого вирятував від смерті. Багатий брат розвідав тайну бідного, добув боклаг, випустив Біду, але вона його вчіпилася і він зійшов на дда (Гал -руські нар. легенди, II, с. 23—31).

В однім придніпрянськім варіанті злидні переносять бідному жорна і він топить злиднів разом із жорнами·

Було два брати, убогий і багатий Убогий наловив риби і поніс багатому в дарунок на іменини Багач похвалив бідного, але не дав йому нічого, ні навіть не запросив до себе Схилив бідак

Злидні

голову та й пішов із двора. По дорозі стрінув його дідусь та й питає, чому такий сумний.

Бідак розповів про свою біду.

— Продай мені її! — сказав дідусь.

— Та як її продавати? Хочеш, бери даром!

Дідусь подякував, всунув йому в руки мошонку з грішми і зник. Бідак зрадів, купив собі зараз дім і перебрався в нього з родиною В якийсь час потому пригадав собі, що в старій хаті полишив жорна: Піду та привезу їх! — подумав.— Приходить під хату, всюди поріс бур'ян, а з хатини чутно жалісливі голоски "Злодій Іван став багачем, покинув нас і запер тут на довгу муку!"

— Хто же ви такі? — питає.

— Не знаєш? Видно, забув нашу вірну службу. Ми твої злидні.

— Бог з вами, мені вас не потрібно!

— Е ні, ми вже тебе не відчепимося!

— Пождіть же,— думає Іван, і каже· "Добре, я візьму вас, але мусите мені нести жорна на плечах!" Всадив їм жорна на плечі і казав іти наперед себе. Коли ввійшли на кладку, мужик напружився, як трунув, пшли злидні з жорнами на дно ріки! Ось так він їх позбувся (М Максимович, Три сказки и одна побасенка, с. 35—44).

Документальні згадки про Злидні відносяться до XV ст. В старинних "Словах о ленивых" (рукоп. із XV ст.) подибуємо таке місце: "Тогда же тому человеку приближаются злыдни... да

обовьются ему около головы да простругся ему по хребту, да сядут у него на порозе с веником, сегодня положыл полдензи в калиту, а на завтра хватится - злыдни вынесли" (Владимиров, Введение, 42).

Злидні знані українцям і білорусам. Пор.: H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 84–85; Н Сумцов, Культурные переживания, с. 217–219, ч 98; Н.Сумцов, Злыдни в бочке; V.Clouston, Popular tales and fictions (окремий розділ· "The demon encloused i a bottle"); Н.Дурново, Легенда о заключенном бесе в византийской и старинной русской литературе.— Пор також казку І.Франка: Без праці.

СОН

Сон представляється як молодий хлопець у білій сорочці і червонім жупані. Він ходить улицями, підглядає, де є малі діти, входить до хати, куди його звичайно запрошують матері, і присипляє їх, причім помагає йому також дрімота. Народна пісня малює його чудово:

1.

Ой ходить Сон по долині,
В червоненькій жупанині,
Кличе мати до дитини:
— Ходи, Соньку, в колисоньку,
приспи мою дитиноньку
Бодай спало, не плакало,
Бодай росло, не боліло
Головонька і все тіло —
Отцю й матці на потіху,
добрим людям на услугу

(П.Чубинський, Труди, IV, с 20, ч. 15)

2.

Ой ходить Сон по улонці,
В білесенькій кошулонці.
Слоняється, тиняється,
Господиньки питається:
А де хата теплесенька
І дитина малесенька?
Туди піду ночувати
І дитину колисати.
А в нас хата тепленькая
І дитина маленькая.
Ходи до нас ночувати
І дитину колисати.
Ходи, Сонку, в колисочку,
Приспи нашу дитиночку!

(Там же, ч. 16 А).

3.

Ой ходить Сон коло вікон,
А Дрімота коло плота.
Питається Сон Дрімоти:
— А де будем ночувати?
— А де хата теплесенька
Та дитина малесенька,
Там будем ночувати,
Будем її колисати

(Там же, ч. 16 Б.).

ОБИДА

В "Слові о полку Ігоревім" читаємо про чудесну діву, що плюскала лебединими крилами по синім морю і названа Обидою:

"Въстала Обыда въ сылахъ Дажъбога внука, вступыла девою на землю Трояню, въплескала лебедиными крылыя на синемъ море, у Дону плещущи" А Афанасьєв виясняє зовсім добре персоніфікацію Обиди "Назва обида годиться з тими власними іменами, які надаються небесним войовничим дівам у переказах греків та германців, прим , Роздор, Побіда й інші Сих імен не можна вважати тільки риторичною прикрасою; вони витворювалися з тих епітетів, які надавано войовничим німфам у битвах Живіші спогади про лебедині діви доховалися в народних казках" Дальше наводить відому і в нас казку про морського царя та його премудру доньку

Молодий царевич вибирається у підводне царство, приходить до моря і ховається у корчі Якраз у той час надлітає дванадцять голубок або качок, скидають із себе крила, стають красними дівчатами і починають купатися Се були доньки морського царя Царевич закрадається поволі і ховає крило (або перо) наймолодшої доньки Дівчата, викупавшись, беруть свої крила, перекидаються назад у птиці і відлітають, тільки наймолодша лишається і просить царевича, щоб віддав ій крило Він віддає з умовою, що вона стане його жінкою Дівчина стає птицею і відлітає

По народному віруванню, можна перекинутися в звірину тоді, коли мається який-будь предмет дотичного звірка, примром, перо, шерстину, волос, луску або що інше і, навпаки, зі звірка в людину Такі діви-птиці, як у сій казці, стрічаються в багатьох інших казках і всі вони визначаються незвичайною мудрістю та вищим духом Вони виповняють за героїв найтрудніші задачі та приневолюють підчинятися своїй волі навіть саму природу Одною з таких дів була Обида, що перекидається, очевидно, в лебедя, тому й мала лебедині крила (А Афанасьев, Поэтич воззрения, III, с 191–193)

ДИВО

В наших старих пам'ятках подибуємо персоніфікацію Дива В Слові Григорія Богослова (з XI ст.) читаємо: "Овъ Дыю (Зевсові) жеретъ, а другыи Дивам". "Требу кладутъ... Диве, Перуну, Хорсу". В "Слові о полку Ігоря" згадується два рази Див: "Свыстъ зверынъ въсталъ и Дивъ кличетъ връхоу древа" (III, 4); "Оуже тресноу поужда на волю, оуже връже ся Дивъ на землю" (IX, 21). Очевидно, що Дива і Дивъ пам'яток, те саме, що в народі Диво. "Щоб на тебе Див прийшов" (Номис, 3741, 2.3)[1]. У Галичині кленуть: "Щоб на тебе Чудо та Диво зайшло". Коментатори "Слова о п. І " поясняли слово "Дивъ" дуже різнородно[2], та воно не значить нічого іншого, як лісний демон, відповідно до свого первісного значення: Див — демон, бог

Прокліп: "Щоб на тебе Диво зайшло" значить проте те саме, як подібний: "Бог би тебе побив" або "Бог би тебе скарав". Чи лісний демон "Слова" ідентичний з лісовиком, се інше питання На наш погляд ні, бо лісних демонів було більше, і лісовик був духом, а Див — тільки персоніфікацією.

Пор : Dr. L.Niederle, Život starych slovanu, dil. II, sv.1, c. 31–33.

---

[1] Сей самий прокліп подає Е Руліковський Zapiski etnogr z Ukrainy (Zbiór wiad do antr. kraj , т. III, с 90)

[2] Н Сумцов, Культурные переживания, ч 193

ЧАС І ЙОГО ЗМІНИ, ПОРИ РОКУ, МІСЯЦІ, ДНІ, ГОДИНИ

Весна
Літо
Зима
Місяці
Дні
П'ятниця
Субота
День і ніч
Грізні дні і чорні дні
Лиха (фатальна) година

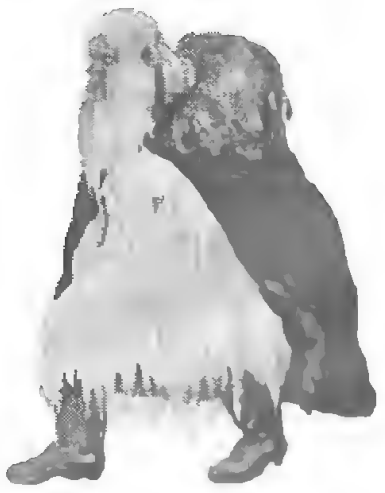

Зміни пір року залежать по народному віруванню від чотирьох святих, що на них припадають та ними управляють Юрій — весною, Петро — літом, Дмитро — осінню, Микола — зимою

Про се оповідають собі ось що "Св. Петро й Павло тримають ключі від світа Вони передають їх Дмитрові. Той замикає тепло, а як утвориться на землі груда, кличе до Миколи· "Брате, пусти зиму!" Микола, перебравши ключі, починає сіяти снігом, а коли вже не має чим сіяти, передає ключі Юрієві, що тратить зиму. Якби від нього не відібрав Петро ключів, настала би на землі друга Ноєва потопа" (В Шухевич, Гуцульщина, т IV, с. 1).

Сами зміни пір року пояснюють собі ось як, очевидно, вже під шкільним впливом Земля плаває по воді, а сонце стоїть над землею В міру того, як вода стає більша, підноситься земля на ній і через те приближається до сонця. Тоді настає на землі літо. Коли ж вода опадає, земля віддаляється від сонця і тоді настає зима У горі над землею стає дуже зимно і через те мерзне все, а на землю йде сніг. Як земля наблизиться до сонця, у горі зачинається робитися тепло, тоді все топиться Зразу починає падати зимний дощ, по тім — теплий, а зі снігу, що топиться, стає велика вода, море більшає, земля підходить догори, наближається щораз більше до сонця, від чого на землі стає спека Тоді все живе випиває багато води, люди варять більше, а через те море стає менше і земля знов спускається нижче Як земля віддалиться дуже від сонця, стає на ній щораз студеніше, все замерзає, а вгорі знов топиться все Так кожного року земля то підходить догори, то опускається А коли літом приблизиться земля до сонця, ближче неба, тоді стає на ній ясніше, днина більшає, а як опуститься земля, то на ній менше видно, днина коротша

Сонце поки світа не йшло нікуди й не піде, хоч ми кажемо, що воно заходить А то ось що. земля крутиться як кружево. Серед неї є велика гора Як та гора стане проти сонця, заступить його і тоді є ніч, а як гора піде далі, стає днина На тій горі є така криса, де все ніч Туди долітає тільки голубець і орел.

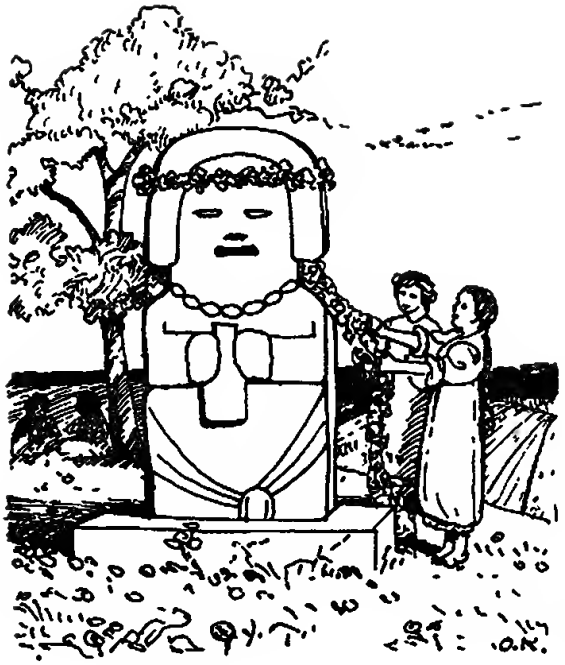

Ладо — бог весни

І місяць стоїть на небі проти сонця, як гора заступить сонце, тоді видно на небі місяць (В Шухевич, Гуцульщина, т. IV, с. 4—5)

В старинних паскаліях*, на підставі яких допускало й церковне малярство алегоричне представлення пір року, описані вони ось як.

Весна наречется, яко дева украшена красотою и добротою, сияюще чудно и преславне, яко дивитися всем зрящим доброты ея, любима бо и сладка всем

Лето же нарицается мужъ тихъ, богатъ и красенъ, питая многи человеки и смотря о своемъ дому, и любя дело прилежно, и безъ лености возстая заутра до вечера и делая без покоя

Осень подобна жене уже старе и богате и многочадне, овогда дряхлующи и сетующи, овогда же радующися и веселящися, рекше иногда (печальна отъ) скудости плодъ земныхъ и глада человеком, а иногда весела сущи, рекше ведрена и обильна плодом всемъ, и тиха и безмятежна

Зима же подобна жене — мачихе злой и нестройной и нежалостливой, яре и немилостиве, егда милуетъ, но и тогда казнитъ, егда добра, но и тогда знобитъ, подобно трясавице, и гладомъ моритъ, и мучитъ грехъ ради нашихъ (А Афанасьев, Поэтич. воззрения, III, с. 676).

Очевидно, що сі представлення пір року запозичені нашими малярами з Візантії, але вони не стояли в суперечності з народною пер-

* "Паскалії" ("пасхалії") — збірник правил, на основі яких вичисляється день святкування Пасхи, поширений на Русі

соніфікацією їх, сягали глибокої старини та були спільні різним народам. У матеріалах, записаних від народа, не знайшов я, на жаль, опису всіх пір року, тому не можу їх навести.

ВЕСНА

Весни виглядають усі нетерпеливо і прикликають її, щоби являлася якнайшвидше. Прикликування відбувається звичайно 9 і 25 марта (старого стилю). На 9 марта, коли по народному віруванню прилітають жайворонки, селянки вилплюють сі птички з тіста, печуть їх, намазують медом, золотять їх крила і голови позліткою та ходять із ними кликати Весну. Звичайно, співають ось які пісні:

Благослови, мати,
Ой мати Ладо, мати,
Весну закликати!

Або:

Благослови, Боже,
Благослови, мати,
Весну закликати,
Зиму провожати!
Зимочка — в возочку,
Літечко — в човночку.

Тобто, Зима від'їздить возом по сухій дорозі, а Літо припливає човном, користаючи з весняного розливу вод (А.Афанасьев, Поэтич. воззрения, III, с. 690).

З інших пісень співають іще:

Весна, Весна, днем красна,
Що же ти нам принесла?
Принесла вам Літечко,
Щоб родило зілячко,
І рута і червоний мак,
І м'ята і зелений барвінок
(Там же, с. 678).

Пісні, що співають на стрічу Весні, називаються веснянками. Вони переважно любовного та сатиричного змісту; дівчата або виливають у них свої любовні почування, або висміюють хлопців Звичайно, товаришать їм ігри, що сягають глибокої старини.

В деяких околицях України при стрічі Весни носять по улицях та полях ляльку Мари або Марени, одягнену в жіноче плаття, при чім співають веснянки. Потім ставлять ляльку на підвищенім місці і підпалюють її. Доки вона горить, танцюють довкола неї і, співаючи, прикликають Весну (Там же, с. 696).

Зима і Літо

ЛІТО

Літо — се молода дівчина, одягнена в саму сорочку і прибрана різними ніжними рослинами. Літо багате і щедре. В руках тримає воно квітку, А Зима — горнець леду. Як тільки Літо, йдучи проти Зими, покаже свою квіточку, лід розтає в тій хвилі і настає тепло.

Як же йде Зима проти Літа і покаже свій лід, квітка обсипується і настає холод. Звичайно Літо питається Зими: "Куди ж ти йдеш з сього краю і що доброго ти тут зробила?" На те відповідає Зима: "Не маю чого тут бути, бо вже все з'їла, випорожнила всі комори і склади, а тепер вони не швидко наповняться". "Мені жаль тих людей,— каже Літо,— мушу спішитися й обдарувати їх усім, чим зможу" (П.Чубинський, Труди, I, с. 12—13).

Пор.: H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 204—205.; L.Preller, Röm. Mythologie, I, c. 430—434 (Flora, весна).

Зима

ЗИМА

Зима — се стара баба з великою, як бочка, головою, з губами, як відра, з величезними зубами і костистими пальцями. Одягнена в кожух (а навіть сім кожухів), червоні чоботи, рукавиці й капелюх. Зима скупа й бідна. З Літом здибається на Стрітення, і тоді обоє борються.

Як побідить Літо, настає тепло, як ні,— Зима триває далі. Не раз і посваряться. Літо каже: "Я лпше від тебе, бо даю до життя чоловікові хліб, овочі, у мене всі вільні, веселі, я всіх кормлю, а ти згонюєш людей у кучу, як свиней, і вони тісняться, аби лиш нагрітися". На те Зима відповідає: "Якби не я, то ти спаршивіла би!"

По такій розмові розходяться (П.Чубинський, Труди, I, с. 12—13).

Пор.: H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 204—205.

МІСЯЦІ

В казці про царя Папариина Місяць являється чоловіком, що 12 раз народжується і 12 раз умирає (П.Ив. Харьк. сб. 1888, с. 84).

ДНІ

Як пори року і місяці, так само персонифікувалися дні тижня. Про одні з них заховалися до нині оповідання, правда, сильно схристиянізовані, про іиші ие доховалися. Останки давньої віри можна побачити також в одній шалопутській молитві, яку відмовляють шалопути при смерті кожного члеиа своєї секти:

Святий Понеділочку,
Божий, Господній клюшнику,
Що по морям кладки кладеш,
А иевольника з неволі визволяєш!
Прийми душу раба Божого Нечипора
Да понеси на небеса
Там свята П'ятниця,
Наша пречиста матінка,
І правая Середа
І вся наша праведна рідня,
Свята громада . . . . . .

(М.Драгоманов, Мал. нар. предания, с. 36).

У Воронижчині відмовляють баби молитву до днів

"Святий Понеділочок, Божий помощничок, прости мою душечку грішну! Святий Вівторочок (свята Середичка, святий Четвержок, святая П'ятинка матінка, свята Суботонька, святая Неділенька), прости мою душечку грішну" (Сей рефрен повторяється по кожній назві дня.) (Матер. до укр етнол., т. VI, с. 190).

П'ЯТНИЦЯ

П'ятниця або П'ятнонька, се така жінка худа та страшна, люта та остра, що нічим її не годен ні умолити, ні перепросити Вона ходить по світі, по містах та селах і дивиться по хатах, чи всі люди святкують її святу днину Одну молодицю застала П'ятниця при нецках та й зачала питати. "А що ти робиш у святу П'ятноньку?"

"А що ж, не бачиш? Тісто мішу".

П'ятниця, не сказала ні слова, тільки опустила очі в землю та й вийшла з хати. А жінчині руки задеревіли тим часом у тісті

Другу молодицю стрінула П'ятниця при рубанні дров та здерла з неї шкіру і розвішала по тину на сміх цілому селу (В.Гнатюк, Галицько-р нар легенди, т I, ч 176).

Як скривилася середа на четвер

П'ятниця — се така молодиця. Вона ходить по п'ятницях по хатах та дивиться, котра жінка пряде. Як побачить, що пряде, то так зробить, що тій прясі на обох руках покорчить пальці.

В однім селі жінка сіла в п'ятницю ткати полотно. Вона була сама в хаті Аж тут двері отворилися, до хати увійшла жінка П'ятниця, здерла з тої жінки шкіру і повісила її на верстаті за те, що вона в п'ятницю ткала (П Чубинський, Труди, I, с. 217)

СУБОТА

Слід персоніфікації суботи заховався в невеличкій легенді про прокляті діти. Одна молодиця шила в суботу сорочку, а два її хлопчики бавилися та й перешкоджали їй усе в роботі.

Розгнівана мати закляля їм: "Матінко Христова, Субота свята, всохайай ті діти!" Ледве вимовила се, хлопчки одразу попадали на землю Як мати побачила се, зрозумла вагу вимовлених слів, тому тепер кликнула "Матінко Христова, Субото свята, верни мені ті діти!" І якось удалося їй дити привернути до життя, але молодший хлопчик онімів, а старший хоч говорив, то швидко помер (Гал.-руські нар. легенди, т. II, ч. 317).

ДЕНЬ І НІЧ

Персоніфікації дня і ночі доховалися в одній казці, на жаль, не дуже добре переказаній.

Одна дівчина вибралася на вечорниці до невідомої ближче Зіні. Іде, дивиться, їде білий віз, білий кінь, білий чоловік поганяє і біла собачка за возом біжить. Іде далі, їде чорний віз, чорний кінь, чорний чоловік поганяє і чорна собачка за возом біжить. Іде далі, їде червоний віз, червоний кінь, червоний чоловік поганяє і червона собачка за возом біжить Приходить до воріт, а вони кишками зав'язані. Приходить до дверий, а в них закрутка з ночі Увійшла в сіни, а там висить два тулови м'яса з батька й матері. Зіна прийняла дівчину, посадила за стл і дала студенцю з батькових і материних губ та пальців. Дівчина їсть, а Зіна випитує, що вона бачила по дорозі. Дівчина оповідає, а Зіна пояснює. Білий чоловік, то мій День, чорний чоловік, то моя Ніч, а червоний чоловік, то твоя Смерть — Схопила дівчину за ноги, розірвала і повісила там на браму, де висіло батькове й материне тло (П.Чубинський, Труди, II, т. с 435—436, ч. 134)

В інших оповіданнях та народних пснях не зустрічаємося з Зінею, тому нічого докладнше не можемо про неї сказати Можна тільки

догадуватися, що вона представляє персоніфікацію Часу, якому служать День, Ніч і Смерть.

ГРІЗНІ ДНІ І ЧОРНІ ДНІ

Кажуть, що є в році такі дні, що приносять чоловікові шкоду у всякій роботі Ті дні називаються грізними. Кажуть, що таких днів буває в році сімнадцять. Деякий день увесь грізний, а в деякім тільки година, дві, а навіть минути такі бувають, п'ятнадцять або двадцять мінут. Хто в таку минуту стане що робити, мусить поплатитися чим-небудь (Матер. до укр. етнол., т. VI, с. 193).

Не раз чоловіка стріне нещастє, про яке він не думав. Се буває, звичайно, в чорні дні. Їх буває в місяці не однакове число, але вони не проходять так, щоб у них не пропало багато людей; коли не повіситься хто, то утопиться, або отруїться, або нежданно уб'ється. Одним словом, у тім дні сповняється все, що чоловік не подумав би. Скаже хто, що здохне кінь, і він здохне Подумає хто, що волів би повіситися, як жити, і повіситься. Подумає, купаючись: що би то було, як би він утопився? І навіть не счується, як захлинеться (Там же, с. 195).

ЛИХА (ФАТАЛЬНА) ГОДИНА

Є така година в році, що як другому заклясти, то все йому зараз сповниться. Звичайно людн не знають тої години, але бувають такі, що знають.

В одній хаті робив захожий кушнір кожухи. Дитина пустувала чи плакала, досить, що мати розгнівалася і закляла дитину: "А бодай єсь трісло!"

По хвилині дитина втихла, а мати вже й забула про свою клятьбу. Аж ось кушнір обзивається до неї: "Ну, господине, так ви кляли своїй дитині, ану закленіть тепер щоби трісла".

— Та трісніть ви! — обрушилася на нього мати, і кушнір тріс у тій хвилі (Ети. збірник, т. V, с 217).

В іншім місці стояв солдат на квартирі і коли мати закляла чогось дітям, він ухопив книжку і почав дивитися та каже· "Лай швидше дітей, коли бажаєш, аби поколубилися! Я ось бачу такі мінути, що слухають людей Лай їх!" А мати сказала· "Коли бачиш, то нехай вони тобі повилазять!" У тій хвилі вискочили очі з голови й упали на книжку. Солдат тільки скричав і відтоді сліпий ходить (Матер. до укр. етнол , т. VI, с 194—195).

Одна молодиця, йдучи з чоловіком на ярмарок, посперечалася і сказала: "Останній раз аби я йшла!" Зараз упала на землю, а як принесли її до дому, пролежала п'ять літ хвора та й умерла (Гал - руські нар. легенди, т. II, ч. 316).

Одна мати, виправляючи хлопчину в поле, закляла "А бодай-єс відти вже не приїхав, аби я тебе вже останній раз виправила!" В дорозі коні сполошилися і так хлопчину покалічили, що його ледве живого привезли до дому (Там же, ч 318)

Інша мати, вибираючись у поле, закляла своїм троїм діточкам: "Щоби я вас тут не застала!" І дійсно, з поля прикликали її, бо діти потопилися в студні (Там же, ч. 319).

Один хлопець сміявся зі старого кривого чоловіка, а той сказав до нього. "Смійся, смійся, аж доки я ти не скажу!" І той сміявся, аж доки батько хлопця не перепросив старого та не обдарував його (Там же, ч. 322)

Чудово віддані такі нерозважні прокльони і їх наслідки в народній пісні, в якій дівчина жалується на своє гірке життя.

Десь ти мене, мати, в барвінку купала,
Купаючи проклинала, щоб долі не мала
— Проклинала, доню, тоді твою долю
На гору йшла, тебе несла, ще й води набрала
— Було б тобі, мати, водиці не брати,
І моєї щастя-долі, та й не проклинати!

— Ще я тоді, доню, долю проклинала,
Як у степу при дорозі пшениченьку жала.
Пшениченьку жала, снопа заробляла,
А ти мені, моя доню, спати не давала.
— Було б тобі, мати, пшениці не жати,
І моєї щастя-долі та й не проклинати!!
— Іще тоді, доню, долю проклинала,
Мала нічка петрівочка, я всю ніч не спала,
Всю нічку не спала, тебе колихала...
— Було б тобі, мати та й не колихати,
І моєї щастя-долі та й не проклинати!

(А.Метлинський, Южнор. п., с. 275—278).

ХВОРОБИ

Пристріт
Уроки
Гостець
Смерть
Чума (Джума)
Пропасниця (Трясавиця, Тетюха, Тітка, Зима, Зимниця, Лихоманка, Лихорадка, Фебра, Поганка, Трястя, Гнітуха)
Холера
Колька
Моровиця (Помір на худобу)

У кожного простого народа, і то не тільки такого, що стоїть на першім степені цивілізації, але й що вже зробив дальші кроки в її розвою, уважаються хвороби за наслання злої істоти, духа, що увійшов в організм хворого Можна навести численні приміри із загального фолькльору, що се потверджують[1] Такий самий погляд на хвороби мають також слов'яни взагалі, а українці зокрема На Білій Русі, приміром, вірять досі, що чарівник може загнати в середину хворого злого духа Те саме бачимо і в зізнаннях свідків у процесі про чари, наведенім у В Антоновича* "Piotrowa cechmistrzowa nasłałra czarta na Kościa wewnątrz" (П.Чубинський, Труди, т I, с. 362)

По народному українському віруванню чорт може ввійти в чоловіка, тому-то небезпечно отвирати рот особливо під час бурі, а маючи купатися, українець, входячи у воду, говорить "Чорток, чорток! Не ламай кісток Ти з води, а я в воду" Чорт уводить також хворобу в організм, підвіваючи людей вихором В деяких околицях уважають хвороби за злі істоти, що переслідують людей, а в Полтавщині уважають крики хворої, якій замовляють соняшниці, за усунення нечистої сили З сього погляду цікаве отсе оповідання, що пояснює випадок паралізи насильством демона: "Яким Бондай і його діти полягали спати, коли під напільне вікно підійшло щось у шерсті та свище, танцює і грає, аж усе ходором ходить. Яким устав, думає Що воно таке? Хоче він іти на двір, коли йому очі заступило, не видно, куди двері. Підійшов до верха та й лапає і шукає руками дверей. Не найшов дверий та й черкає Що воно за чорт там? Його хватило за руки та й кинуло об землю та взяло і відібрало йому руку по лікоть. Увійшов сусід, уніс його в хату. Устав Яким, не може ні їсти, ні нічого. Розказував, що щось таке високе розіп'яло руки у

[1] Пор такі праці, як Ю Ліперта "Історія культури", Спенсора "Основи соціольогії", Тейлора "Первісна культура" й інші

* Мається на увазі праця В Антоновича "Колдовства" (СПб , 1877), яку В Гнатюк переклав і видав під назвою "Чари на Україні" (Львів, 1905)

верху і його хватило та й обняло Він думав, що кожух. Воно й піч подряпало, мов ножем порило Воно, як сусіди на двір вийдуть, то грає у хаті, а сусідам знадвору видно, як воно грає. У тій хаті страшно, і боги попадали подряпані" (В Милорадович, Народная медицина, с 5)

Коли, отже, хвороба вважається по народному віруванню вислідком духа, що ввійшов в організм людини, то зовсім природна річ, що її лічення лежить у прогнанні духа якими-небудь способами. Ті способи прогнання духа, прийняті в народній медицині, можна ось як поділити:

1) Страшення духа (криком, бійкою, кусанням, плюванням, вимахуванням ножем, жестами)

2) Обридженням духові побуту так, щоби він вийшов із тіла разом із вонітами (риганням) Для того найчастіше хворого підкурюють блекотою, порхавкою, овечими бібками й іншими речами, що видають їдкий дим Правдоподібно діяльність ліків пояснювано зразу тим, що вони викликали обридження в духа так, як полин і тоя у Русалок, осина, мак і часник — у відьом та опирів і ін

3) Переселення духа з хворого чоловіка в який-небудь інший організм: рослину, звіра, іншого чоловіка. Хто, приміром, гикає, потягає з чотирьох боків склянки дев'ять ликів води і приговорює: "Гикавко, гикавко! Іди до води, кого схоч, того й напади"! Або: "Гикавко, гикавко! Стань на кладку та найди Кайдину Галку!"

4) Силкуються також вибивати духа з хворого погощенням та могоричем Наприклад, хворий на пропасницю кидає в воду 77 зерен проса і дрібно посічене яйце, по чім пропасниця уступає

5) Висилають духа хвороби на заточення. Приміром, від перепелоху збирають волоски і нігті хворого та разом із ниткою, якою хворого міряно, забивають у двері. Хворий на пропасницю скидає з себе сорочку під час атаку хвороби та вкладає її під камінь. Пропасницю топлять ще разом із сорочкою в ріці, або кладуть разом з могильною землею на могилу

6) Найважніший спосіб видалення духа з хворого організму — силою слова До сього служать усякі зашіптування, замовлювання та заклинання, яких є дуже багато (Там же, с. 5—10).

Погляд на хвороби як на демонічні істоти має за собою дуже глибоку старину. Вже в сумерійському гимні богові огню, уложенім на чотири тисячі літ перед Христом, помищена просьба о оборону перед хворобою. Отся персоніфікація хвороб живе й досі серед простого народа і то не тільки в нас, але і в найкультурніших сторонах Європи. (В деяких країнах приписують кожду хворобу діяльності іншого демона, приміром, в Новій Зеландії). Вона об'являєтья в прокльонах, заговорах та обрядах. У прокльонах просто прикликаються хвороби на ворога: "Вбий тя трясця!", "Щоб тебе радимець побив!", "Щоб тебе грець вимивав!", "Смуток би на тя чорний упав", "Чорт би твого батька мучив". Заговори проганяють хвороби в дебрі, болота і пустині, де не пробувають ні люди, ні звірі. Обрядове лічення має знов на мети прогнати демонів із тіла хворого (Н.Сумцов, Культурные переживания, ч.99).

ПРИСТРІТ

В замовлюваннях виступає Пристріт як маленький демон, неозначений докладніше. Він мучить людину, а під впливом заклинання і поганої поживи утікає від неї в лісні безвісті. Утікає з хати через каглу разом з димом, так само як чорт або домовик, що також туди утікають. Заклинання звучить (у скороченні):

"Пристріте і Пристрітище, і вроки, і врочища! Вітряний і водяний, і подуманий, і погаданий, і помишляний, і запитяний, і заїдяний, і прилюбований, і примилований, і батьків, і материн, і чоловічий, і жиночий, і хлоп'ячий, і дівчачий, і ранній, і денний, і сутковий, і тридневний, і годовий, і лісовий, і шляховий! Я тебе вимовляю, я тебе вишепчую.., щоб ти не був ні в руках, ні в ногах. . Піди собі тихенько і легенько з хати з димом, а з двора — з вітром .. Ви, ліси,

лісища, і бори, борища, возьміть собі пристрітища і урочища, занесіте їх на пущі, на нетра і на сухі ліси, на бистрі води Там люди не ходять і кури не піють і товар не реве" (П Чубинський, Труди, I, с 134–135).

Хвороба, звана пристрітом, об'являється зівотою, нудами, дрощами та гарячкою Декуди долучують до сих признак іще задуху та кольку, але се, властиво, вже інші хвороби Хворому звичайно скидають вугля, обмивають водою з-під вугля і замовляють

Пор. H.Máchal, Nákres slov bájeslovi, с 88, Н Сумцов, Культурные переживания, ч. 102

УРОКИ

Уроки являються в замовлюваннях також демонами, неозначеними ближче, перебраними від злих людей або вмисно насланими Вони мають свої родини та можуть навіть споріднятися з людьми В очеретах та болотах мають вони позаставлювані столи та поналивані кубки, там вони п'ють, гуляють і розкошують У замовлюваинях говориться

"День добрий тобі! У мене дівка, а у тебе парубок Посватаймось, побратаймось, тут тобі не стояти, жовтої кості не ломати, червоної крові не томити, щирого серця не нудити Ідіть собі на очерета, на болота, там вам столи достляні, кубки поналивані, там вам пити, гуляти і розкошувати, а од рожденної, молитвенної, хрещеної раби Божої утікати" (П Чубинський, Труди, I, с 132–133)

Під уроки (вроки) підтягають різні хвороби, головно діточі Для означення, чи хто хворий на уроки, скидається вугля Коли вуглики плавають поверх води, значить, що в хворого уроки, коли впадають на дно, то інша хвороба. Вірування в уроки дуже старинне і було знане вже халдеям та іншим старинним народам

Пор · Н Сумцов, Культурные переживания, ч. 105.

ГОСТЕЦЬ

Гостець (ревматизм) — се мала, зла істота, що живе до переходу в чоловіка иа різних місцях і може ввійти в чоловіка різними дорогами·

"З чого ти почався, Гостець? Чи ти почався з вітру, чи ти почався з холоду, чи з роботи, чи з поганих очей, чи з раннього світання, північного, вечірнього, полуденного, чи соиця, чи чоловічих, чи жіночих, чи дівочих, чи дитячих очей Я ж тебе замовляю, відтинаю залізним иожем. Очищає Господь Бог своєю ласкою весь світ, гори, море, каміння, ліса, очисти, Боже, і тую душу" (П.Чубинський, Труди, I, с 136)".

Гостець може бути мужського або жіночого роду: "Заклинаю тя, Гостець, самця і самицю..., аби ти Гостець самець, самиця та жодної шкоди не учинив" (М.Драгоманов, Мал. иар. предания, с. 40). Коли ввійде в чоловіка, осідає в різних частях тіла: в очах, в шиї, в плечах, межи плечима, в грудях, у серці, в жилах, у мозку, в живоп, в костях, у колінах, у руках, у иогах, у всім тілі (Там же, с. 41) та б'є, мучить чоловіка Позбутися можна його, а бодай успокоїти, заговором, в якім говориться, щоби віи лежав, як камінь, иа своїм місці.

Декуди пд гостцем розуміють Ковтун, і в тім зиаченню згадує про нього французький письменник Боплан, що писав про Україну першої половини XVII ст.*

Пор.: H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 88 — Н.Сумцов, Культурные переживания, ч. 100.

СМЕРТЬ

Смерть представляють собі звичайно як стару, суху бабу з косою Коли воиа стане в иогах хворого, віи виздоровіє, коли у головах і махне ще косою, він зараз умре (Зиадоби, I, 197). Смерть пока-

* Боплан Гійом-Левассер (1600–1673) — французький військовий інженер, перебував на Україні, склав "Опис України" (1650) і карти України

Жінка і смерть

зується у постаті жінки в білій плахті, завиненої цілком із головою (Там же, I, 198), або пані, одягненої біло, що куди йде, лишає сліди за собою, бо обсмалює траву й зела, а нарешті підноситься догори й відлітає (Там же, I, 199). Часом коли смерть приходить, дає знак людям, примірок, драпає по шибках (Там же, I, 200), від чого лишаються сліди, як би по діяменті, коли ним потягнеться легко по склі, часом стукає до вікна і кличе чоловіка по імені (Там же, I, 201). Коли кликаний обізветься, зараз умирає.

Опис вигляду смерті захований найліпше у звісній легенді про рицаря і смерть*.

Коли рицар хвалиться своєю силою і зброєю, відповідає смерть: "Ти ся хвалиш своєю зброєю, а в мене єсть на тебе моя зброя: кривая коса, острий меч, пила зубастая, кривий серп, рискаль, мотика, мітла. Косою ти пдотну ноги, пилою ти перетру кості, серпом переріжу ти горло, мечем ти отсіку руки, рискалем ти відотну голову, мітлою ти замету кров" (В Гнатюк, Легенди з хітарсь-

Смерть і вояк

* Легенда про рицаря і смерть — одна з найпоширеніших в Україні, відома в багатьох варіантах у староукраїнській літературі

кого збірника, с 15) Рицар, сміється, одначе з такої зброї, кажучи "О смерти нехосновая, головатая, кострубатая, зубатая, витрісковая, сухая, блідая, сагатая, голінатая, страшноє чудо! Та чи годна ти зо мною битися своїм непристойним орудом? Коси ти своєю косою по пустим полю траву, три ти свєю пилою гнилоє колодя, жни ти своїм серпом жаливу (кропиву), січи ти своїм мечом хащу (ліс), копай ти своїм рискалем глину, замітай ти своєю мітлою по дорозі порохи. У мене єсть на тебе меч мій острий, огнистая стрільба, сагайдак, не таких я сильних і храбрих рицаров і сильних витязей на войні звитяжив-єм — і витязей воєнних, і горцовників своєю зброєю копієм і силью побивав, та бих тепер тебе, чуда, не мох побити? Уже ти больше не будеш людий побивати і побирати, юж тут тоти твої сабашні голені по тім полю будут ся валяти і той твой костяний тулуб будеі пожар палити" (Там же, с 15). З сього бачимо не лиш вигляд смерті, але й її прилади та що і як вона ними робить.

Смерті товаришить у її походах не раз мерлець і носить за нею полотно, що звисає ззаду (Знадоби, II, 511)

Похорони

Смерті є дві одна приходить, коли умирає хтось зі старості, а друга припадкова (Там же, II, 539)

Смерть стоїть часом у зносинах із людьми Один бідак запрошує її, приміром, у куми, вона приймає запросини і виучує опсля свого похресника виліковувати людей від недуги, наслідком чого він багатіє (Гал.-руські нар легенди, II, ч 235—238)

Деколи дістається й смерті від людей на оріхи Одна баба, при-

міром, тримає її на яблінці, звідки смерть не годна злізти, бо баба її закляла (Там же, II, с. 239) Коваль знов каже її влізти у пляшку, затикає і тримає її там доти, доки хоче, а люди тим часом мають від неї спокій і не умирають (Там же, II, с. 250)

Пор.· H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, с. 85—87, L.Preller, Griech. Mythologie, I, с 525—528.

ЧУМА (Джума)

Чуму представляють собі у вигляді багатої пані, що їздить каретою в шість білих коней, зе нею біжать хорти! Коли зблизиться до якого дому, питає знадвору· "Чи є чума в домі?" Як хто відповість, що нема, там зараз розхоровуються і вмирають

Чума дуже багата і хитра. Вона розкидає по дорогах різні дорогі речі, а навіть гроші, а хто злакомиться на них і підпесе, зараз умирає (П.Чубинський, Труди, I, с. 222).

На Поділлі їздить Чума на високім возі, окружена громадою мар і відьом. Когути хрипнуть і не піють, а пси не гавкають, скоро завітрять її ще здалека.

Деколи їздить вона на возі по лісах, а за нею летять духи, сови, пугачі. Вона має силу, одначе тільки до нового року. Люди, що повтікали перед нею, вертають по новім році домів, але не входять дверми, тільки влазять вікнами

Чоловік, якого Чума здибле, мусить брати її на плечі і носити, куди вона скаже Де Чума махне хусткою, там усе паде неживе, без духа. Один чоловік, що ніс її на плечах, постановив її втопити і скочив із нею у Прут; утопився, одначе, лише сам, а вона злетіла вгору і полетіла в ліс, не повертаючи вже до села, до якого вибиралася Раз бачив чоловік як вона лізла по драбині, аби дістатися на гумно так, щоби не побачили її. Він підскочив, перевернув драбину, а вона впала між пси. Налякавшись їх, швидко пропала десь, висилаючи перед тим людям погрози (O.Kolberg, Pokucie, III, с 92—93).

Декуди вірять, що Чума може жити означений час мирно між людьми. В одним селі пристав до чумацької валки чумак Павло і прожив сім літ у валці, чумакуючи, та зложив собі гарненьке майно. Нараз під осінь посумнів, почав тужити і плакати, а коли його силкувалися потішити, він признався, що він Чума та дістав приказ від Бога знов іти на три роки людий морити. Йому жаль добрих товаришів покидати, тому плаче. Нехай будуть, одначе, переконані, що він їм ніякого зла не вдіє. Роздав між них усе своє добро, а на доказ правдивості своїх слів запросив їх до одної хати подивитися, як він виконує своє ремесло, по чім попрощався і зник. Кажуть, що як вийдуть йому ті назначені три роки, він купує собі воли і знов чумакує (Zbiór wiadomości do antr. kraj, т. IV, 3 с. 24—27).

Пор.: H.Máchal, Nákres slov. bájeslovi, c. 87.

Чума

ПРОПАСНИЦЯ

(Трясавиця, Тетюха, Тітка, Зима, Зимниця, Лихоманка, Лихорадка, Фебра, Поганка, Трястя, Гиітуха)

Пропасницю представляють собі в виді старої баби, що живе в лісі, або молодої, гарної дівчини, що може перемінятися в повітря. Коли хто проковтне те повітря з їдою, зараз стає хворий (П Чубинський, Труди, I, с 221).

Пропасниця повстала з царівни, що відрубала голову вірного слуги свого батька та видала його ворогам. Голова вже на мисці заклала їй· "Будеш трястися до суду віку!". Відтоді вона трясеться і людей по всім світі трясе (Гал -руські нар легенди, II, с 221).

Раз підслухав мужик розмову двох Пропасниць, з яких одна бажала увійти в нього з галушкою, та він ухопив першу галушку, вкинув у мішочок, зав'язав, повісив у комин. Там вудилася вона і довго не показувалася між людьми, аж коли раз він із цікавості заглянув до мішочка, розв'язавши його, вона втікла (П.Чубинський, Труди, I, с 222).

Так само підслухав був лісничий розмову Пропасниці, що йшла до нього, та Тифу, що йшов до жидів Він мав проковтнути її з першою ложкою, але він виляв першу ложку борщу в люфу стрільби, заткав, повісив на стіні, витримав цілий рік, а по році вистрілив нею в ялицю Пропасниця вихудла, як мара, у стрільбі, коли тим часом Тиф розжився так у жидів, аж мало не розсідався (Знадоби, I, 209; II, 547).

Загалом не любить Пропасниця перебувати ні у мужиків, ні у ремісників, зате радо звертається до панів і жидів (Там же, I, 203, 210); Пор. H Máchal, Nákres slov bájeslovi, с 33, L Preller, Römische Mythologie, II, с 240 (Febris)

Усіх пропасниць має бути дванадцять Про се говорить легенда, яка також може послужити гарним доказом, як старе вірування під впливом церкви захристиянізувалося "Во ім'я Отця, і Сина, і Свя-

того Духа. В незяпу возмутися море, из моря ызидоша двунадесяты девъ бесившия и простоволосы, видением окаянны. И стояща тут святые Рафаилъ и Филогъ и упрошаша ихъ· "Что вы за девы?" Они им скажаша "Мы царя Ирода дщеры Идем в миръ къ рабамъ Божимъ и мы толь ихъ постудим и кости их поломаемъ" Взяша ихъ святые и приведоша ихъ къ святымъ апостолам Иоанну, Матвею, Марке и Луке. Они же ихъ вопрошаша: "Что вы за девы?" Они им сказоша: "Мы царя Ирода дщери, идемъ къ рабамъ Божимъ и мы толь ихъ постудим и кости ихъ поламаемъ". И тогда взяша Святые апостолы и евангелисты по тридесяты дубцов железных, биша ихъ и даша имъ по тридевяти сот раз и сим. Девы заклинашася самимъ Господомъ Богомъ Саваофтомъ: "Господи, аще мы сей списокъ увидимъ или услышимъ, то невидимо побежимъ от рабовъ божихъ и от дому ихъ. Аминь".

Хто знає сю легенду напам'ять, повинен відмовляти її рано й вечером, скоро почне морозити. Хто має її переписану, повинен зав'язати її в білий платочок і носити при хрестикові на грудях шість тижнів, а, здоймивши, кинути в огонь або в ріку, щоби не зневажити імені апостолів Хто носить легенду на собі, не сміє її читати[1]. Інші подають число Пропасниць різно· 7, 9, 12, 77[2]. У заговорах згадуються всі ті числа Ось один із них: "Ішов святий Порфирій у свій монастир і зустрічає 77 прекрасних дівиць Питає їх: "Що ви за прекрасні дівиці?"

— Ми царя Ірода дочки.

— Куда ви йдете?

— Ми йдемо в мир кості ламати, в огонь кидати і їжу відбирати!

---

[1] Zbiór wiadomości do antrop kraj т IV, 1880; And. Podbereski, Materyały do demonologii ludu ukrain , с 77—78

[2] Говорять На світі 77 річ, 77 вір, 77 суставів і 77 прекрасних дівиць-лихорадок, ім'я є усім. "Тітки, тітки, вас 77, нате снідати всім!" (В Милорадович, Народная медицина, с 57)

Він їх ударив трьома ударами, вони від нього утекли, а, втікаючи, сказали: "Хто буде твоє ім'я поминати, від того будемо утікати, а хто буде твоє ім'я забувати, того будемо нападати". Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь" (В.Милорадович. Народная медицина, с. 64–67)

Пропасниця

Як кого б'є пропасниця, то можна її позбутися так, що належить усе робити й їсти противно, як вона хоче. Кидає тебе в холод, і дрож, іди на холод. Хочеться тобі квасного, їж солодке. Особливо треба заживати всякі обридливі речі і пити нафту, дьоготь або моч, тоді вона покине чоловіка (Етн. збірник, V, с. 188).

ХОЛЕРА

Холеру представляють собі у виді женщини, що ходить в одній лише сорочці, з розпущеним волоссям, по селах і містах та заводить*. Там, де почують її голос, наступає помір (Знадоби, II, 49 і

* "Заводить" — голосить.

552, П.Чубинський, Труды, I, с. 222) В Райгороді вийшов був один чоловік із хати на подвір"я і побачив, як понад село йшла висока молодиця, в білім одіню, з розпущеним волоссям Пси, занюхавши її, почали так вити, що аж лячно було слухати. Дійшовши до могили, станула на її вершку, сплеснула в руки, махнула трн разн червоною хусткою на село в різні сторони, а потім дунула повітрям так, якби дим бухнув із комина, і пшла дальше на Березняки Чоловік повідомив швидко про се дяка, дяк вискочив на двір, молодиця зникла, але в Райгороді однаково багато людей вимерло на холеру (Zbiór wiadomości do antr. kraj , т. IV, 3, с. 28).

Холера ходнть по селі та значить хати чорннмн та червонннмн буквамн. У назначеннх хатах настає зараз помір (Знадобн, II, 552 і 554).

Холера появляється у видi жінки і кладе на роздоріжжі коло села два білі хлібн, яких ніхто не тикає. Доки ті хлібн стоять, доти в селі мруть люди (Там же, I, 203). Часом перекидається в великого, білого пса (Там же, I, 205) або хорта (одного чи більше) (Там же, I, 204) Хто його побачить і заговорить до нього, умре. Коли хто їде возом, холера любить присідатися до нього на віз, або каже носити себе на плечах (Там же, I, 206) Часом появляється холера у видi мужчинн (Там же, II, 553).

Одного разу появилася була у видi гарної молодої дівчини і так сподобалася якомусь панові, що він оженився з нею. Вірний панський слуга дослідив, одначе, що вона періодично зникає та що в тім часі потинає людей Коли про се пан дізнався, зі злості зарубав її (Там же, I, 207)

Раз прнсілася холера до мужика на віз і заявила тому, що їде до його села і пробуде там до коляд Мужик догадався, кого везе, і під викрутом, якого сам був причиною, лишив її на полі з возом і кіньми, а сам побіг до села і приказав людям іти від хати до хати з колядою. Холера зрозуміла, що мужик вивів її в поле, але не повертала вже до того села (Там же, 206)

Жиди уміють радити собі на те, аби холера їх не чіпала. Вони крадуть хрест, спалюють його і вуглем із нього обциркльовують себе і свої хати. Тоді холера їх минає (Там же, II, 555). Найліпше в часі холери мати при собі за пазухою зілля троян, що має запах, подібний до запаху блощиць, то слабість не причепиться (Етн. збірник, т. V с. 191).

Холера

КОЛЬКА

Кольку представляють собі у виді Жінки, завитої в перемітку. Один чоловік хорував на кольки кілька місяців. Щоби позбутися їх, почав прикладати на болюче місце гарячі шматки і плитки. Коли раз уночі був зайнятий зміною плиток, станула нараз перед ним молодиця і заявила, що коли хоче виздоровіти, повинен перестати її пекти. Чоловік перестав прикладати плитки і зараз виздоровів (Знадоби, II, 546).

МОРОВИЦЯ (Помір на худобу)

Моровицю представляють собі як коня, що має лише кістки, необтягнені шкірою (Б.Грінченко, Из уст народа, с. 162).

У нас, а може і по усіх селах, моровице ходить по вулицях три рази в год. Сама вона похожа на корову, як іде, то почмихує і часто коло дворів становиться. У ту пору, як вона іде, корови страшенно ревуть, а собака ні одна не забреше, поки вона обійде село. У тім дворі, куди вона зайде, безперемінно подохнуть усі корови і собаки (Там же, с. 161).

ЧУДОВИЩА

Вій (Шолудивий Буняк)
Дика баба
Вироди (Несамовиті)
Песиголовці
Гриф
Полоз
Рахмани
Чудесна палиця

ВІЙ (Шолудивий Буняк)

Вій, або Шолудивий Буняк[1], — се демонічна істота, яку представляють як старого дідугана з величезними бровами і віями (рісницями), довгими аж до землі Брови у нього дуже густі, а так само й рісниці так, що він крізь них не бачить нічого. Та се щастя для людей, бо коли він на них подивиться, убиває їх самим своїм поглядом, а міста з будинками і зі всім, що в них є, западаються під землю. На їх місці з'являється звичайно озеро, а часом лишається сухий провал Хто в Бога щасливий, той може почути в тім місці, де була оселя, часом голос дзвонів під землею. Се буває раз на рік, у якесь урочисте свято, звичайно на Великдень. Аби Вій міг подивитися, мусить кілька сильних хлопів підняти йому рісниці залізними вилами (З оповідання, яке я чув у Велесневі Бучацького пов)

В оповіданні, що записав др Т Окуневський 1887 р. в Погони Товмацького пов , називається отся істота Буньо. Він був, за переказом, начальником татарів, але князь Роман Галицький побив його і стяв йому голову Голова впала в один, а тулів у другий бік. Голова стала котитися Брови були у неї такі довгі, що очі за ними не бачили нічого. Коли їх підняли залізними вилами, голова подивилася із Могилок на Городище і ціла місцевість запалася. Голова котила все далі. В Товмачі товмачили її бесіду 70 язиками (від чого пішла назва міста), але не могли розтовмачити За нею йшла погоня козаків, але голова сховалася під бабу пастушку і погоня поминула її Але один козак підглянув голову і посік її на мак Від того названа місцевість Погонею, що там дігнали голову (М Драгоманов, Розвідки, II, с 169—170).

[1] Віем називається отся істота у відомім оповіданні М Гоголя У народних переказах називається Шолудивим Буняком

Можливо, що під впливом тої істоти повстала віра в уроки, що походять від недобрих очей. Хто має недобрі очі, на що гляне, все мусить знидіти. Гляне на звірину, вона згине; на чоловіка, він захворує або притрапиться йому якесь лихо, на деревину — вона усохне.

Щоб таке лихо відвернути, треба зараз уроки замовнти, до чого є окремі заговори.

Пор.: Розвідки М.Драгоманова про україн. народну словесність і письменство, т. II, с. 95—172: Шолудивий Буняка в україн. народ. оповіданнях; Н Сумцов, К Вию Гоголя (Киев. старина, 1891, III).

ДИКА БАБА

Істота — не відома ближче Нею лякають дітей, коли лазять кудись та роблять шкоду. Як ідуть діти в горох, говорять їм, що в горосі стоїть Дика Баба з залізним макогоном та як лусне котре, то воно тільки цяпне (Етн. збірник, т. V. с. 94).

Дехто ідентифікує Дику Бабу з Літавицею (Перелесницею), але се не має ніякої основи.

ВИРОДИ (Несамовиті)

В однім селі вродила семилітня дівчина дитину. Її носили три рази до хресту, але вона перед попом перемінялася у свічку, щуку і хліб. Свічки і щуки піп не хотів хрестити, а хліб охрестив. Тоді з хліба зробився хлопчик і сказав: Якби ви були охрестили свічку, настав би був помір, а як щуку — настав би голод, тепер вже буде спокій.

Одна жінка вродила була дитину з трьома головами, яка зараз забажала їсти. На пораду попа дали їй леду, через що не було три роки зими, коли ж би були дали хліба або молока, був би голод (Там же, II, с. 492).

ПЕСИГОЛОВЦІ

Про Песиголовців оповідають, що се були велити з песьою головою та одним оком посеред чола, які поїдали людей Коли вони спіймали чоловіка, замикали його в пивниці і годували самими волоськими горіхами, щобн набрав тіла. Як хотіли переконатися, чн вже чоловік вгодований, кусали його в мізильний палець лівої руки Коли кров не сикнула, значило, що чоловік обріс уже товщем Тоді вбивали чоловіка і з'їдали (Zbiór wiadomości do antr kraj., т. III, 3, с 94).

ГРИФ

Про грифа розповідають, що се такий величезнний птах, який своїми крилами заслоняє світло сонця. Він може літати без перестанку сім діб (П.Чубинський, Труди, I, с 210).

ПОЛОЗ

Полозами називалися незвичайно великі вужі, що ховалися десь над Дніпром по неприступних скалах разом із білими та чорними орлами. Хто хотів сполювати такого полоза, то мусів вибнратися не в хмарний день, але ясний, соняшний. Коли доводилося утікати, то треба було бігти напроти сонця. Тоді полоз не міг зловити втікача, бо блеск сонця його ослплював і він нічого не бачив. При стрілянню належало міряти все в білу лату пд горлом, бо деінде куля його не брала. Чоловіка окружував він хвостом і душив, але міг і живцем проликати (Zbiór wiadomości do antr. kraj., т III, 3, с. 94).

Інші думають, що Полоз виводиться у великих ріках та болотах і буває такий великий, як оборожина. Він чоловіка не чіпає, але на худобині робить багато шкоди. Кажуть, що колись був такий полоз в Унятичах Дрогобицького повіту. Раз вибрався якийсь чоловік на коні, взяв косу, підкрався аж до його гнізда, та як

шарахне його косою по голові! Не оглядаючись, почав зараз утікати, а Полоз за ним Гнав так чоловіка аж до села, і тут оглянувся. Дивиться, а Полоз його доганяє. Чоловік злякався, упав з коня і згинув на місці, а Полоз добіг до нього і також на тім місці здох (Етн. збірник, т. V, с. 177).

Деінде оповідають, що раз жив у степу біля могили Полоз, то чи в ту сторону зайшов чоловік, чи скотина, чи хто заїхав кіньми, скоро Полоз побачив, зараз підсувався, замахував хвостом і пересікав у половині. Знайшовся одначе один городовик, що підйимався за винагороду згубити його Він вибрався косити бур'ян над озеро, куди Полоз ходив воду пити. Скоро Полоз побачив його і пустився до нього, він швидко косу забив у землю кісятем, на п'яту коси повісив шапку, а сам скочив у воду і пірнув. Полоз думав на косу з шапкою, що се чоловік, ударив хвостом і пересік себе в половині та й згинув. Якби косар не був пірнув у воду, був би його [Полоз] спалив, бо він як біжить, то під собою траву палить. Одна жінка, за котрою Полоз гнався, щоб її ймити й жити з нею, бачила, як під ним трава перемінилася в уголь (Киев. стар. 1890, кн X, с. 151—152)

Раз схопив Полоз у полі Молдаванина, обмотав його хвостом і тягнув зі собою По дорозі наткнувся він на другого Полоза, що був удавився рукою мерця, вив і силкувався позбутися її. Молдаванин витяг руку, по чім перший Полоз поволік його дальше. Притяг його до своєї печери, дав йому мішочок із хлібом та грішми та й пустив Видно, нагородив його так за лікарську поміч.

Пор : Н Сумцов, Культурные переживания, с. 165.

РАХМАНИ

Оповідають люди, що під землею є другий світ такий, як отсей Там живуть такі люди, що звуться Рахмани Хто в Бога щасли-

вий, то чує, як Рахмани на свій Великдень під землею дзвонять Вони обходять свій Великдень якось у тиждень по нашім; наша провідна неділя, а їх Великдень (Етн. збірник, V, с. 95).

У нас на Великдень кидають шкарлупу зі свячених яєць у ріку. Коли вона допливе до Рахманів, тоді вони дізнаються, що у нас Великдень (Там же, с. 213).

В інших околицях кидають шкарлупу з яєць, котрими помазано паску, на воду в великодню суботу. Та шкарлупа пливе до Рахманів чотири неділі, тому рахманський Великдень припадає в чотири тижні по нашім. Заки шкарлупа допливе до них, то переміниться в яйце (Там же, с. 208).

Рахмани дуже побожні люди Вони весь великий піст не їдять нічого, постять твердо. Тому-то і в нас, як де в хаті твердо постять, або голод допікає, нема що їсти, нема омасти, говорять. «Постимо, як рахмани» (Там же, с. 214)

ЧУДЕСНА ПАЛИЦЯ

Коли настає місяць першого мая, треба піти на гору, де вигріваються гадюки, зловити білу гадюку, вбити її, зняти з неї шкіру, висушити і вложити в середину палицю, опісля заткнути ту палицю за пояс, тоді можна зробити все, чого забажаєш (Етн збірник, т. V, с. 217).

Коли трапиться, що хтось побачить, як гадюка з жабою кусається, побіжить до ліскового корча, виломить літорость* і розжене нею ворогів, може опісля тою літоростею розганяти тучові та градові хмари.

* Молодий пагін

ЛЮДИ З НАДПРИРОДНОЮ СИЛОЮ

Мерці
Покутники
Потопельники
Повісельники
Опирі
Нічниці
Вовкулаки (Вовколаби, Вовкуни)
Відьми (Чарівниці)
Знахарі (Чарівники, Ворожбити, Боги)
Градівник (Градобур, Хмарник)
Іиклюзники
Закляті скарби
Богатирі

МЕРЦІ

По народному віруванню, зі смертю чоловіка не кінчиться його існування, лише змінюється стан існування, чоловік, як дух, живе далі таким самим життям, як на сім світі, але, крім людських прикмет, прибирає ще прикмети духа, переходить, отже, у ряд вищих істот. Як такий може він прибирати, як усі духи, ріжні вигляди і може показуватися живим людям у своїй постаті з часів життя, або у постаті трупа, як був прибраний на катафальку (Знадоби, I, 227), може перекинутися у живу істоту, приміром, кота (Там же, 224) або мертвий предмет, приміром, простирало, з якого перекидається у хлопа, високого, як дерево, а потім у свічку (Там же, II, 621)

Мерці можуть ходити по сім світі з різних причин Мертвець ходить, приміром, бо земля не приймає тому, що за життя не обходив ніколи з процесією довкола церкви (Там же, 645). Жінка ходить тому, що їй не вложили до рук свічки, коли умирала (Там же, 588). Чоловік ходить, домагаючись богослуження (Там же, 665)

Мертвець не дає живим спокою доти, доки його не відпоминали (Там же, 596) Дідо сниться внукові кожної ночі доти, доки той не дав на проскомидію* кілька разів і на панахиду (Там же, 598). Коли загалом людини не відпоминають, як вона умре, то Бог завертає її на сей світ, аби тут була доти, доки не заслужить собі на поминки Одна дівка мусіла так по смерті служити цілий рік у господаря (В Милорадович, Казки і оповідання, с 6).

Один мрець їздить по смерті на сивім коні до корчми напиватися (Знадоби, I, 221), інший напивається так само в шинку (Там же, II, 659). Часом приходить мрець лиш на те, аби закурити собі люльку (Там же, 634).

* Проскомидія — перша частина літургії, на якій священнослужитель приготовляє хліб і вино для таїнства євхаристії

Найчастіше одначе причиною приходу мерців буває жура за полишену родину і знайомих, привязання до них та любов Мати приходить не раз плекати малу дитину, поки не знайдеться спосіб обійтися без неї (Знадоби, I, 213, II, 562—4, В Милорадович, Казки і оповідання, с 89) Мати чеше діти, годує, дає білі сорочки (Знадоби, II, 565—566), варить, кормить діти, миє (Там же, 631). Померлий батько приходить колисати дитину (Там же, 217), робить усякі роботи (Там же, II, 577); радить донці, як і що має робити (В Милорадович, Казки і оповідання, с. 7), подає нумери, на які треба ставити на лотерію, діти сповняють бажання і виграють гроші (Знадоби, I, 226) Чоловік дораджує жінці, як має ґаздувати (Там же, 220), накриває її у сні, аби відкрита не змерзла (Там же, II, 617), приходить до жінки, гримає у стіл і лізе на ліжко (Там же, 603); приходить до жінки ночувати, але вона вирива́ється від нього (В Милорадович, Казки і оповідання, с. 14), приходить ночувати, але жінка тримає на колінах малу дитину і він не годен нічого вдіяти (Там же, с. 15), один мрець ходить три роки до жінки, спить із нею і має з нею двоє дітей (Знадоби, I, 216); жінка має від мреця дитину, але вона зараз по народженню розливається смолою (Там же, II, 576) Одна жінка ходить два роки в тяжи від померлого чоловіка і вмирає (Там же, I, 266) Померлий товариш приходить до живого на весілля (Там же, II, с 655), а навіть мрець фірман ходить по смерті до своїх коней (Там же, 599)

Буває одначе й таке, що мерці ходять, щоби помститися за щось на живих Один мрець обертає парубкові ноги й голову передом назад за те, що той його вдарив (Там же, 607) Померший довжник б'є свого вірителя за те, що той не дав йому по смерті спокою і впоминався навіть в небіжчика за гроші (Там же, II, 640).

Жінка приходить по смерті душити чоловіка за те, що за її життя збиткувався над нею (Там же, I, 215, II, 222) Дівчина

здіймає з мреця жартом шапку (або сорочку, а він її за те розриває (В Милорадович, Казки і оповідання, с 21–22)

Мертвець відриває живому товаришеві руки й ноги за те, що той зважився принести його мертвого на вечорниці (Там же, с 25–26)

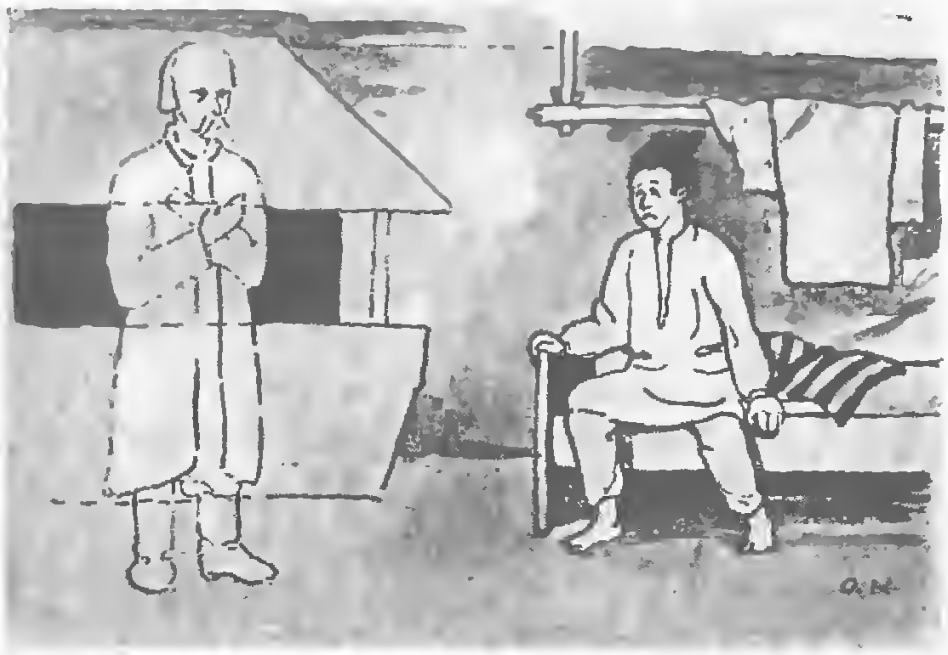

Мертвець. Ілюстрація до народної байки із збірки В Гнатюка

Дуже радо мреці роблять живим людям різні збитки Наносять щоночі повний ґанок каміння, а живі мусять рано виносити (Знадобн, I, 250) Стягають чобіт із парубка, запаскуджують верету, заїжджують коні (Там же, 252), лякають коні (Там же, II, 609) Мрець скидає зі стриху сіно, отвирає двері і випускає коні зі стайні, вкидає коні до студні (Там же, I, 254) Мрець спускає худобу, скидає курн з бантів, мішає молочене збіжжа до купи (Там же, II, 667) Сипле огнем, перевертає скриню, гасить лямпу (Там же, II, 586) Перелякує дівчат так, що вони з переляку вмирають (В Милорадович, Казки і оповідання, с 22–23)

Буває не раз також, що мреці допускаються на живих простого насильства. І так· Мрець заскобочує жінку насмерть, хоч

вона його нічим не зачіпала (Знадоби, I, 223) Задушує жінку, прийшовши до неї (В Милорадович, Казки і оповідання, с 16). Вимотує кишки з жінки (Там же, с. 17) Стріляє і б'є чоловіка (Знадоби, II, 604) Задушує корову за те, що жінка відсувала горнець спідницею (Там же, I, 228). Нищить щоночі урядження костьолу (Там же, 233) Забирає з собою на силу живу дівчину (Там же, 237) Дуже часто полишають мрецi на знак свого побуту між живими якісь сліди, видиі для кожного. Мати, що приходить до дитини, б'є об стіл рукою і випалює на ньому долоню з пальцями (Там же, 213); інший мрець лишає так само випалений відтиск долоні (Там же, 226). Один мрець випалює долоню на стіні (Там же, II, 664), інший загинає дошку так, що рука відбивається (Там же, I, 320) Один мрець кладе знова на знак свого побуту мисочку з ложкою між сина і невістку (Там же, 224).

Плакати за мерцями не годиться, бо вони мусять збирати виплакані сльози в начиння (збанок або цебер) і носити з собою, куди йдуть (Там же, I, 212, II, 570, 591), що не належить у них до приємності

Є такі дні, у яких устають всі мерцi з гробів і сходяться до церкви на богослуження До таких днів належать страстi, тодi мрець-священик править Службу Божу, сповідає інших мрецiв і причащає (Там же, I, 20); так само збираються мрецi на всіх святих (Там же, 212), у задушні дні (Там же, 223), на поклони (А Онищук, Матеріали, с 51)

Деінде вірять, що всі мерцi збираються в церкві в чистий понеділок, на Великдень і на Святий вечір (В Милорадович, Казки і оповідання, с 5) Пхатися в такий день кудись, де можна би зіткнутися з мрецями, дуже небезпечно, бо хоч би як чоловік сховався, вони зачують по запаху його і умертвлять (Знадоби, I, 212, II, 570) або розірвуть на кавалки (Там же, I, 211)

Коли мрецї стають докучливі живим, тодї не остається останнім нічого іншого, як шукати способів, при яких помочі можна би відвідин мерця раз на все позбутися Для того можна засвітити світло і поставити пд горнець Коли мрець прийде, треба горнець піднести; при світлі побачиться мреця і від тої хвилі він перестане ходити (Там же, I, 213). Для певності треба світити таку свічку, що була 12 разів коло паски (Там же, II, 571). Коли кинеться на мерця подушку навідліть, він також перестане ходити (Там же, 579).

Можна мреця зловити також на свячений пояс і прив'язати, а потому покликати попа, аби покропив його, тодї той більше не покажеться (Там же, 577). Коли відкопається мреця і насиплеться до гробу маку з тим, що доки його не порахує, не сміє ходити, то так позбудешся його також (Там же, I, 229).

Щоб позбутися раз на все мреця, добре робити щось таке, що його здивувало би, коли ж він висловить своє здивування, живий повинен висловити своє по причині його приходу Один мрець дивувався, що його жінка відсувала окропи до золення рукавом від сорочки, коли ж вона здивувалася, що він приходить і дивиться на се, він щез і більше не показався (Там же, 217) Одна жінка вдавала, що віддається, се здивувало мреця і він перестав ходити (Там же, I, 219; II, 572–575). Один мрець дивувався, що коли йому сказано, що брат сестру бере, а його жінка іде на те весілля, і щез на все (Там же, I, 220); так само донька дивується, що мама йде на весілля брата з сестрою, по чім щезає (Там же, II, 571). Один мрець дивувався, коли його жінка вбирала одіж навиворіть, а вона дивувалася його приходові, від чого він зараз щез (Там же, I, 218).

Найпевніший одначе спосіб на те, аби мрець не ходив — пробити його осоковим колом, що й не раз люди роблять (В.Милорадович, Казки і оповідання, с 14).

ПОКУТНИКИ

Покутники — се такі небіжчики, що по причині гріхів, яких допустилися на сім світі, не можуть на другім світі мати спокою доти, доки самі їх не загладять або хтось із їх рідні чи знайомих, до того часу вони тиняються по сім світі і терплять та зносять різні прикрості, відповідні до величини їх злого вчинку. Найліпше зілюструють се приклади.

Дітовбивця

Дитина покутує за се, що як ссала, вдарила маму по груді, а мама не покарала її. Визволює її той, що поквестував* на 30 служб і казав їх правити у 30 церквах та на кожній був присутній (Знадоби, I, 244).

Чоловік покутує за те, що оженився з кумою, наслідком чого земля не хоче його приймити до себе (В.Милорадович, Казки і оповідання, с. 13).

---

* Пожертвував.

Інший чоловік покутує тому, що вмер несповіданий і домагається, щоби хто висповідався за нього (Знадоби, II, 662) Скупар спокутує за своє скупарство (Там же, 663), а чоловік, що лишив леґат* на богослуження, покутує доти, доки жінка не виплатила леґату (Там же, 664). Жінка не має ніде спокою, пристановища, доки за неї не наймають богослуження (Там же, 661). Багач покутує за се, що брав все у бідного нюхати табаку, а сам не купував ніколи, успокоюється аж тоді коли його син дав бідному воли за винюхану табаку (Там же, I, 246).

Навіть попи, хоч слуги Господні, мусять не раз покутувати на сім світі. Один піп покутує за те, що казав поховати себе у брудній сорочці. Коли дали йому чисту сорочку, перестав являтися (Там же, 247). Інший покутує тому, що взяв гроші на служби, а не відправив усіх (Там же, II, 668, 670—671, 673). Ще інший мусить уперед порозділювати наскладані гроші на добрі діла і аж тоді перестає ходити (Там же, 672).

Час покут неозначений і майже все залежить від складу обставин

ПОТОПЕЛЬНИКИ

Потопельники — се ті небіжчики, що потопилися умисно або припадково.

Кожний потопельник має право ходити по сім світі сім літ. До нього не можна ні говорити, ні його зачіпати, ні кидати чим-небудь. Коли потопельник побачить чоловіка, зараз регочеться. Виглядає ввесь білий. Кожного нового місяця показується на тім місці, де утопиться. За чоловіком має право бігти лиш так далеко від берега, як далеко розливається вода в повінь (Знадоби, I, 256).

---

* Певне заповідане майно чи грошовий даток для церкви

Потопельник виглядає як звичайний чоловік, лише чорний, як вуголь, та має дуже довгий волос (Там же, II, 684)

Потопельники купаються по ночах у тій воді, в якій втопилися (Там же, 677–678). Люблять одначе зближатися до людей та робити їм збитки Одна потопельничка ходить неподалеку людей і заводить через те, що вже по смерті чоловік ударив її в лице (Там же, I, 258) Інша пускає сплав із помсти, що сплавники відтручували її цвайкою* від сплава (Там же, 259). Потопельник хоче затягнути парубка у воду і втопити (Там же, 263), обхлюпує чоловіка водою і везеться на фірі (Там же, 264); не дає рибакові ловити риби (Там же, II, 689), рибак зі злості вириває потопельникові жменю бороди (Там же, 690).

Іншим разом потопельник дає себе зловити рибакові замість риби, але той перелякується, нидіє, наслідком чого і вмирає (Там же, I, 257).

Потопельник перевертає човен із двома людьми і пускає водою за те, що один ударив його веслом По якімсь часі показується на тім місці весілля; музика грає, а придани співають (Там же, II, 680).

Потопельники манять не раз людей до води, щоби й вони втопилися (Там же, 683). Один потопельник ходить знов цілий рік до жінки і мучить її (Там же, 688).

Потопельники можуть показуватися людям у різних постатях. Один потопельник пливе по воді у виді кудлатого хлопа і то так замашисто, що аж вода розскакується по берегах (Там же, 685). Являється також у постаті однорічної дитини (Там же, I, 262). Звичайно перемінюється в коня і ходить поночі. Як кого перейде і понюхає, той умре (Там же, II, 675). Часом вискакує з води як лошачок (Там же, I, 261), або являється в

* Цвайка — канат, яким прив'язують сплав (пліт) до берега

виді крокодила та ґориля* (Там же, II, 692).

Потопельників ие ховають на цвинтарі, бо через те міг би град повибивати засіви (Там же, 695).

ПОВІСЕЛЬНИКИ

Привид повісельника

Повісельники, як і потопельники, мають право ходити по смерті сім літ та лякати людей (Знадобн, I, 256) Коли хто повіситься, можна зараз пізнати, бо встає велика буря (Там же, II, 699).

Повісельники можуть ходити у людській постаті або іншій. Так повісельниця ходить по лісі розплетена і на перемну то співає, то плаче (Там же, 705) Повісельник у виді мужчини простягає руки до парубка (Там же, 705). Повісельник являється одначе у виді хорта (Там же, 707), індика (Там же, 706), а навіть жердки, що йде (Там же, 703).

Що повісельники продовжують земне життя на тім світі, видно з того, що одии із них жениться і запрошує на весілля свого живого товариша, який дійсно йде туди і вертається здоровий назад. Весілля відбувається так само, як у живих людей.

Коли хто хоче позбутися повісельиика, аби не являвся більше, повинеи його вдарити навідліть, як усяку иечисту силу (Там же, I, 249). Коли найметься по нім богослуження, то також перестане ходити (Там же, II, 708).

---

* Людиноподібна мавпа.

Найліпше одначе посіяти від дому до гробу повісельника мак; він зможе аж тоді явитися, як мак визбирає, але се неможливо йому зробити, бо серед роботи запіє когут, і він провалиться під землю (Там же, I, 249).

ОПИРІ

Опирі можуть бути двоякі родимі і роблені Родимого опира легко пізнати, бо він має інакші полові органи, наслідком чого є безплідний і бездітний, а надто на лиці все червоний (O Kolberg, Pokucie, III, c. 173). Має також малий хвостик, а на хвості чотири волоски (Знадоби, II, 716) Опир має дві душі, тому хоч умре, може ходити по світі, бо лиш одна душа його покидає, друга лишається при нім (Там же, 712) Над клубом, під коліном або над задом має ґулю, під тою ґулею є дірка і туди виходить душа опира (Там же, 711)

Коли би хто малу дитину помастив кров'ю з чоловіка, що ляг спати, не помолившись, то з дитини став би роблений опир (Там же, I, 265)

Опирі мають право ходити по смерті сім літ (Там же, 273), не раз ходять вони з музикою, співають і плескають у долоні (Там же, II, 727) та скачуть Якби хто вийшов о дванадцятій годині вночі на границю, то побачив би їх (Там же, 709).

Коли умре опир, настає велика злива (Там же, 727) По смерті лежить він у гробі звичайно долілиць (Там же, I, 273). Може лежати й горілиць, але тоді скопує звичайно з себе покривало вдолину, лежить червоний і попід руку дивиться на людей (Там же, 275) Деколи курить навіть люльку у гробі (Там же, II, 732)

Опир виходить із гробу, ходить по селі і потинає людей, до яких має право Коли чоловік пчхне, а йому не скаже ніхто "На здоров'я!", то такого опир може потяти (Там же, 742–744)

Худобини опир не потинає, бо до неї не має сили (Там же, I, 281). Прикладів діяльності опирів можна навести багато. Опир потинає, приміром, рідню і сусідів (Там же, II, 741), дівчину (Там же, 740), висисає кров із молодят так, що вони умирають (Там же, I, 271).

Ілюстрація до народної байки із збірки В.Гнатюка

Опир ходить пішки і їздить на коні (Там же, II, 735), показується у вигляді двох хлопчиків (Там же, 726) і звірят. У виді пса вискакує чоловікові на плечі і каже себе нести (Там же, I, 269); у виді чорного пса лежить на постелі та поїдає хліб, що йому подає ґаздиня (Там же, 271); являється у виді собак, що жеруться між собою (Там же, 270), у виді білих псів (Там же, II, 725), у виді кота (Там же, 737).

Коли хто хоче позбутися опира, щоби не ходив та не потинав людей, то повинен обнести його довкола села чи міста три рази, а він перестане ходити (Там же, 734). Можна також пробити

його крізь груди осиковим колом (Там же, 721). Найлпше, одначе, викопати, порубати на кусні і забити осиковий кіл у голову Тоді напевне перестане раз на все ходити

Пор Dr. H Máchal, Nákres slov bájeslovi, c. 182—187.

НІЧНИЦІ

Нічниці — се такі дівки, що по смерті їх душі являються чоловікові уночі і відбирають йому сон, а на тих, що стережуть чого, насилають сон. Вони показуються тільки тому, до кого чують якусь помсту. Часом нападають і на дітей такого чоловіка (В.Шухевич, Гуцульщина, V, с 202)

ВОВКУЛАКИ (Вовколаби, Вовкуни)

Вовкулаки бувають двоякі· вроджені — тоді вони періодично перемінюються у вовків, як прийде на се пора, і біґають із ними (Знадоби, I, 282), і зачаровані. В останньому випадку бігають вони вовками доти, доки хтось не пізнає їх, що вони не правдиві вовки, та не відчарує (Б Грінченко, Из уст народа, с. 206).

Вовкулаком стає той, хто вродиться в таку планету (O.Kolberg, Pokucie, III, с. 106). Коли вагітна жінка побачить вовка або їсть м'ясо зі звірини, що роздер вовк, породить вовкуна (Знадоби, II, 758). Також, коли чоловік спить із жінкою проти «святої неділі» і тоді почнеться хлопець, буде вовкулаком (A Podbereski, Materiały, c. 29). Вовкулаки мають під пахою таку ямку, в котрій сходяться кінці шкіри. Через ту ямку вивертається шкіра і чоловік входить до середини, а на верх виходить вовк, коли прийде на се пора (O.Kolberg, Pokucie, III, с. 108). Буває таке, що вовкун є місяць чоловіком, а місяць вовком (Знадоби, II, 759)

Коли чоловік забуде за Бога, відьма виводить його на гору, застромлює в землю ніж і каже йому перекинутися через нього три рази, тоді чоловік обростає волоссям і стає вовкулаком. Коли зачарований вовкулак пробуде три роки вовком, а опісля привернe йому хтось давню постать, то другий раз не можна його зробити вовкулаком (В Ястребов, Материалы, с 71)

Вовкулак знаходить собі товаришів вовків і живе разом із ними одним життям Вовкулак потинає звичайно вівці (Знадоби, II, 757), а часом і чоловіка (Там же, 761) Без Божого дозволу він не сміє нічого тикати Коли вовкулаків збереться більше, то вони жеруться між собою (Там же, 762).

Зачарованому вовкулакові можна привернути давній вигляд, коли переведеться його через хомут (Б.Грінченко, Из уст народа, с. 205) Добре також стягнути шкіру із нього разом із шерстю (Там же, с. 206) або перекусити на нім шнурок, коли є (В.Ястребов, Материалы, с 71). Можна також сказати йому: "Перекинься три рази через голову!". А він послухає і стане чоловіком (В.Ястребов, Материалы, с 72) або вдарити його по голові три рази перевеслом (Знадоби, II, 767).

Пор.. Dr H.Máchal, Nákres slov bájeslovi, c. 180—182.

ВІДЬМИ (Чарівниці)

Відьми є також двоякі, родимі і вчені. Коли вагітна жінка варить страву на Св Вечір, а до горшка впаде кусник вугля і вона його з'їсть, то народить відповідно до полу — відьму або опира (O.Kolberg, Pokucie, III, c. 111) Коли в кого є 7 дівчат, а хлопець не переложить, то одна з них відьма (Знадоби, II, 798) Родиму відьму легко пізнати, бо вона має хвіст, який у сні висувається У дитини сей хвіст голий, у старшої відьми — оброслий (Там же, 76) Родима відьма не має також поросту на половім

органі Учена відьма набирає відомостей або від іншої ученої, або від родимої відьми, або впрост від чорта Родима відьма може пошкодити, але потрафить кожної хвилі направити шкоду і відробити зроблене; учена відьма робить усе шкоду і не відкликує її Відьма боїться знахарки, яку вважає вищою від себе, але знахарка не радо входить в колізію з відьмою (В.Милорадович, Казки і оповідання, с 4)

Відьми бояться дуже псів-ярчуків, які можуть їх розшарпувати, тому де лиш подиблять молодих ярчуків, ще слабих, силкуються їх нищити (Б.Грінченко, Из уст народа, с 193) Тому ярчуків треба старанно берегти, а найліпше ховати їх до такої пивниці, що в однім дні викопана і накрита осиковою бороною, яка має бути також того дня зроблена В борону належить забити дев'ять зубків і дев'ятий залити воском Коли відьма прийде до ярчука, зачне числити зубки, але не зможе докінчити і все буде зачинати наново, аж доки когут не запіє, по чім уже не година взяти ярчука Ярчука не легко виховати, бо він походить аж із дев"ятого покоління від дев'ятої суки, які все убивається по ощенінню, а лишається тільки на розплодок молоду сучку (М Драгоманов, Мал нар предания, с. 69, ч 7)

Відьми діляться на фахи, і котра займається одним фахом, звичайно, не мішається до другого. Відповідно до того є відьми від коров, овець, кіз, свиней, гусей, риби, гадин, бджіл, грибів (O.Kolberg, Pokucie, III, с. 114), бараболь (Знадоби, II, 835), яєць (Там же, 836), ужевок, дощу, посухи, морозу, від «усякої біди» (Там же, 798)

Коли хто хоче побачити відьму, то повинен узяти поліно, в якім випав сук, і дивитися крізь нього Так само, коли тешуть труну, а з дошки випаде тріска з суком і сук вилетить, то хто подивиться крізь ту дірку, побачить відьму (Б Грінченко, Из уст народа, с. 178, Знадоби, II, 778).

Баба Яга

Можна ще побачити відьму і крізь осикову борону — таку, що в один день зроблена і тесана (М.Драгоманов, Мал. нар. предания, с. 68, ч. 2).

Хто знає способи, яких є немало, може прикликати відьму до себе. Для того треба ось чого: взяти кусень сирого полотна, заткнути в нього дев'ять шпильок і варити, а відьма прибіжить зараз просити чого-небудь (Знадоби, I, 311).

Налити на сковороду молока, вкинути в нього три рази по дев'ять голок і всунути в піч, а відьма зараз прибіжить (Там же, II, 788—790; Б.Грінченко, Из уст народа, с. 178).

Розігріти кінську підкову в печі і поставити на поріг, а відьма прибіжить зараз, бо її пече (Знадоби, II, 787).

Зловити пструга і на живого доїти корову; скоро молоко обілле його, відьма прибіжить до хати, а коли кинеться того пструга на огонь, корова відьми трісне (O.Kolberg, Pokucie, III, с. 127; Знадоби, II, 806).

Відкладати кожного понеділка в великий піст одно поліно з дров, що йдуть до печі, а досвіта на Великдень запалити ними. Відьма прибіжить зараз і буде просити огню (Б.Грінченко, Матеріали, I, с. 58). Те саме можна робити через петрівку, а на Петра розпалити огонь (Знадоби, II, 770).

Взяти долото, обійти з ним три рази довкола колиски малої дитини, вимовляючи певну формулу, опісля заткнути долото в колиску дитині в ногах, а відьма прибіжить (Там же, I, 312).

Відьму можна пізнати, не прикликаючи до себе, коли хто знає способи, яких також є багато У відьми на лиці є всякий цвіт· і білий, і червоний. По тім відразу годен її пізнати (Там же, II, 769).

Коли на Великдень обходять довкола церкви з процесією, відьма не йде з нею ніколи Треба, отже, уважати, котра жінка не йде, та певно відьма (Там же, I, с. 290; Б.Грінченко, Из уст народа, с 182).

Коли на Великдень на обході процесії входять до середини, треба стати збоку і приглядатися: відьми йдуть на самім останку і цілують замок, що легко завважити (Б.Грінченко, Из уст народа, с. 178).

Коли парубок заложить кашкет дашком назад, а в руках із пальців поробить дулі, та одну руку заложить в кишеню, а другу в пазуху і переходить попри відьму, та зачинає злоститися і по тім її пізнати (Знадоби, II, 772).

Коли відьму обернути нового четверга опівночі у сні головою туди, де лежать ноги, вона не зможе пробудитися, доки її не відвернеться назад, бо душа, яка тоді виходить з неї, не годна трафити в тіло (Там же, 823).

Зазначити собі на велике пущення перший пиріг, зварити його, а опісля засушити. Того самого дня треба зачати робити осиковий столець і робити увесь піст так, аби кожного дня хоч раз коло нього ко́втнути. На Великдень узяти той столець із собою до церкви і станути на нього, а до рота вложити засушений пиріг. Тоді побачиться

Чарівник насилає щурі і миші

кожну відьму, бо вони будуть мати скопець і цідилко на голові (Там же, I, 286, II, 776—777, 780, Б.Грінченко, Из уст народа, 181, с 2)

Вложити на сирне пущення у шмáтку сира до рота і тримати цілу ніч, а потому сховати і пти з ним на Великдень на Всеночне, а певно побачиться відьму (Знадоби, II, 773)

Взяти кусник лупи з яйця, звареного на пущення, і пригадувати собі про неї кожного дня аж до Великодня, на Великдень узяти лупу під язик, а відьма зараз приступить і зачне випитуватися, що той тримає під язиком (Там же, 775).

Взяти на Св Вечір з-під скатерті часник і посадити в черепок, аби ріс аж до Великодня, на Великдень вложити його під язик, а побачиться відьма (Там же, 782—783).

Коли вже хто має певність, що якась жінка відьма, тоді бережіться її, щоби не дісталася до нього і не наробила йому шкоди. Коли перед Юрієм поробиться на дверях стайні дьогтем хрестики, то відьма там не має вже приступу (Там же, 800—801). Є ще інші способи Коли відьма, не дивлячись на все, вдирається до когось, тоді нема іншої ради, як зловити її на гарячім учинку. Треба одначе при тім дуже берегтися, бо хто не знає, як дати собі ради, того відьма може потяти. Ловити відьму треба ось так:

Зложити шлюбні обручки на шлюбний очкур і тоді закидати його на відьму (Там же, 291)

Ловити на очкур, в якім ходиться сім літ і сім раз посвячується щороку з паскою. Як його накинеться на відьму, то хоч би вона в що перекидалася, очкура не потрафить скинути (М.Драгоманов, Мал. нар предания, с. 73, ч 16).

Можна зловити відьму також мотузком, але всуканим навпаки, тобто до себе. Коли відьма прискочить до чоловіка, треба ловити її за грудь, тоді вдержить її, інакше, вона викрутиться (Там же, с 69, ч. 4)

Зловлену відьму можна все довільно покарати Найчастше одначе вона випрошується, пообщявши не робити ніколи більше шкоди.

Відьма може так само, як усі істоти з надлюдською силою, приймати різні постаті відповідно до потреби Може показуватися людиною (Б Грінченко, Из уст народа, с. 17), козаком (Знадоби, I, 310), кобилою (Там же, I, 300—301, II, 907—910), при чім її деколи й підковують у коваля, коровою (Там же, II, 860), свинею (Там же, I, 299; II, 853), вівцею (Б.Грінченко, Из уст народа, с 179, 2), білим хортом (Знадоби, I, 291, II, 856), псом (Там же, I, 309, II, 851—855, 857—859), сукою (Там же, I, 289, 297), щенятем (Б Грінченко, Из уст народа, с 179, 3), кшкою (Там же, с 179, 5, Знадоби, I, 295; II, 850), жабою (Там же, II, 846—848), змієм (М.Драгоманов, Мал нар предания, с. 69), сорокою (Б.Грінченко, Из уст народа, с 179, 3), стіною (Там же, с. 179, 7), полотном (Там же, с. 179, 6), праником, (Там же, с. 179, 5), колесом (Малинка, Материалы, с 8; Знадоби, II, 843—845), ситом (Там же, I, 302), обичайкою (Там же, II, 842), коробкою (Там же, 841), клубком (Там же, 838—840), бочкою (В.Ястребов, Материалы, с 64), свічкою (Знадоби, II, 837), голкою (М Драгоманов, Мал. нар. предания, с. 69).

Відьма і зорі

Найчастіше подибуються відьми, яких фахом є відбирання молока від коров. Вони умють переносити молоко на різні предмети, з яких видоюють його, коли зайде потреба Так доїть відьма молоко із стовпа (Знадоби, I, 35),

з сохи (Там же, II, 873), терлиці (Там ж, I, 304; II, 872), а масло дістає з будяка (Б Грінченко, Из уст народа, с 186).

Відьмн можуть добувати молоко і сметану не лише від коров, але від усякого звіра Застромить ніж у що-будь, і на якого звіра подумає, з такого зараз потече через ніж молоко, яке відьми продають опісля чортам (М Драгоманов, Мал. нар предания, с. 68, ч 1).

Відьми займаються найрізнороднішимн справами Коли не можуть закрасти молока від коров, то бодай збавлюють їх так, що з вимені йде кров замість молока (Знадобн, I, 292). Лазять голі догорн ногамн по фігурі і водять малі діти по шнурах, поприв'язуваних до патиків, приучуючи їх так до своєї штуки (Там же, 287) Коли сповняють свої функції, то ходять переважно голі (Там же, 294). Коли відьма передержить на мотовилі через Великодні свята пвміток, а в Провідну неділю здійме ввечері, вийде з ним опівночі на двір і махне, то здійме зорю з неба, яку опісля вкладає в горня і ховає (Там же, II, 918, Б Грінченко, Из уст народа, с. 192). Відьма перекидається в козака, а парубка переміняє в коня, їздить ним по границях (Знадобн, I, 310) Відьма може спровадити град на поле, що внб'є все дочиста (Там же, 288). Насилає жабн на свою супротивничку так, що та не година вийти з хати, але її внрятовує знахар (Там же). Насилає на супротивничку псів, які не кусають її вправді, але обсикають її аж по пояс і повторяють се так довго, доки та не покорилася і не перепросила відьму (Там же) Відьма зливає до фляшки метіль із умерлої дитини, а на Св. Вечір обходить гола двір своєї братової і обливає його, наслідком чого все живе гине конп, коровн, курн (Там же, 290) Загалом нема якої царини в сільськім житті, до якої відьма не могла би втиркнутися і наробити шкоди. Та хоч вона робить на сім світі, що хоче, то на другім мусить за все відпокутувати, бо там її тіло рвуть кавалками (Там же, II, 916)

Відьми мають свої сойми, на які злітаються звідусіль в стало означені дні, звичайно першого тижня кожного нового місяця (Там же, 88), або на великі свята, як Юрія та Дмитра і там складають справоздання зі своєї діяльності перед чортами та набирають новнх практик Крім того, вонн бавляться там, гуляють, відбувають оргії, хто несвідомий попав бн на те місце, відьми потяли би його (Там же, 816).

Коли відьмн умирають, то смерть їх буває дуже тяжка Відьма реве бичим голосом, а очі набігають, як яйця (Там же, I, 290) Відьма прн смерті реве, вивалює язнк, блює кров'ю, і то різаною Як змучиться, просить зірвати стелину, щоб швидше вмерла· "Узяли, зірвали стелину, то вона стала ревти так, як на роговищі скот Люди повтікали з хати геть усі, покн вмерла (В.Милорадович, Казки і оповідання, с. 2; Знадоби, II, 827) При тім розноситься такий смрід, що тяжко навернутися до хати, а нести на кладовище її можна лише з тяжким трудом

Пор.: H.Máchal, Nákres slov bájeslovi, c. 172—175

ЗНАХАРІ (Чарівники, Ворожбити, Боги)

Знахарі — се люди з великою надприродною силою Вони можуть при помочі різних предметів, якими послугуються, зашптувань зробити все, про що хто просить, без огляду, чи воно внйде кому на добро чи зло. Вони примушують навіть духів сповняти свою волю (Знадобн, I, 324), і тому можуть при їх помочі дійти до таких результатів, до яких звичайною дорогою не дійшов бн ніхто Вони знають не лише минувшість і теперішність, але й будучність. Не всі одначе обдаровані однаковою силою тому, що вчинить слабший знахар, сильнший знахар може відчинити І се добре, бо інакше повставали бн такі шкоди і страти між людьми, які рівнялибися хіба елементарним катастрофам Найчастше займаються зна-

Ворожка Ілюстрація до народної байки із збірки В.Гнатюка

харі ліченням та защптуванням усяких хвороб, що з'єднує їм велику пошану, а навіть деякий страх у широких кругах Побіч того займаються одначе всім, чого хто хоче, а як ті заклпття виглядають, покажеться з наведених практик.

Знахар прнваблює хлопця до дівчнни (Знадобн, I, 320), а дівчнну до хлопця (Там же, 321—322), нарозумлює віроломного (Там же, 319), спровадже і показує дівчині будучого нареченого (Там же, 318), прнчаровує жениха (II, 1000), спроваджує здалека коханка (I, 1001), і коханку (II, 1003), може попсувати життя молодятам (II, 963) або й розлучити їх (II, 962), може бездітним порадити, щоб мали діти (II, 1005), може чоловікові обернути голову передом назад (Б.Грінченко, Из уст народа, с 200), сказати непрнсутньому, що в нього дома діється (Знадоби, II, 1026), сказати, що станеться (II, 1015); дуне в рот, і всі зубн висиплються (II, 966). Знахар може наслати хворобу (II, 967), спровадити на когось слпоту і по перепрошенню відвернути її (I, 332); може дати щось таке з'їсти, від чого чоловікові заплодяться ящірки (I, 326) або навіть гадюки (I, 328) і він напевне згине, коли не знайдеться другий знахар, що лихо відверне. Знахар може сказати комусь сидіти, і той не рушиться з місця, хоч бн що робив (I, 347), може зробити, що всякий звір буде ловитися в заставлену лапку (I, 333), а стрільбу замовити, що буде все стріляти, що стрілець захоче (II, 1021) Може прогнати воду зі ставу (I, 341) або

наслати її на сухе місце (I, 343—344); може спровадити воду до студні і стримати її, що й крапля не покажеться (II, 1068); може наслати дощ (I, 345), спинити млин (I, 336), зробити, що млинові колеса будуть обертатися проти води (I, 325, II, 1059) або що млиновий камінь вискочить зі свого місця і покотиться дорогою (I, 337—340; II, 1058); може наслати на когось щурів (I, 342, II, 1056—1057), вужів і ящірок (I, 346), гадюк (I, 353—355; II, 357), стеклих псів (I, 358), миші (II, 1054—1055), жаби (II, 1064), воші (II, 1061) Знахар приневолить хліб стогнати (I, 362), воробцям закаже спивати пшеницю у газди (I, 324), вийме очі й кендюх із чоловіка та вставить назад без ніякої шкоди для нього (II, 1067), зробить, що музика не зможе грати (II, 1033—1035), отворить кожний замок при помочі гнізда ремеза (II, 926) або відомого йому зілля (II, 930—931), перемінить при помочі дання дівчину у звіра (зозулю, лисицю) або в дерево (березу, тополю) (I, 319), зжене людину зі світа, зробивши її фігурку і набивши в неї кілків із різного дерева (II, 923—924). Словом, нема нічого такого, до чого знахар не міг би взятися, бо він до всього компетентний, коли ж не вдасться йому нічого вдіяти, там бодай пустить тумана людям, що він робить щось надзвичайне, приміром, пролізе крізь дірку (II, 1036—1037) Знахар творить попросту чудеса і через те, власне, набирає авторитетності та пошанівку у простих людей. З матеріального боку його становище буває теж не зле, бо ті, що вдаються до нього, не приходять ніколи з порожніми руками.

Чарівник

ГРАДІВНИК (Градобур, Хмарник)

Градівники є природжені і вчені (Знадоби, II, 1075). Хто хоче стати градівником, повинен вирізати літорость розігнати нею гадюку й жабу, коли гадюка хоче жабу їсти, потім посвятити ту літорость разом із зіллям на зелені свята, а по сім зможе нею відігнати хмари (II, 1070—1071). Коли літоростями обведе поле, то град його також не ткне (I, 330).

Градівник

Можна стати ще градівником, коли хто вкраде палицю в діда, або патик, при помочі якого запалюють свічки в церкві, поставить його так, аби над ним відправлено дев'ять служб, а потім буде переховувати його гузиром до сонця.

Коли ж побачить, що гадина хоче пожерти жабу, розжене їх ним. На Св. Вечер не має ні їсти, ні пити, ні говорити, зате кожної страви має надібрати по дев'ять раз, завити в платок і сховати. Як надійте туча, має вийняти той патик, поставити на

нього перехована страви в платку, стати голий проти тучі і виголосити окрему формулку проти граду, а град піде куди інде (В.Шухевич, Гуцульщина, т. V, с 221–222).

Деякі громади тримають собі градівників і платять їм за те, що розганяють хмари Коли градівник побачить градову хмару, хрестить її, промовляє виповідне зашіптування і хмари розходяться (Знадоби, I, 374). Деколи замість зашіптування відмовляє градівник молитви від кінця (I, 372). Дзвонення буває також помічне від хмар (Там же, II, 1072), тому градівники виходять подекуди на дзвінниці і дзвонять, скоро появляються небезпечні хмари

ІНКЛЮЗНИКИ

Інклюзники — се такі люди, що володіють зачарованим грошем, який можуть видавати коли, кому і скільки разів схочуть, а він усе повернеться до них та й не тільки сам, а ще й притягне інші гроші Якби інклюз попав у касу, то потягнув би за собою всі гроші (Знадоби, I, 388). Декуди вірять, що інклюз може притягати лише такі монети, як сам, отже корона інклюз — корони, шістка — шістки і т д. (Там же, II, 1088) Аби не допустити до того, щоби інклюз потяг за собою всі гроші з каси, тримають усюди по касах мармурові столи. коли інклюз упаде на такий стіл, то не буде лежати спокійно, лиш буде котитися або скакати (Там же, I, 387–388, II, 1093). По тім його пізнають і роблять зараз нешкідливим або, пробивши його (Там же, I, 392–393), або прибивши його цвяхом до стола (Там же, II, 1107) чи до стіни, звідки він не рушиться (Там же, I, 387, 389; II, 1106), або порубавши його на кавалки (Там же, 1109).

Вірять, що інклюзом орудує дух (хлопчина), якого можна виховати собі зі зноска (як домовика), носячи його дев'ять день під пахвою, а потім примушувати його старатися про гроші

Інклюз

До інклюза можна прийти з різними способами. Вложити срібний гріш до ластівчиного гнізда, де він має стояти, поки не виведеться на нім третє покоління ластівок. Опісля вийняти його звідти й пускати в обіг, а він усе повернеться до властителя (Там же, I, 377).

Злапати живого лилика, зарізати його яким-небудь грошем, приміром, гульденом, а потім носити той гріш дев'ять день під пахвою, не молячись, не ходячи до церкви, не чуючи дзвонів. По дев'ятьох днях стане з того гроша інклюз і його можна пускати в обіг (Там же, 378).

Вийти о 12 годині вночі на роздоріжжя, де сходиться чотири дороги, викликати нечистого і зажадати в нього три рази інклюза, а він дасть (Там же, 379), розуміється, не задармо, бо опісля візьме душу в чоловіка.

Інклюз

Є також таке товариство, що видає інклюзи, коли хто вступить до нього, переступить там хрест, потопче і плюне на нього три рази (Там же, I, 381; II, 1089).

Інклюза можна й купити, але до того треба твердого чоловіка, щоби нічого не боявся, навіть Бога (Там же, I, 382–383).

Коли хтось дістане гроші і підозріває, що між ними може бути інклюз, тоді не повинен їх нікуди ховати, лише тримати у кулаці, з якого інклюз не годен утекти (Там же, I, 386, II, 1096) до свого властителя, що передав його комусь із шахрайською думкою (Там же, II, 1099–1104).

Коли чоловікові набридне тримати інклюза і брати на себе відповідальність за його орудування, то може його позбутися. Для того повинен він щось купувати, а коли згодиться на ціну, повинен понад неї додати продавцеві ще інклюза, тоді інклюз лишиться у продавця і не верне до давнього властителя (Там же, I, 395).

Коли інклюз кинеться на те саме місце, де його знайдено і тим самим боком, то він також вернеться до властителя (Там же, I, 391; II, 1095)

Коли хто подержить інклюза в передніх зубах, то він стратить свою силу і тоді можна його де-небудь викинути (Там же, I, 378).

Коли знайдеться чоловік, що хоче мати інклюза, тоді дотеперішній властитель повинен передати його йому, сказати, плюнути на нього і вдарити долонею, а інклюз не верне до нього, лиш лишиться в нового властителя (Там же, I, 390; II, 1091)

ЗАКЛЯТІ СКАРБИ

Давно не було щадниць та банків, тому люди, що мали гроші, переховували їх так, що закопували в землю у відоме лиш собі місце, а в потребі вибирали назад. При тім поступовано двояко· або гроші закопувано без ніяких заклять, тоді ті гроші були чисті,

вони горять по півночі і їх не трудно дістати, коли хто дізнається про них; або закопувано гроші, заклинаючи їх, сі горять перед опівніч'ю і їх трудно дістати, бо їх стережуть (А Онищук, Матеріали, с 97). Скарбів стережуть злі духи у різних постаттях, приміром, пса (Знадоби, II, 1128), левів і блискучого чоловіка (В Ястребов, Материалы, с. 114)

Коли хто заклинає скарб, то звичайно на означений час, як той час вийде, скарб підходить угору, на нім появляється запалена свічка — через що кажуть, що скарб горить, і тоді його не трудно дістати

Коли скарб горить, треба підбігти до нього і кинути що-небудь; як кинеться чобіт, треба копати за грішми по коліна; як ремінь, треба копати по пояс; як шапку, треба копати так заглибоко, як високий чоловік (Знадоби, I, 398, II, 1113). Кидаючи предмети, треба щадити їх, бо скарб жадає звичайно, аби кидати далі, і коли б чоловікові забракло предметів, то згинув би (Там же, II, 1122—1133).

Можна й так поступити взяти на Благовіщення пшениці й ячменю, змолоти у млині перед сходом сонця назістріть (обертаючи камінь у противний бік), змішати муку з попелом, а коли скарб горить, посипати тою мішаниною місце, де було видно огонь. На муці покажеться опісля слід чоловічий, кінський, свинячий, ягнячий, курячий і т.д.

Чий слід показало, тому треба відрубати голову і покласти на місці сліду, тоді скарб забереться. Коли покажеться людський слід, тоді чоловіка не вбивається, лише помінюється на нього (Там же, II, 1115, В Шухевич, Гуцульщина, т V, с 195), але він однаково згине

Скарби горять лиш в означені дні, приміром, у велику суботу (П.Чубинський, Труди, I, с 97) Коли б скарб перехрестив той, що хоче його дістати, скарб зникає (Б Грінченко, Из уст народа,

с 212) Може часом запастися у землю із тим, що його бере (Там же, с 208)

Хто побачить, що скарб горить, повинен зараз вбити ніж у землю там, де стоїть, а скарб не згасне, доки він не прийде і не забере його (В Шухевич, Гуцульщина, т V, с 196)

Можна відкрити й самому скарб Для того треба вкрасти таку свічку, що хтось держав у руках, умираючи, заправити до неї кірзілля, заложити тоді свічку у праву ногу між великий і другий палець і сунути по землі Коли чоловік прийде з сею свічкою на таке місце, що в нім є скарб, свічка запалиться, і тоді треба копати на нім (Там же, с 197)

Якби хто добув цвіту папороті, то зараз знав би, де лежать скарби і міг би копати за ними (Знадоби, II, 1116—1117) Не кожний чоловік може одначе взяти скарб (Там же, I, 399)

Коли скарби закопані на означене число літ, то по упливі того часу перемінюються в якого-небудь звіря Як хто діткнеться того звіряти, оно розсиплеться грішми (П Чубинський, Труди, I, с 99)

Як бачимо з того, скарб може прибирати різні постаті І так ставши парубком, просить скарб у баби їсти у великий празник, коли всі пішли до церкви Баба, здогадавшись, одначе ударяє його кочергою межи плечі, а парубок розсипається грішми (Б Грінченко, Из уст народа, с 207) Так само скарб у постаті діда просить обтерти йому ніс, дівчина обтирає, дід розсипається грішми і вона забирає (В Ястребов, Материалы, с 139)

Скарб подибуємо ще в таких постаттях сивого чоловіка (Там же, с 140), коня (Б Грінченко, Из уст народа, с 120,3, Знадоби, II, 1129), кількох коней (Б Грінченко, Материалы, II, с 96), лошака (М Драгоманов, Мал нар предания, с 782), корови (Б Грінченко, Из уст народа, с 213), білого барана (В Ястребов, Материалы, с 139), білої собаки (Там же, с 139), гуски (Там же), гадюки (Там же, с 140), кобилячої голови, волошки

і свині (Там же, с. 142), когута (М.Драгоманов, Мал. нар. предания, с. 78,2; Знадоби, II, 1134), щуки в колодязі (М.Драгоманов, Мал. нар. предания, с. 84,8). Коли такого чоловіка чи звіра ударити чим (найлпше лозинкою), вони розсипляться грішми. Не можна тоді так само, як і при копанню грошей, нічого казати лихого, бо скарб розсердиться і пропаде (Б Грінченко, Из уст народа, с. 213,2)

БОГАТИРІ

Богатирі живуть десь там, де пущі, та стережуть християнську землю від зміїв. Скоро який змій вирветься з пущів, богатир женеться зараз за ним і убиває.

Не відомо, чи вони вмирають, чи як, але виходять із нас. Вийдуть йому літа, він проявить себе та й скриється.

Богатир однаково, що святий, його не побачиш. Раз у Маріюполі торговки на базарі бачили, як ішов богатир Тільки, кажуть, шапочку зняв проти церкви, перехрестився, та тільки його й бачили. У богатиря і кінь богатирський. Раз прибився такий кінь до табуна, то що йому не робили, куди не заганяли, і хоч яка запора, він перескочить і ніякий канат його не удержить. Так кудись і побіг. А десь у три дні проходив туди чоловік та розпитував про того коня. Видно, богатир шукав його.

Раз заїхав один чоловік у шинок, а коня прив'язав біля порога. Поки він там пив, то той кінь величезний камінь на попл розбив Як поїхав той чоловік і люди побачили, що кінь із каменем зробив, пізнали, що то йшов богатир

Коня богатиреві уїжджує святий Юрій. Не раз буває, що в табуні або й конюшні знайдеться такий кінь, що як його не стережуть, він утече, а потім за ніч або за день чи сам прибіжить, чи люди його приведуть Отже, то він бігав до святого Юрія в науку.

Такого коня або продай, або заміняй, бо однаково з нього ніякого хісна не буде. або сам утече, або десь пропаде, або хтось уб'є

Коли богатир стоїть коло пущів, тоді йому коня не треба, а як женеться за Змієм, тоді кінь сам його віднайде.

В одної вдови був хлопчик, та такий невковирний! Всі його, бувало, б'ють. Як минуло йому дванадцять чи чотирнадцять літ і хтось його побив, він ухопив із нього шапку, підняв плечем угол у коморі, поклав під нього ту шапку і знов спустив угол, а сам не знати де й дівся.

А в одного господаря служив також хлопчик. Поїхали вони раз дерево возити. Навалили на віз та й загрузли в баюрі Той господар аж плаче, так того хлопця лає, що не пильнувався. А той слухав, слухав, а далі як ухопив цілу колоду за грубший конець, підняв, як свічку, та як ударив тим кінцем у землю, то колода на цілий сажень угналася в землю. Тоді пішов собі, куди треба йому було.

Раз знов привіз наймит мішки зі збіжжям до млина, а мельник не приймає. Той позділмав їх із воза та покидав на під аж крізь горішне вікно, а сам поїхав. Від того часу ніхто його не бачив, тільки вночі ще повитаскував хтось із того млина каміння, та аж на гору закотив (И Манжура, Сказки, с. 8-9)

Проф Др Любор Нідерле

ОГЛЯД ПРАЦЬ ІЗ ЦАРИНИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ

Слов'янська міфологія є побіч історії права одиноким полем культурних старинностей слов'янських, на якім працьовано багато*

Правда, сі праці дуже неоднакової ціни, а багато є між ними й зовсім безвартісних Причиною сього буває в першій мірі сама тема, що приводить легко обережних, зрештою, дослідників до безпідставних гіпотез та фантастичних видумок Із сим проявом стрічаємося вже від самих початків слов'янської міфологічної літератури; навіть деякі старинні звістки, що мають характер джерел, бувають під очевидним впливом видуманих фікцій, приміром, в історії Длуґоша

В них бачимо незвичайно часто, як старі хроністи вплітають до своїх історій образи поганського Олімпу слов'янського, що в меншій або більшій частині зовсім видумані Се бачимо в хроніці Бота, виданій 1492 р , яка містить не тільки опис, але навіть образки слов'янських богів[1], у Польщі в Ол Гванінія (Ал.Гвагнін), М Меховського, М Кромера й інших[2]; у Росії в автора Густинського літопису, у Гізеля[3], в Чехії в Хроніці[4] Гайка з Лібочан, або в Павла Странського, а особливо в Ів Стршедовського, пароха в Павловичах на Мораві і в його

---

* Подаю ось тут у перекладі один розділ із праці "Život starých Slovanů Dilu II Svazek I Přídavek I" (Praha, 1916, с 281—288) відомого дослідника життя старих слов'ян Він інформує коротко, але дуже інструктивно про стан дослідів над слов'янською міфологією

[1] Chronicon Conradi Bothonis Mogunt 1492 (пізніше видав її Ляйбніц 1711 р у Scr rer brunsw. III, №14) На Бота опирався й Банґерт при своїм виданні Гельмольда з р 1659 і перейняв його образки

[2] A Guagnini, Chron. Pol (ed Pistorius, Ser. II, 346) a Sarmatiae descr. (Там же, I, 25), M Miechowski, Chron reg Pol II, 2 (ed Pistorius, Ser II, 20); M Kromer, De origine et reb gestis Pol III, 1 (ed Pistorius, Ser II, 432)

[3] Густинський літопис із XVII ст (ПСРЛ II) і Гізель, Синопсис, СП, 1746

[4] Hájek z Libočan, Kronika česka Praha, 1541, passim, Pavel Stránsky, Respublica Bohemiae Lugd Bat 1634, ч VI, с 247

Святій історії моравській[1] здибаємося знов із новими богами слов'янськими, його ж знов наслідували Мар Ульман і Юрій Папанек[2]

В XVII—XVIII ст стрічаємося навіть зі спеціальними розвідками, що займаються слов'янською міфологією, а в першій лінії з працями обох братів Френцелів, з котрих Авраам видав уже в 1719р просторий науковий твір "Commentarius philologicohistoricus de qiis Soraborum aliorumque Slavorum"[3] Але як Френцель, так і цілий ряд дальших істориків[4] опиралися не тільки на старі добрі джерела (з поминеням Несторового літопису, якого вони не знали), але також на вигадки старших хроністів, особливо Длуґоша, Бота і Стршедовського, а ще більше на праці хр Гарткноха та І Ласицького про литовсько-пруську міфологію[5], з якої переносили цілі ряди богів до слов'янського Олімпу, та на фігуральні підробки, що появилися особливо в Меклянбурзькій землі[6] Не диво проте, що Й Добровський написав 1808 р у своїм

---

[1] Středowsky, Sacra Moraviae Historia (Solisbaci, 1710), розд V Пор статтю В Праска "Der Mährer Středowsky als Mythologe (Feuil Politik, 1906, 10, II)

[2] M Ullmann, Altmähren Olmütz, 1762, II, р IX, J Papánek, Historia gentis Slavorum Cinque Eccl , 1780, 167 (р IX)

[3] Вийшов у Хр Гофмана (Chr Hoffman, Script rer lus (Lips Budis 1719), II, 85, зараз по праці M Frentzel, Dissertationes tres de idolis Slavorum (II, 63—84) Далі пор Waener, Diss de idolatria veterum Missniae incolarum (Lips 1698); H Masius Antig Mecklenb schediasma hist phil Lub 1700, Anonymus Religion der Moscoviten Francf Leipz 1717

[4] Döderlein, Slavonisch-russ Heiligthum mitten im Deutschland, 1724, Weckenrode, Altes und neues Rügen, 1732, Schwartz, De olla Vulcani, 1745; М Попов, Баснословье, СПб, 1768 (по франц під назвою "Petite mythologie slavonne", р 1789, 1793 — Leclere прийняв її до своєї історії, I); G Ayrerus, Hermannus Slavicus Gött 1768, р III, Szybiński G , Historia bogów bajeczna, Warszawa, 1769, Steinbrück J , Vom Götzendienst in Pommern und Rügen, Stettin, 1792, Osiński A , Słownik mitologiczny, Warsz 1803; Kayssarow Andr , Versuch einer slawischen Mythologie in alphabet Ordnung, Göttingen, 1804 (по-рос вийшла в Москві 1807р п н "Славянская мифология Кайсарова", II, внд 1819), Scheller, Mythologie der Wendischen und anderer deutschen Völker, Neuburg, 1804, Гр Глинка, Древняя религия славян, Мнтава, 1804

[5] Chr Hartknoch, Selectae diss de variis rebus prussicis, 1679, р VI Alt und Neues Preussen (Frankf 1684), р V—X , J Lasicki, De diis Samagitarum , 1616 Письменники, що лучили литов і слов мітольогію разом днв у Ігн Гануша, Die Wissenschaft d slav Mythus, с 76

[6] Пор особливо A Masch і D Woge, Die Gottesdienstl Alterthümer der Obotriten, Berlin, 1771, J Potocki, Voyage dans quelques parties de la Basse-Saxe Hamb 1795 Проти виступив головно Lewezow K , Über die Achtheit der sog obotrit Runendenkmäler zu Neustrelitz (Abb Akad Berlin, 1835)

Славіньї "Nichts bedarf einer Kritischen Revision und Musterung im Gebiete der slavischen Altertumskunde so sehr als die Mythologie"[1] ("Ніщо не потребує критичної перевірки і освідчення в області відомостей про слов'янську старовину так дуже, як міфологія") Сам думав про видання слов'янської міфології[2]

Але й пізніше, в першій половині XIX ст., не зважаючи на критичний вплив Добровського та Шафарика, не було значно ліпше, бо й тоді виказує література багато праць дуже малої ціни, або й зовсім безвартних[3] Навіть сам Т Шафарик, хоч раз остро осудив цілий стан[4], не все міг видобутися з зачарованого колеса, в яке попала була наука слов'янської міфології[5] Та все ж слідний зворот до ліпшого, а від сорокових літ настає, можна сказати, період глибшої і критичнішої праці Мало критичні, але в 40—70 роках впливові й міродатні є праці Ігн Й Ґануша, особливо філософічно заложена і вповні на основі індо-іранської міфо-

---

[1] Slavin (Прага, 1834), 264 (в рефераті про міфологію Кайсарова) Про праці з обсягу слов міфології за часів Добровського див його переписку з Баидткем (вид Францев, 2, с 23, 30, 47)

[2] Jakubec, Literatura česká XIX stol , I, 256—7 (Пнсьмо до Рібаї з 1791 і Злобицького з 1790)

[3] Jungmann A , Krátky obsah náboženství pohanského u Slovanů (Krok, II, 3, 339—392), Tkany Ant Mythologie der alten Deutschen und Slawen, Znaim, 1827; J Kollár, Sláwa Bohyně a původ gména Slawú čili Slawjanů Pešt, 1839, Die Götter von Rethra oder mythol Alterthümer der Slawen (не видано, пор статтю В Вондрака у збірнику "Jan Kollár 1793—1852, II, с 243—246 і Срезневського в ЖМНП 1851, ч LXX, с 87), Krolmus V , Poslední božiště Černoboha s runami na Skalsku (Прага, 1857) , Ruzum J Slovanské bájeslovi, Прага, 1827, В Дамяновнђ, Bjera древности Видии, 1817, І Лазаревић, Содружество древних богов Млетци, 1810, Сахаров, Сказания русского народа, I, Слав русская мифология М 1836; М Касторский, Начертание славяиской мифологии СПб 1841, Bernhardi W Bausteine zur slaw Mythologie (Jordans Jahrb f Lit 1844, I, 337), Glückselig Th Alkuna, Nordische und nordslaw Mythologie Leipzig, 1831, Liebusch G , Scythica oder etymol u kritische Bemerkungen über alte Bergreligion und Fetischismus mit der bes Rücksicht auf die Slawischen Völker Camenz, 1833; Oderborn P De Russorum religione et ritibus, 1841, Schwenck K , Mythologie der Slawen Frankf 1853 (VII зош праці "Die Mythologie Der asiat Völker Frankf 1843—1853), Bandtkie J Dzieje naroda polsk , 1835, Naruszewicz A Historya nar pol. 1836, II, 23, Stan Sestřencewicz-Bogusz Recherches hist sur lorig des Sarmates 1812, L Gisebrecht Von der Religion der wendischen Völker an der Ostsee, Stettin, 1838

[4] Čas Čes. Museum, 1833, 257

[5] О Rusalkach (Čas Čes M 1833), О Svarohovi, bohu pohanských Slovanů (Čas Čes M 1844) Але тдробкн Маша й Гагена (руни) остро осуджував Пор SS II 634

логії опрацьована праця п н "Die Wissenschaft des slawischen Mythus" (Wien-Lemberg, 1842) та "Bajeslovný Kalendař (Прага, 1860), які багато дилетантів досі уважає за канон слов'янської міфології[1] Ліпші вже студії Йос Ербена, І Ер Воцеля, І Їречка, В Брандля і І Первольфа, що послуговувалися переважно порівнюваною методою, але стояли під сильним впливом фальшованих рукописів Зеленогорського та Королеводворського[2] В Польщі стрічаємося ще і в сій добі з працями безвартними або фантастичними[3], так само в полудневих слов'ян[4], зате російська література визначається вже багатством студій і ліпшою якістю[5] І Срез-

[1] Інші праці Гануша такі Děvca zlatovlsá, bohyně pohanských Slovanů Pojedn kral spol nauk, 1860, Nástin báječnych bytostí Báby a Děda (Там же, 1864), O meth wýkladu pohádek slovanských (Там же, 1863), Über das Wesen und Ursprung der slaw Mythologie (Sitzungsb Kg Ges d Wiss 1865, II) Гануш був сильний індоман і все будував на індо-іраиських осиовах, а також литовських

[2] И Ербеи побіч дрібиіших статей (задумував також видати цілу міфологію), видав O Kosmogonii pohan Slovanů (Čas Česk M, 1866, 35), Morana (Zprávy zas král spol nauk, 1847, 14); Vily čili sudice (Slov Sbornik, 1883, 1), J Er Vocel, Pravěk Прага, 1867, с 361-388), O Chorsu (Sitzungs b Kg Ges d Wiss 1849, 33), J Jireček, Studia z oboru mythologie české (Čas Česk M 1863, 3, 141, 262), O bohu Velesu (Čas Čes M , 1875, 405), V Brandl, Příspěvek k mythologie české (Čas Česk M , 1876, 59), J Perwolf, Starosl řády a obyčaje Praha, 1885, 50 Крім того, пор безвартні статті словацьких дослідників V Pauliny-Tóth, Slovenské bájeslovie (Turč Martin, I, 1876); A Reuss, Uryvky z bájeslovia dnevnych Slovakov (Sl Pohlády, 1882, 16, 104) Зі словацьких кругів походить також безвартний огляд "Náboženstvi pohanskych Slovanů", надрукований в "Osvěte", 1863 і J Hollého, Bájosloví pohan slovákov Sebr spisy, III, 113 Крім того, відомий ряд міфологій, що ие були друковані Між іншими полишилися рукописи І Вагилевича, Фр Яхіма, приятеля Зана й ін

[3] Lelewel J , Cześć balwochwalcza Slowian i Polski Poznań, 1857 (Також його Dzieje, VIII, 9, IX), Chodzko Alex Contes des paysans des patries slaves Paris, 1864, Gergowicz E S , Mitologia slowiańska w zarysie Lwów, 1872, Szulc Kaz , Mytyczna historya polska i mytologia słowiańska Poznań, 1880

[4] Trstenjak Dav , Triglav, mythologično raziskavanje Lubl 1874, Raziskavanja na polji staroslov mythologie Let Mat Slov 1869, 5, 1870, 3, 1871, 172, Pretner Viek , Mythologična crtica o starosl božanstvu Homan Zagreb, 1863, Раковский, Горскій Пятиикъ, Новий Сад, 1857, И Грујев, Мифология, 1873; И Георгиевъ, Старитѣ и днеш вѣровании иа българитѣ, Триово, 1900

[5] И Срезиевский, Святилища и обряды языческого богослужеиия Славяи X 1846 (друге вид СПб 1848), Рожеиицы у славяи и других язык иародов (Архив ист юрид свед Калачова, 1855), Об обожаиии солнца у древиих славяи ЖМНП 1846, II , Шеппиг А , Мифы слав язычества М 1849 , Соловев С М , Очерк иравов, обычаев и религии славяи, 1850; Головацкий Я , Очерк старосл басиословия Львів, 1860, Лавровский П А , О мифических верованиях Славяи в облак и дождь СП 1863, А Афаиасьев, Поэтические воззреиия Славяи иа природу М 1865—1869; Н Костомаров, Слав мифология Киев, 1847, Несколько слов о

невського "Святилища и обряды языч богослужения славян" були до певної міри закладною працею, а А Афанасьєва "Поэтические воззрения славян на природу" принесли надзвичайно багатий звід матеріалу, поминаючи багато інших студій Загалом, одначе, можна сказати, що слов'янська міфологія постійно ще потопала в некритичнім перейманню різних богів з невіродостойних джерел, із пізніх хронікарських видумок чи з чужих сусідніх вір, або в надмірнім лученню міфології з історією язика та народною поезією Дефінітивний зворот до лішшого, до сильнішого поглиблення та більшої критичності наступив аж від вісімдесятих років минулого століття під впливом студій і критик А Кирпичникова, В Ягича, О Брікнера, О Потебні, О Веселовського, М Сумцова, Т Маретича, І.Карловича, Г Крека й інших, які випереджувала вже в 1864 р критична стаття Міклошіча про Русалки[1], та під впливом розвою і поглиблення славістики взагалі Від тої пори появляються остаточно праці, що подають добре й тверезо повні огляди слов'янської міфології, хоч, очевидно, тягнуться й безвартні та показуються чим дальше, тим частіше й поодинокі спеціальні праці строго методичні та критичні Повний, кращий огляд, хоч і не без закидів[2], видав Г Крек у праці "Einleisung in die slawische Literatürgeshichte" (Graz, I вид 1874, II вид 1887), а ще повніший — Г Махаль п н "Nakres slovanského bájesloví" (Прага, 1891),

---

славяно-русской мнфологии (Р Древи 1872), Н Карев, Главные антропоморф боги слав язычества (ФЗ 1872, III—V), А Потебия, О мнфическом зиаченін иекоторых обрядов и поверній (Чтеиия, 1865, Кн II—IV, Москва),— О доле и сродных с иею существах (Моск "Древности"; Арх Вестник, 1867) — О Купальских огнях и сродных съ нимн представлеииях (Там же), Объяснеиия малорус и сродных народ песен, т I—II , А Гильфердинг, Ист балт словяи СП 1874 (Соч IV, 150—226, подрібиий внклад про богів, балт словяи), А Котляревский, О погребальних обычаях языч славяи, М 1868; Квашиин-Самарии, Очерк слав мифологии (Р Беседа, 1872, 4), Нникифорский, Русское язычество, СП 1875; В Плотников, Заметкн о сравн мифологин М Мюллера Воронеж, 1880, М Е Соколов, Старорусские солнечные богн н богинн Снмбнрск, 1887, И Мандельштам, Опыт обясиения обычаев индоевр. народов, I СП 1882, Сырцов, Мировоззренне наших предков, I Мифология Кострома, 1897 Тут можна ще згадати деякі статті Ф И Буслаева, вказані в А Архангельського — "К лекциям по нст рус лит" (Казань, 1898) і в В Ягича, Ист слав фил с 538, 543, дальше статтю К Д Кавелиіа, иаписану до Терещенкової праці "Быть р иарода" у "Современнику" 1848, XI (Собр соч IV, 2) та літературио-міфологічні статті О Ф Міллера

[1] Fr Miklosich, Die Rusalien (Sitzungsber Akad Wien, 1864; B 46)

[2] Пор Критику О Брікнера в Archiv f sl Philologie, XIV, 161

твір усе цінний, тільки перетяжений фолькльорним матеріалом, по нім видав сей самий автор меншу книжечку, коротшу, але критичнішу "Bájeslovi slovanské" (Прага, 1900)[1]

Найширшу працю, держану строго в тім напрямі, що виключає недоказані речі, невіродостойні і ввесь фолькльорний матеріал, видав Люї Леже (L Léger) п н "La mythologie slave" (Paris, 1901)[2], приготувавши її з рядом давніших статей[3] Менше добрий огляд вийшов анонімно у Львові 1894 р [4]

Головної ініціативи для розвою в останніх 30 роках належить шукати в кількох знаменитих критичних працях з-під пера Л Кірпічнікова[5], Г Крека[6], А Соболевського[7], О Веселовського[8], Т Маретича[9], В Нерінга[10], Ів Шішманова[11], а головно В Ягича[12] і

---

[1] Цей самий автор друкує тепер нову популярну працю про слов'янську міфологію в американській збірці "The Mythology of all Races" (Boston, III)

[2] Ся праця вийшла 1904 р. у Білграді в сербськім перекладі (перекл Р Аґатоиович), а 1907 р в російськім (пер А Пасенко) в Филол Записках

[3] Esquisse sommaire de la mythologie slave в "Revue de l'histoire des religions" 1882 р (по-сербськи — Просв Гласник, 1883, по-чеськи — Slov Sbornik, 1883, по-російськи — Филол Записки, 1898), Études de mythologie slave (Revue de l'hist relig , 1895) — Згадаю ще тут франиузьку статтю A Lefévre; Mythologie des Slaves et Finnois (Rev de l'école d'anthr VII, 1897)

[4] M K O religii pogańskich Słowian Lwów, 1894 (рец Брікнера у Kwart hist 1895, 677) Короткий огляд слов'янської мітольогії видав З Тоболька в Čas spol př ster 1895, 20, інший просторий огляд появився в праці В Богуславського "Dzieje Słowiańszczyzny półn zachodniej do połowy XIII w ", II, 710-862 (Познань, 1889) Невідома мені книжка Swierzbiński, Wiera Słowian, ich byt domowy i społeczny (Варш 1884) Згадаю тут і цікаву порівнюючу працю J Lippert, Religionen d europ Culturvölker d Litauer, Slaven, Germanen, Griechen u Römer in inrem gesch Ursprung Berlin, 1881

[5] А И Кирпичников, Что мы знаем достовернаго о личных божествах Славян (ЖМНП, 1885 IX/ 47—6)

[6] G Krek, Beiträge zur sl Mythologie (Archiv f sl Phil I 134)

[7] Волос и Власий РФВ XVI (1886), 187

[8] Сюди належить ряд його студій, що вийшли в серії "Разыскания в области рус дух стиха", головно розд. VII і XIV (Зап Акад XLV, Сборник Акад XLVI) і стаття про русалки в ЖМНП , 1885, IX

[9] F Maretić, Zu den Götternamen der balt Slaven (Arch f sl. Phil X, 133).

[10] W Nehring, Der Name Bêlbog in der slaw Mythologie (Archiv f sl Phil XXV, 66).

[11] И Шишманов, Приносъ Къмъ иар етимология (Сбор за иарод умотв IX, 1893)

[12] V Jagič, Mythol Skizzen (Archiv f sl Phil IV, 412, 548, V, 1, 166, VIII, 655)

О Брікнера[1] До ннх прилучилися в найновішнх часах праці І Анічкова[2], Д Зеленіна[3], С Роженецького[4] і М Арнаудова[5], з яких згадую найголовніші До них прилучаються цілий ряд дрібніших і не так визначних студій та статей, чн то названнх уже авторів, чи інших слов'янських і неслов'янських, з-поміж яких декотрі помагали уже пильно зводити нові матеріали Порів особливо в Польщі — І Карловича, С Матуляка, С Заборовського, в Росії — П Сирку, А Фамінцина, Е Вольшера, Б Липунова, В Мочульського, В Міллера, Сребрянського, в Україні — Ів Франка, В Гнатюка; в Чехії — Ч Зібрта, А.Черного, І Ворячка, І Совкупа, на полудні — М Шрепеля, І Іванова, Т Смічкляса Побіч авторів багатьох дрібнішнх статей, про які була згадка давніше у відповіднх місцях Дуже заслужена була свого часу Азбукннова збірка поганьско-міфологічннх матеріалів із пізнішої доби вимнраючого поганства (XI—XII ст), хоч поза тим занадто опиралася на некритичного Афанасьева[6] Нині вже праця Азбукина перевищена книжкою І Анічкова Що дилетантизм не вивівся до найновішнх часів, про се свідчить ряд статей і книг, особливо в чеській літературі, сербохорватській і інших[7]

Докладніша література вказана у відповіднх розділах міфології

---

[1] A Brückner, Myth. studien (Archiv f slav Phil VI, 216, IX, 1, XIV, 161) Пор також Mithologia, jej dzieije, metoda i wyniki (Bibl warszaw 1893, II, 490) і статтю про слов'янську міфологію в польській Encyklopedii, IV, 2, 149 (1912), в якій Брікнер доходить до великого скептицизму

[2] И Аничков, Весенная обряд песня на западе н у славян СП 1905,— Язычество и древняя Русь І СП , 1914

[3] Д Зелеинн, К вопросу о русалкахъ (Жнв Старнна, XX, 1911, 357)

[4] St Rożnieckı, Perun und Thor (Archiv f slav Phil XXIII, 462) Пор також статтю К Ф Тіандера в Изв отд рус языка, 1902, III, 384

[5] М Арнаудов, Студии върху бълг обреди и легенди Сп Акад IV, 3,1 (1912)

[6] М Азбукии, Очерк литер борбы представителей христианства с остаткамн язычества в русском народе XI—XIV в РФВ XXVIII, XXXVI, XXXIX)

[7] Вершии сягнув у иас J Rúžcka Slow bájeslovia (Прага, 1906), з ним можна порівнювати статті В Серби, В Гавелки, Л Бякеша, М Прохазкн й інш — Čas olom mus 1903, 41, 95, 1905, 1, 1906, 96, 1908, 51 На полудні належить сюди Nik Gržytić Gaspicev, O vieri starıah Sloviena (Mythologıa comparativa Slavorum) І Мостар, 1900, Natko Nodilo, Religija Srba i Hrvata (Rad, 77—101, 1883, 1890)

З польських книжок належить сюди L A Lubicz Mitologia słowiańska podług Naruszewicza, Lelevela etc (Варшава, 1911) З російськнх — А Фаминцын, Божества древних славян (Спб 1884)

РОЗКРИТТЯ СКОРОЧЕНЬ, ЯКІ ВЖИВАЄ В ГНАТЮК У ПОСИЛАННЯХ*

А Афанасьев Поэтич воззрения, I, с 129–134 — *Афанасьев А Н* Поэтические воззрения славян на природу Опыт сравнительного изучения славяиских предаиий в связи с мифологическими сказаниями других родственных иародов — Москва, 1865 — Т I

Н Барсов Слово о полку Игореве, I, с 363–367, 377 — *Барсов Н В* Слово о полку Игореве как художественный памятник Киевской дружинной Руси — Москва, 1887 — Т I

О Бодянский Об одном прологе и тождестве слав божеств Хорса и Дажбога (Чтения Моск об И Др 1846) — *Бодянский О* Об одном Прологе библиотеки Московской духовной типографии и тождестве славянских божеств Хорса и Даждьбога // Чтеиия в императорском обществе истории и древиостей российских при Московском университете — 1846 — Кн 2 — С 14–20

М Васильев Антропоморфические представления в верованиях украии иарода (Этногр обозрение, 1890, кн I) — *Васильев М К* Антропоморфические представления в вероваииях украиискоro народа // Этиографическое обозреиие, 1890 — Кн I — С 87–100

А Веселовский Разыскания в области духовиого стиха (Записки Акад иаук, т 45) — *Веселовский А Н* Разыскания в области русского духовиого стиха // Записки имп Академии иаук — Т 45 — СПб, 1883 Приложеиие — С 1–461

А Веселовский Судьба-доля в иарод представлениях славян (Разыскания в области рус дух стиха, XIII, с 173–260) — *Веселовский А Н* Судьба-доля в народных представлеииях славяи (XIII-й розділ праці О Веселовського "Разыскания в области русского духовиого стиха") // Сборник Отделения русского

* Скорочеиня подаються в алфавітиому порядку їх заголовиих слів у иаписаинях В Гнатюка Буквою "Ч" у посилаинях позиачеиий иомер (число) позиції, иа яку у вказаиій публікації посилається дослідник

языка и словесности Императорской Академии наук — СПб , 1890 — Т. 46 — С 173—260

Вндання "Слова о полку Ігоревім" О Огоновського — (*Огоновський О*) Слово о полку Игореве Поетичний пам'ятник руської письменності XII віку Текст з переводом і поясн внд Огоновського — Львів, 1876

Владимиров, Введение, с 42 — *Владимиров П В* Введение в исторню русской словесности — Киев, 1896.— VI — 276 с

В Гнатюк. Галицько-р нар. легенди, т I, с 164—166, ч 166—167 — *Гнатюк В* Галицько-руські народні легендн — Т I — Етнографічнй збірник — Львів, 1902 — Т 12.

Гал.-руські нар легендн, II, с 217-218 — *Гнатюк В* Галицько-руські народні легендн Т 2 — Етнографічнй збірник — Т 13 — Львів, 1902

В.Гнатюк Легенди з хітарського збірника, с 15 — *Гнатюк В* Легендн з Хітарського збірнка (I-ї пол. XVIII в.) // ЗНТШ.— Львів, 1897 — Т 16 — С. 1—38

В Гнатюк Колядки і щедрівки, I, с. 173 — Колядки і щедрівки — Т 1,2 Зібрав Володимнр Гнатюк — Етнографічний збірнк — Т 35 — Львів, 1914, — Т 36 — Львів, 1914

В.Гнатюк Українські народні байки, с 352 — *Гнатюк В* Українські народні байки (звірнний епос) — Т I—II — Львів, 1916 — (Етнографічнй збірнк — Т 37—38)

Я.Головацкий Народ. песни, II, с 243—244 — *Головацкий Я Ф* Народные песни Галицкой и Угорской Руси — Москва, 1878 — Ч 2

Б Грінченко, Из уст народа, с. 8—10, 133 — *Гринченко Б Д* Из уст народа. Малорусскне рассказы, сказки и пр — Черниrов, 1900 — VIII — 488 с

Б Грінченко, Матеріали, II, с 74 — *Гринченко Б Д* Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях — Чернигов, 1896 — Вып 2

М Грушевський Історія України-Руси, I, с 280 — *М Грушевський.* Історія Україні-Русн. Вид третє, доповнене — Київ, 1913.— Т 1 — 318 с

Н Дашкевич. Славяиорусскнй Троян и римский нмпер Траян — *Дашкевич Н* Славянорусскнй Троян и римский император Траян // Сборник в честь проф Ю А Кулаковского — Киев, 1911 — С 217–248

М Драгоманов Розвідки, II, с 169–170 — *Драгоманов М* Розвідки про українську народну словесність і письменство — Львів, 1900 — Т 2.

М Драгоманов Мал иар предания, с 17, ч 45 — *Драгоманов М* Малороссийскне народные предания и рассказы — Киев, 1876

Н Дурново Легенда о заключением бесе в византийской и стариниой русской литературе — *Дурново Н Н* Легенда о заключением бесе в византийской и старннной русской литературе.— М , 1906.

Етн збірник, т V, с 163 — Етиографічннй збіриик — Львів, 1898 — Т. 5

Знадобн, I, с 329 — Знадобн до галицько-руської демоиології — Т I Зібрав В Гнатюк.— Етнографічний збірник — Т 15.— Львів, 1904

Знадобн, II, с 558 — Знадоби до української демонології — Т 2, вип 1, 2. Зібрав В Гнатюк — Етиографічний збірник — 1912 — Т 33, 34

И Иванов Культ Перуна у южных славян Сп , 1904 — *Иванов И* Культ Перуна у южных славян // Известия Отделения русского языка и словесности имп Академии наук — СПб , 1903 — Кн 4 — С 140–174 (Окр вцдб , 1904)

П Ив Харьк Сб., 1888, 84 — *Иванов П* Народные представления и верования, относящиеся к внешнему миру // Харьковский сборник — Харьков, 1888 Вып 2.— С 81—99

П Иванов Нар. рассказы о доле — *Иванов П.В.* Народные рассказы о доле. Материалы для характеристики народных мировоззрений крестьянского населения Купянского уезда // Сборник Харьковского Историко-филологического общества — Харьков, 1892 — Т IV —С 54—89

П Иванов Нар рассказы о домовых, с. 7,8 — *Иванов П* Народные рассказы о домовых, лешнх, водяных и русалках Материалы для характеристики народных мировоззрений крестьянского населения Купянского уезда.— Харьков, 1893 — 52 с

П.Иванов. Очерк, с 2 — *Иванов П.* Очерк воззрений крестьянского населения Купянского уезда на душу и на загробную жизнь — Харьков, 1909

Ігнатій з Никлович, казки, с. 68 — Ігнатій з Никлович Казки, зібрав Ігнатій з Никлович — Львів, 1861

Г.Квашнин-Самарин. Очерк слав мифологии (Беседа, 1872, IV, с 242) — *Квашнин-Самарин Н* Очерк славянской мифологии // Беседа — Москва, 1872.— Кн 4 — С. 219—268

Киев стар , 1890, ки X, с 151—152 — Це, мабуть, повідомлення І.Манджурн "Полоз" // Кневская старнна.— 1890 — Т 31 — Кн 10 — С 151—152.

Ф.Корш Владим боги — *Корш Ф Е.* Владнмнровы богн // Сборнпк Харьковского Историко-филологического общества.— Харьков, 1909 — Т 18 — С. 51—58

А Котляревский. О погребальных обрядах, с. 198 — *Котляревский А.А* О погребальных обычаях языческих славян — Москва, 1868

В Лесевич Опов Р Чмнхала, с 42 — *Лесевич В* Оповідання Р Ф Чмихала — Львів, 1904

Лѣт рус литературы, кн I, с 34, 57 — Лѣтописн русской литературы и древности, издаваемые Н Тихонравовым — Москва, 1859 — Т 1,2 (У 1861—1863 рр внйшли 3—5 томн цього видання)

А.Лобода Лекцин по народн словесности — *Лобода А М* Лекцин по народной словесности (Изданне слушательниц Киевских Высших Женских Курсов на правах рукописн).— Киев, 1912

М Максимович. О значении имени "Троян", упоминаемом в Слове о полку Игореве. — *Максимович М.* О значенин нмени "Троян", упомннаемом в Слове о полку Игоря // *Максимович М.А.* Собранне сочиненнй — Т 2 — Киев, 1877 — С 426—433

М Максимович Трн сказки н одна побасенка, с 35—44 — *Максимович М.* Трн сказки н одна побасенка — Киев, 1845

Манжура Сказки, с 8—9 — *Манжура И И* Сказкн н пословнцы н т п , запнсанные в Екатернославской и Харьковской губ — Харьков, 1890.

Малинка, Материалы, с 8 — Малинка А Н. Сборник матерналов по малорусскому фольклору —Черннгов, 1908

Матер. до укр етнол., т VI, с 131 — Матеріали до українсько-руської етнології — Львів, 1905.— Т 6

Маяк, 1844, XIV — Маяк.— СПб, 1844 — Т XIV — Посилання на статтю "Сельский быт жителей села Дидковиц — С 73—77 (Смесь)

А.Метлинский Южнор п , с 342. — *Метлинский А* Народные южнорусские песни.— Киев, 1854

В.Миллер. Взгляд на Слово о п. Игор , 1877. — *Миллер В.* Взгляд на Слово о полку Игореве.— Москва, 1877

В.Миллер По поводу Трояна н Бояна Слова о полку Игореве — *Миллер В Ф* По поводу Трояна н Бояна Слова о полку Игореве // Жур-

	иал Министерства народного просвещеиня — СПб , 1878, декабрь.— С 239–267
В Милорадович Казки і оповідання, с 43–44.	— *Милорадович В П* Казки і оповідання, записані в Лубенщині — Полтава, 1913
В.Милорадович. Лесная Лубеищнна. Киев стар., 1900, кн X, с 47,48	— *Милорадович В* Лесная Лубенщина // Киевская старина — 1900 — № 9 — С 247–296, № 10.— С 39–82 Окрема відбитка — Київ, 1900
В.Милорадович. Народная медицина	— *Милорадович В* Народная меднцииа в Лубенском уезде Полтавской губернни // Киевская старниа — 1900.— № I — С 46–61, № 2.— С 191–206, № 3.— С 373–395, № 5 — С 160–173, № 6 — С. 310–334; № 7–8 — С 51–65
В.Милорадович Народ обряды и песни	— *Милорадович В П* Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губерини, запнс в 1888–1895 г.— Харьков, 1897 — 223 с.
В.Милорадович Середня Лубенщина, с. 97	— *Милорадович В* Средняя Лубенщина // Киевская старина — 1903.— Т 9 — С 247–262, Т. 10 — С 1–36; Т 11.— С. 209–240, Т 12 — С. 518–539
Молодик, 1843, II, с 129	— Молодик иа 1843 год. Украинский литературный сборник — Ч 2 — Харьков, 1843 / Посилання на казку "Торба" М Костомарова
Номис, с 73–74	— *Номис М* Українські прнказки, прислів'я і таке инше Збірнпки О.В Марковича і других — СПб , 1864
А.Онищук Матеріали, с 47.	— *Онищук А.* Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до українсько-руської етнології — Львів, 1909 — Т XI — С 1–139

Отеч записки, 1840, II, Смесь, с 46–47

— *Боровиковский Л И* Шесть малороссийских простонародиых баллад // Отечественные записки — СПб , 1840, № 2.— Отдел "Смесь" — С 42–54 (В Гиатюк покликається иа персоиіфікацію райдуги в баладі (оповіданиі) "Великаи" (с 46–47) цієї публікації)

В Петр Об этимолог зиачении слова "Стрибог"

— *Петр В И.* Об этимологическом зиачеии слова "Стрибог" в связи с иидийским Сарамеем и греческим Гермесом // Изборник Киевский — Киев, 1904 — С 106–118

А Петров Материалы для истории Угорской Руси, IV, с 59

— *Петров А Л* Материалы для истории Угорской Руси — СПб., 1905–1932

А.Погодин Лингвист и истор заметки о богах Владимира Великого

— *Погодин А Л* Лиигвистические и исторические заметки о богах Владимира Великого — СПб , 1903

П С Р Л. II, с 257

— Полное собрание русских летописей, издаиное Археографической комиссиею — СПб , 1841–1921,— Т 2 — СПб , 1843

А Потебня О доле и сродных с иею существах (Древиости, Труды Моск археол общества, I, с 153–196)

— *Потебня А.А* О доле и сродных с иею существах А Названия доли // Древиости Труды Славяиской комиссии имп Московского археологического общества — Москва, 1865 — Т I — С 153–196 Окр вдбитка (М , 1867)

Соболевский, Волос и Власий (Рус фил вестник, 1886, с 187)

— *Соболевский А И* Волос и Власий // Русский филологический вестиик — 1886 — Т 16 — С 185–187

И Сребрянский Мифология "Слова о полку Игореве"

— *Сребрянский И В* Мифология "Слова о полку Игореве"(Велес, Трояи-Стрибог, Хорс-Дажьбог)// Известия Историко-филологического института Безбородко в Нежине — Нежии, 1895 — Т XIV — С 1–33

И.Срезневский Збручский истукан Крак музея (Зап рус археол общ , 1853, V, с 163–196)

— *Срезневский И И* Збручский истукан Краковского музея // Записки императорского Археологического общества — СПб , 1853 — Т 5 — С 163–196

Н Сумцов Злыдни в бочке, с I

— *Сумцов Н Ф* Злыдни в бочке К сказанию о заключенном бесе — Москва, 1913

Н Сумцов Культурные переживания, с 163

— *Сумцов Н.* Культурные переживания — Киев, 1890

Н Сумцов К Вию Гоголя (Киев стариив, 1892, III)

— *Сумцов Н Ф* Параллели к повести Н В Гоголя "Вий" // Киевская старина, 1892 — Кн 3 — С 472–477

Уч зап II отдел. Ак. наук, VII, вып 2, с 38

— Ученые записки 2-го отд Императорской академии наук — Кн 2, вып 2 — СПб , 1863 Посилания на працю П А Лавровский Исследование о мифических верованиях у славян в "облако" и "дождь" — С 1–42

І Франко Галицько-руські народні приповідки, ч 13 300

— *Франко І.* Галицько-руські народні приповідки Зібрав, упорядкував і пояснив І Франко — Т 1–3 (у шести книгах) — Львів, 1901–1910

І Франко Без праці

— *Франко І* Без праці Казка — Львів, 1891 (*Франко І.* Зібр творів У 50 т — К , 1978 — Т 18 — С 240–305)

Чтения О И и древн , 1865, III, с 217

— Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете — М , 1865 — Кн 3 (Посилаиия иа досліджеиия *Потебня А.А* О мифическом значении некоторых обрядов и поверий — С 85–232)

П.Чубинський Труди, I

— *Чубинский П П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край — Т 1–7 (9 книг) — СПб , 1872–1878

Чужбинский Словарь — *Афанасьев-Чужбинский А С* Словарь малорусского наречия — СПб , 1855

Н В Шляков Трояи в Слове о п И (Новый сбори. статей по славяи в честь Ламанского — СПб , 1905 — С 289) — *Шляков Н В* Троян в Слове о полку Игореве // Новий сборник по словяиоведеиию, сост и изд. учеииками В.И Ламаиского — СПб , 1905 — С 289–296

Шолудивий Буняка в украіи иародоповідаинях — Досліджеиня М.Драгоманова "Шолудивий уняка в українських иародних оповідаинях" // Розвідки Михайла Драгомаиова про українську иародну словесиість і письмеиство — Львів, 1900 — Т 2 — С 95–166, 167–172

В Шухевич Гуцульщииа, т IV, с 264 — *Шухевич В* Гуцульщина, ч 1–5.— Львів, 1899–1908 — Ч 4 — Львів, 1904

В.Ястребов Материалы, с 78 — *Ястребов В М.* Материалы по этнографии Новороссийского края, собраниые в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсоиской губернии — Одесса, 1894

V Clouston Popular tales and fictions — *Clouston W.A.* Popular tales and fictions. Their migrations and transformations.— Edinburgh and London — 1887.— Vol 1–2.

K J Erben Čas Čes Muz.— 1857, c 275 — Маеться иа увазі· *Erben K.J* O dvoici a trojiei v bájeslovi slovanskem // Časopis Musea královstvi Českého — Praha, 1857 — T. 31 — Sv. 2 — S. 268–286

K Hadaczek Światowid (Materiały antr i etnogr 1904, V, c 114) — *Hadaczek K* Światowid Szkic archeologiczny // Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne.— Kraków, 1904 — T 7 — S (114)–(121)

V.Jagić Mythol Skizzen (Archiv f sl Phil.), 1880, IV, c 412 — *Jagić V* Mythologische Skizzen 1 Svarog und Svarožic // Archiv für Slavische Philologie — Berlin, 1880 — Bd 4 — S 412–427

J Karłowicz Ze świata baśni (Tygodnik Ilustr , 1892, № 116–117)

— *Karłowicz J* Ze świata baśni // Tygodnik Ilustrowany — Warszawa, 1892 — № 116 — S 178, № 117 — S 198–199

O Kolberg Pokucie, III

— *Kolberg O* Pocucie Obraz etnograficzny — T 1–4.— Kraków, 1882–1889 — T 3 — 1888

F Kraus Sreća Glück und Schicksal im Volksglauben

— Kraus Sreća Glück und Schicksal im Volksglauben der Südslaven — Wien, 1886

G Krek. Veles, Volos und Blasius (Archiv f sl Phil, I, c 134)

— *Krek G* Beiträge zur slavischen Mythologie Veles, Volos und Blasius // Archiv für slavische Philologie — Berlin, 1876 — Bd 1 — S 134–151

G Krek Einleitung, c 390–393

— Krek G. Einleitung in die slavische Literaturgeschichte Akademische Vorlesungen . Graz , 1888

L Leger Peroun et saint Elie (Études, I)

— Leger L Etudes de mythologie slave — Paris, 1895.— № 1 Peroun et Saint Elie

H Máchal Nákres slov bájeslovi

— Máchal H Nákres slovanského bájeslovi — Praha, 1891.

L Niederle Život starych slovanů, dil II, sv 1

— Niederle L Život starych slovanů Dil 1–3 — Praha, 1911–1916, Dil II Svazek 1 — Praha 1916

A Podbereski. Materiały

— Podbereski A Materiały do demonologii ludu ukraińskiego Z opowiadań ludowych w powiecie Czehryńskim .— Kraków, 1880

L.Preller. Griech Mythologie, I.

— Preller L. Griechische Mythologie — Leipzig, 1854 Bd I, II

L Preller Römische Mythologie

— Preller L Römische Mythologie.— Berlin — Bd 1, 1881, Bd 2, 1883

Reinhold Köhler Von Glück und Unglück (1888)

— Köhler R Von Glück und Unglück — Berlin, 1888

Stan Rożnecki Perun und Thor. Ein Beitrag zur Quellenkritik der

— Rożniecki Stan Perun und Thor Ein Beitrag zur Quellenkritik der russischen

russ Mythologie (Archiv f sl Phil., 1901, XXIII)	Mythologie // Archiv für slavische Philologie — Berlin, 1901.— Bd. XXIII — S 462–520.
E Rulikowski Zapiski etnogr z Ukrainy (Zbiór wiad do antr kraj.— T III, 1879)	— Rulikowski E Zapiski etnograficzne z Ukrainy // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej — Kraków, 1879.— T III — S (62)–(166).
P Šafařik. O Svarohovi Čas Čes. Muz , 1844, c. 484.	— Šafarik P J O Svarohovi, bohu pohanských Slovanů // Časopis Českého Museum.— Praha, 1844.— Sv 4.— S 483–489.
M Sokołowski Ruiny na ostr. Lednicy (Краків, 1876, c 78).	— Sokołowski M Ruiny na ostrowie jeziora Lednicy. Studium nad budownictwem w przedchrzescijańskich wiekach w Polsce // Pamiętnik Akademii Umiejętności.— Kraków, 1876.— T 3.— S 117–277.
J E Vocel Über d Ursprung und die Darstellung des slav. Götzen Chors (Sitz Kg Ges d Wiss 1849, 33. Abk V Folge 6 Bd)	— J E Vocel. Über d.Ursprung und die Darstellung des slav. Götzen Chors (Sitz Kg Ges d Wiss 1849, 33 Abk V. Folge 6 Bd)
Zbiór wiad do antr kraj — T IV	— Посилання на працю: Podberesky A Materialy do demonologii ludu ukraińskiego // Zbiór wiadomosci do antropologii krajowej — Kraków, 1880.— T IV — S (3)–(82)
C Zibrt O bohu Velesu (Slov sbórnik, 1886, V)	— Zibrt Č.Nečo o bohu Velesu // Slovanský sbornik — Praha, 1886 — Roč 5 — S. 318–319

ЗМІСТ

Від упорядника 3
Міфологіяна Володимира Гнатюка *Роман Кирчів* 7
Нарис української міфології 39

ВСЕСВІТ 43
Небо. 44
Хмари 45
Вирій. 45
Земля 47
Почитання гр 48
Почитання криниць і джерел. 49
Душа .... .52

БОГИ 57
Сварог 58
Перун 59
Дажбог..... 66
Хорс..... 68
Велес (Волос) 69
Стрибог..... 71
Трояни 72
Мокош..... 74
Світовид..... 76
Сімарьгл 77
Палій (Паликопа) 78
Купайло 79
Ярило..... 82
Громовик. 83
Бурівник 85

ДУХИ 89
Чорт (Біс, Диявол, Дідько, Щезба, Щезник, Віи, Той, Пек му,

Осина, Осиновець, Скаменюшник, Злий, Сатана) 90
Домовик (Ховаиець, Вихованок, Годоваиець, Щасливець) .103
Пасічник . . . 108
Скарбник 109
Лісовик 109
Лісун (Полісун) 112
Лизун 113
Чугайстер (Чугайстрии, Лісовий Чоловік) . . 114
Польовик . . . 115
Водяник 116
Болотяник (Очеретяник) 118
Дідо (Капуш) 120
Морок 120
Копальняний Дух 120
Земляний Дух 121
Блуд 122
Богиині (Лісиици, Мамуни) . . . .. .124
Відміна (Підміна) . . . . .. .125
Мавки (Нявки, Бісиці) 126
Русалки 129
Морські люди (Сирени, Люзони, Мелюзиии) . . 132
Страдчата (Потерчата) 134
Змій (Метеор) 134
Перелесиик (Літавець) 135
Нітки . . .. .136
Нічки 137
Часиик . 137

ПЕРСОНІФІКАЦІЇ 139
Соице . . .140
Місяць 142
Зоря . 147
Звізди 148
Світання . . 148

Дощ 149
Туча 150
Град 151
Дуга 152
Мороз 154
Вітер 155
Вихор 159
Огонь 161
Доля (Щастя) і Недоля 161
Злидні 169
Сои 173
Обида 174
Диво . .. .176

ЧАС І ЙОГО ЗМІНИ, ПОРИ РОКУ, МІСЯЦІ, ДНІ, ГОДИНИ 177
Весна 180
Літо 181
Зима ... .182
Місяці 183
Дні 183
П'ятниця 184
Субота 185
День і ніч 185
Грізиі дні і чориі дні 186
Лиха (фатальна) година 186

ХВОРОБИ 189
Пристріт 192
Уроки 193
Гостець 194
Смерть 194
Чума (Джума) 197
Пропасниця (Трясавиця, Тетюха, Тітка, Зима, Зимниця, Лихоманка, Лихорадка, Фебра, Поганка, Трястя, Гнітуха) 199

Холера 201
Колька 203
Моровиця (Помір иа худобу) 204

ЧУДОВИЩА 205
Вій (Шолудивий Буняк) 206
Дика баба 207
Вироди (Несамовиті) 207
Песиголовці 208
Гриф 208
Полоз 208
Рахмани 209
Чудесиа палиця 210

ЛЮДИ З НАДПРИРОДНОЮ СИЛОЮ 211
Мерці 212
Покутиики 217
Потопельиики 218
Повісельники 220
Опирі 221
Нічниці 223
Вовкулаки (Вовколаби, Вовкуни) 223
Відьми (Чарівниці) 224
Зиахарі (Чарівники, Ворожбити, Боги) 231
Градівиик (Градобур, Хмарник) 234
Інклюзиики 235
Закляті скарби 237
Богатирі 240

Огляд праць із царини слов'янської мифології
Проф. Др. Любор Нідерле 242
Розкриття скорочень, які вживає В.Гиатюк у посиланнях 249

Наукове видання

Інститут народознавства НАН України

Володимир Гнатюк

НАРИС УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ

Художнє оформлення *Романа Яціва*
Комп'ютерна верстка *Мирослави Шульги*

Підписано до друку 18.07 2000 Формат 60x84$^{1}/_{16}$.
Папір офсетний. Гарнітура Academy. Офсетний друк
Обл.-вид. арк. 14,85 Умов. друк. арк. 16,50.

Віддруковано з готових діапозитивів
у Жовківській друкарні
видавництва Отців Василіян "Місіонер"
80300 Львівська обл. м. Жовква, вул. Василіянська, 8

Інститут народознавства НАН України
79000 Львів, пр. Свободи, 15
e-mail inst@ethnolog.lviv.ua